

БЕЗБЕДНОСТ

ЧАСОПИС
МИНИСТАРСТВА
УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

БЕОГРАД, година LXIV 3/2022

„БЕЗБЕДНОСТ“

Часопис Министарства унутрашњих послова Републике Србије

УРЕДНИШТВО

Доц. др Божидар Ойашевић, доцент Криминалистичко-полицијског универзитета,
Проф. др Миљивој Дойсај, редовни професор Факултета спорта и физичког васпитања Универзитета у Београду,
Доц. др Ивана Богрожић, доцент Криминалистичко-полицијског универзитета,
Проф. др Тијана Шурлан, судија Уставног суда Републике Србије,
Проф. др Бојан Милисављевић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду,
Проф. др Миле Шикман, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Бања Луци, начелник Управе за полицијску обуку, Министарства унутрашњих послова Републике Српске,
Проф. др Младен Милошевић, ванредни професор Факултета безбедности Универзитета у Београду,
Владимир Илић, помоћник министра, начелник Сектора за људске ресурсе, Министарства унутрашњих послова Републике Србије,
Др Слободан Малешкић, помоћник директора полиције, Дирекција полиције, Министарства унутрашњих послова Републике Србије,
Др Жељко Бркић, начелник Центра за полицијску обуку, Сектор за људске ресурсе, Министарства унутрашњих послова Републике Србије,
Др Жељко Нинчић, начелник Одељења за оперативну полицијске вештине и опремање полиције, Управа полиције, Министарства унутрашњих послова Републике Србије,
Др Најша Рагосављевић-Сивановић, начелник Одељења за физичко-хемијска и токсиколошка вештачења, Национални центар за криминалистичку форензику, Управа криминалистичке полиције, Министарства унутрашњих послова Републике Србије,
Доц. др Владимир Шебек, шеф Одсека за борбу против корупције, Управа криминалистичке полиције, Министарства унутрашњих послова Републике Србије,
Др Илија Ракић, главни координатор I, Дирекција полиције, Министарства унутрашњих послова Републике Србије,
Марина Васић, координатор I, Одељење за развој запослених и организације, Сектор за људске ресурсе, Министарства унутрашњих послова Републике Србије.

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК

Доц. др Божидар Ойашевић

УРЕДНИК

Јасмина Владисављевић

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА

Јасмина Милејић

ЛЕКТОР ЗА ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК

Весна Анђелић-Николенчић

АДРЕСА УРЕДНИШТВА: Булевар Зорана Ђинђића 104
011/3148-734, 3148-739, e-mail: upobr@mup.gov.rs

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ТРИ ПУТА ГОДИШЊЕ (тираж: 800 примерака)
PDF верзија часописа доступна је на адреси: <http://www.mup.gov.rs> у поднаслову Публикације

ШТАМПА: ЕПОХА, Бакионица 8б, Пожега

САДРЖАЈ

ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАДОВИ

Др Радивоје ЈАНКОВИЋ Др Ненад КОРОПАНОВСКИ	5	УТИЦАЈ ПРИПРЕМНЕ НАСТАВЕ НА ПОСТИГНУЋЕ КАНДИДАТА НА ПРИЈЕМНОМ ИСПИТУ КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА
Проф. др Оливер ЛАЈИЋ Ана ДИДАНОВИЋ	22	МАЛОЛЕТНИЧКИ НАРКО-КРИМИНАЛ У СРБИЈИ – СТАЊЕ И КРЕТАЊЕ
Проф. др Ивана БЈЕЛОВУК Славко ПАВЛОВИЋ	46	ФОРЕНЗИЧКА ОБРАДА ИМПРОВИЗОВАНИХ ЕКСПЛОЗИВНИХ НАПРАВА

ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАДОВИ

Проф. др Радосав РИСИМОВИЋ	65	НАМЕРА КАО СУБЈЕКТИВНИ ЕЛЕМЕНТ КРИВИЧНОГ ДЕЛА ПОРЕСКЕ УТАЈЕ
Проф. др Александар ЧУДАН Проф. др Далибор КЕКИЋ Guyongyi MAJOR, PhD	84	СИВА ЕКОНОМИЈА КАО ДЕТЕРМИНАНТА ЕКОНОМСКЕ БЕЗБЕДНОСТИ – ПОГЛЕД ИЗ СРБИЈЕ
Зоран МАРЈАНОВИЋ Марија МИЋОВИЋ	100	УТИЦАЈ КРИЗНЕ СИТУАЦИЈЕ ИЗАЗВАНЕ ЕПИДЕМИЈОМ И ПАНДЕМИЈОМ (КОВИД 19) НА КОРПОРАТИВНУ БЕЗБЕДНОСТ
Проф. др Љиљана МАНИЋ Проф. др Јован МИЉКОВИЋ	120	БЕЗБЕДНОСТ СТАРИЈИХ НА ИНТЕРНЕТУ
Анђелија ЂУКИЋ Др Дејан ВУЛЕТИЋ	140	ОСНОВИ ИНФОРМАЦИОНО- БЕЗБЕДНОСНЕ КУЛТУРЕ У ОРГАНИЗАЦИЈИ
Сузана МИЛИВОЈЕВИЋ	155	КРИВИЧНОПРОЦЕСНИ ЗНАЧАЈ САСЛУШАЊА ОСУМЊИЧЕНОГ У ПРИСУСТВУ БРАНИОЦА
Предраг ЦРНОГЛАВАЦ	175	МЕЂУНАРОДНА ПОЛИЦИЈСКА САРАДЊА У ОКВИРУ ИНТЕРПОЛА
	197	РАДОВИ ОБЈАВЉЕНИ У ЧАСОПИСУ „БЕЗБЕДНОСТ“ У 2022. ГОДИНИ. РЕЦЕНЗЕНТИ ОБЈАВЉЕНИХ РАДОВА
	201	УПУТСТВО САРАДНИЦИМА ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА

CONTENTS

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPERS

Radivoje JANKOVIĆ, PhD Nenad KOROPANOVSKI, PhD	21	THE INFLUENCE OF PREPARATORY CLASSES ON THE CANDIDATES' ACHIEVEMENT AT THE ENTRANCE EXAM OF THE UNIVERSITY OF CRIMINAL INVESTIGATION AND POLICE STUDIES
Prof. Oliver LAJIĆ, PhD Ana DIDANOVIĆ	45	JUVENILE DRUG-RELATED CRIME IN SERBIA – CURRENT SITUATION AND TENDENCIES
Prof. dr Ivana BJELOVUK Slavko PAVLOVIĆ	64	FORENSIC EXAMINATION OF IMPROVISED EXPLOSIVE DEVICES

REVIEW PAPERS

Prof. dr Radosav RISIMOVIĆ	83	WILFULNESS AS SUBJECTIVE ELEMENT OF THE OFFENSE OF TAX EVASION
Prof. Aleksandar ČUDAN, PhD Prof. Dalibor KEKIĆ, PhD Gyöngyi MAJOR, PhD	84	GRAY ECONOMY AS A DETERMINANT OF ECONOMIC SECURITY VIEW FROM SERBIA
Zoran MARJANOVIĆ Marija MIĆOVIĆ	119	THE IMPACT OF THE CRISIS SITUATION CAUSED BY THE EPIDEMIC AND PANDEMIC (COVID 19) ON CORPORATE SECURITY
Prof. dr Ljiljana MANIĆ Prof. dr Jovan MILJKOVIĆ	139	CYBER SECURITY OF THE ELDERLY
Anđelija ĐUKIĆ Dejan VULETIĆ, PhD	154	BASICS OF INFORMATION SECURITY CULTURE IN THE ORGANIZATION
Suzana MILIVOJEVIĆ	174	INTERNATIONAL POLICE COOPERATION WITHIN INTERPOL
Predrag CRNOGLAVAC	195	INTERNATIONAL POLICE COOPERATION WITHIN INTERPOL

Др Радивоје ЈАНКОВИЋ

Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд

Др Ненад КОРОПАНОВСКИ

Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд

ДОИ: 10.5937/безбедност2203005Ј

УДК: 378.6:351.74]:371.398(497.11)

Оригинални научни рад

Примљен: 6. 4. 2022. године

Ревизија: 11. 11. 2022. године

Датум прихватања: 12. 12. 2022. године

Утицај припремне наставе на постигнуће кандидата на пријемном испиту Криминалистичко-полицијског универзитета

Апстракт: Циљ овог рада било је утврђивање разлика постојећих разлика на пријемном испиту између кандидата који су похађали припремну наставу (ПН) и оних који су се самостално припремали за упис на Криминалистичко-полицијски универзитет (КПУ). Истраживањем је обухваћено 599 испитаника (257 жена и 342 мушкарца) који су подељени на субзорке: 132 жене (ЖПН) и 158 мушкараца (МПН) који су похађали ПН и 125 жена (ЖНПН) и 184 мушкарца (МНПН) који су се самостално припремали за упис на КПУ. Пријемни испит, поред усвојања из средње школе, обухвата и тестове за процену склоности и способности (ТПСС), и то: тест знања из српског језика и књижевности (ТСЈ), тест оштрине информисаности (ТОИ) и тест процене базичних моторичких способности (БМС). Разлике између група утврђене су статистички за независне узорке на нивоу значајности $p < 0,05$. Установљено је да су ЖПН имале статистички значајно боље резултате из ТСЈ (14,35%) и БМС (14,43%), док код ТОИ није утврђена статистички значајна разлика. Код мушкараца који су присуствовали ПН резултати свих семената ТПСС су били значајно бољи: ТСЈ за 21,17%, ТОИ за 10,51% и БМС за 27,65%. Добијени резултати указују да су структура и начин извођења ПН, који укључују дејелно уознавање с процедурама, одређивање тренутног нивоа, корекцију грешака и

прејоруке за даље унапређење, позитивно утицали на постигнуће кандидата на пријемном испиту на КПУ.

Кључне речи: *пријемна настава, матерњи језик, оштра информисаност, базично моторичке способности.*

Увод

Једна од основних функција полиције јесте обезбеђивање реда и сигурности у друштвеној заједници. То се остварује кроз различите послове које полиција обавља, а који се односе на превенцију и репресију криминала, одржавање јавног реда и мира, контролу преласка државне границе, заштиту од пожара и повећање безбедности саобраћаја. Квалитетним обављањем ових послова може позитивно да се утиче на обезбеђивање мира и личне и имовинске сигурности грађана (Милидраговић, Милић, 2019). Наведене специфичности полицијских послова условљавају посебан начин едукације у релевантним областима које се сматрају важним за ефикасност у раду (Бановић, Амановић, 2017). У складу с тим, на Криминалистичко-полицијском универзитету (КПУ) реализују се одговарајући наставни планови и програми чији је циљ стицање теоријских и практичних знања, као и усвајање посебних вештина неопходних за квалитетно обављање полицијских послова. Разноврсност наставних садржаја (општеобразовних, криминалистичких, правних, безбедносних, полицијских) уз посебне облике наставе, намећу потребу да студенти КПУ имају одговарајуће психофизичке карактеристике које би требало да им омогуће успешно студирање (Milojević et al., 2014). Управо због тога, пријемни испит на КПУ је осмишљен као вишедимензионални селекциони систем чији је циљ да се из укупног узорка изабере најбољи појединци који представљају репрезент пријављених кандидата (Допсај и сар., 2007).

Улога селекције јесте одабир кандидата чије карактеристике и способности могу позитивно да утичу на ефикасност едукације и касније на квалитет обављања полицијских послова. За процену кандидата користе се различита средства, као што су интервјуи, лекарски прегледи, психолошке процене и тестови за процену когнитивних и физичких способности (Annell et al., 2015). Селекциони модел који се користи на КПУ састоји се из више фаза које су ели-

минационог карактера. У првом кораку проверавају се здравствено стање, морфолошке и психолошке карактеристике. Кандидати оба пола који задовоље предвиђене стандарде приступају тесту провере склоности и способности (ТПСС), на основу чега се, заједно са успехом из средње школе (УСШ), врши рангирање (Корорановски et al, 2020). ТПСС се састоји из три засебна сегмента, тако да је на сваком појединачно могуће остварити до 20 поена. Кандидати полажу тест знања из српског језика и књижевности (ТСЈ), тест опште информисаности (ТОИ) и тест процене базичних моторичких способности (БМС). Свеукупно, на пријемном испиту могуће је остварити максимално 100 поена, 40 на основу успеха у средњој школи и 60 на ТПСС. Последњи ниво селекције је провера испуњености посебних, законом утврђених безбедносних, услова за пријем у радни однос у Министарству унутрашњих послова. Након безбедносних провера врши се пријем студената, а право уписа стичу они који се на коначној ранг-листи налазе у оквиру одобреног броја, који одговара пројектованим потребама Министарства. Пријемни испит на КПУ од њеног оснивања до 2012. године имао је различите сегменте у оквиру ТПСС и различите начине бодовања. Током овог периода валоризовани су знање и карактеристике из различитих области (географија, историја, психологија). Батерија тестова за процену БМС имала је исту структуру, али се мењао ниво елиминационог прага. Актуелни начин селекције успостављен је 2012. године, с тим што је елиминациони праг за БМС од 2012. до 2017. године био на четири бода, а од 2016. на осам бодова (Јанковић, Корорановски, 2017).

Квалитетна селекција праћена ефикасном едукацијом важна је, како за саме студенте, тако и за Министарство унутрашњих послова - институцију која је одговорна за обезбеђивање сигурног и безбедног друштва (Корорановски et al., 2020). Један од битних предиктора успешности студирања, који се процењује у оквиру пријемног испита на КПУ, јесте знање формално стечено током средње школе. Установљено је да на укупну просечну оцену студирања значајно могу да утичу УСШ и ТЈС код девојака, односно средњошколски успех код мушкараца (Корорановски et al., 2022). Такође, сегмент пријемног испита који се односи на БМС позитивно се одражава на постигнуће на пријемном испиту на КПУ, што физички боље припремљеним кандидатима пружа веће шансе

да се упишу (Јанковић и сар., 2021). С обзиром на специфичност наставних садржаја који се изучавају на КПУ, важно је да студенти буду у доброј физичкој форми како би лакше савладали одређене специфичне делове студијског програма (Milojević et al., 2014). Ово се првенствено односи на наставно-научну област специјалног физичког образовања, јер се може очекивати да студенти с вишим нивоом развијености БМС с већим успехом усвајају и реализују технике из простора борилачких вештина (Гужвица, 2003). Такође, ниво развијености БМС повезан је и са успешношћу одређених посебних облика наставе као што је скијање (Допсај и сар, 2003) или решавање специфичних задатака из полицијске топографије (Милојковић и сар., 2003). Због свега приказаног, може се очекивати да ће кандидати који остваре бољи резултат на процени БМС током селекционог процеса имати веће шансе да ефикасније студирају на КПУ (Koropnovski et al., 2020).

Као што је наведено, пријем на КПУ зависи од успеха постигнутог у току средњошколског образовања и успеха на ТПСС. Резултат на ТПСС заступљен је са 60% у односу на хипотетички максимум, што условљава да резултати тестова (ТСЈ, ТОИ и БМС) могу значајно да утичу на успешност приликом уписа. Како би се заинтересованим кандидатима помогло да подигну ниво тражених знања и способности, КПУ од 2011. године организује припремну наставу (ПН) за полагање пријемног испита. Циљ овог рада јесте утврђивање разлике постигнућа на тестовима у оквиру ТПСС између кандидата који су присуствовали ПН и оних који су се самостално припремали за пријемни испит КПУ.

Методe

Узорак испитаника

У истраживању су посматрани резултати генерација које су конкурисале за упис на КПУ у школској 2020/2021 и 2021/2022. Узорак се састојао од 599 испитаника (257 жена и 342 мушкарца) који су испунили предвиђене услове у погледу здравственог стања, морфолошког статуса и психолошких карактеристика. Укупан узорак подељен је на субузорке у зависности од тога да ли су кандидати похађали припремну наставу. На тај начин формиране су две групе жена, тако што се прва група састојала од 132 (51,4%) жене које су

похађале припремну наставу (ЖПН), а друга од 125 (48,6%) оних које нису похађале припремну наставу (ЖНПН). По истом моделу формиране су две групе мушкараца. Прва група се састоји од 158 (46,2%) испитаника који су похађали припремну наставу (МПН), а друга од 184 (53,8%) оних који нису похађали припремну наставу (МНПН).

Начин реализације припремне наставе

За кандидате који конкуришу на студијски програм криминалистике на КПУ организује се једнодневна ПН која обухвата припрему за полагање теста познавања српског језика и књижевности, теста опште информисаности и теста процене базичних моторичких способности. У оквиру припреме за ТСЈ и ТОИ полазницима се помоћу стандардизованих тестова утврђује ниво знања из ових области, затим се анализирају постигнути резултати, исправљају грешке, дају сугестије и упутства за даље побољшање. ПН за БМС подразумева приказ и инструкције за правилно извођења сваког теста, процену тренутног нивоа, исправљање карактеристичних грешака у техници извођења, као и препоруке за начин тренинга с циљем даљег унапређења БМС.

Варијабле

Истраживањем су обухваћене све компоненте ТПСС на основу којих се валоризује успех постигнут на пријемном испиту (Јanković, Kororanovski, 2017). Број бодова постигнут на сваком тесту остварује се стандардним процедурама у оквиру следећих области:

- ТСЈ укључује питања из граматике и правописа српског језика и познавања српске и светске књижевности. Ниво знања одговара плану и програму који се примењује у средњим школама у Републици Србији. Питања на ТСЈ у оквиру пријемног испита на КПУ рецензирана су на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Кандидати одговарају на 20 питања, сваки тачан одговор доноси један поен, док сваки нетачан умањује укупни резултат за 0,2 поена. Распон броја бодова на ТСЈ је између 0 и 20.

- ТОИ обухвата питања из познавања различитих области, а остварени резултат није нужно последица само формалног образо-

вања стеченог током школовања. Успешност на ТООИ условљена је у великој мери додатним знањима која се могу стећи читањем књига, посетама позориштима, биоскопима, музејима, уметничким галеријама или спортским манифестацијама. Осим тога на резултат ТООИ може да утиче и праћење научних, политичких или културних садржаја, као и праћење различитих електронских и штампаних медија. На ТООИ се одговара на 40 питања, сваки тачан одговор носи 0,5 поена, док сваки нетачан смањује укупни резултат за 0,1. Број бодова који је могуће остварити на ТООИ је између 0 и 20.

- БМС процењује генерални ниво физичке припремљености (Допсај и сар., 2007), а састоји се од седам појединачних тестова за процену: репетитивне снаге мишића опружача руку, репетитивне снаге мишића прегибача трупа, брзинске снаге мишића ногу у хоризонталном смеру, брзинске снаге мишића ногу у вертикалном смеру, моторичке едукабилности, аеробне издржљивости и максималне силе опружача леђа (мушкарци), односно максималне силе прегибача прстију (девојке) (Коропановски et al., 2015; Јанковић и сар., 2021). Добијени резултати сваког теста множе се стандардним коефицијентима (различитим за девојке и мушкарце), а укупан збир свих пондерисаних вредности чини бодовни резултат БМС који је у распону од 0 до 20 (Јанковић, Димитријевић, 2012). На овај начин се релативизују апсолутне вредности појединачних тестова, што кандидатима оба пола омогућава једнакост у укупном броју бодова. Специфичност овог теста јесте елиминациони праг од осам бодова.

- УСШ се израчунава сабирањем двоструких вредности просечне оцене на крају првог, другог, трећег и четвртог разреда средње школе и може бити у распону између 16 и 40 бодова. Ова варијабла уврштена је у истраживање да би се утврдило потенцијално постојање иницијалне разлике по критеријуму формално стеченог знања и нивоа радних навика између оних који су присуствовали ПН и оних који су се самостално припремали за пријемни испит.

Статистичке процедуре

Статистичке анализе изведене су коришћењем статистичког софтвера (*Statistical Package SPSS Statistics for Windows, Version 20.0*). У оквиру дескриптивне статистике, одређене су просечне вредно-

сти (Mean), стандардна девијација (SD), минималне (Min) и максималне (Max) вредности за све варијабле. Хомогеност скупа дефинисана је симетричношћу дистрибуције резултата помоћу скјуниса (Skew) и њеном испупченошћу која је одређена куртозисом (Kurt). Разлике свих посматраних варијабли (ТСЈ, ТОИ, БМС и УСШ) између група ЖПН и ЖНПН, односно МПН и МНПН утврђене су коришћењем т-теста за независне узорке (*Independent Samples t-test*). Критеријум нивоа статистичких значајности разлика дефинисан је на 95%, односно $p < 0,05$ (Hair et al., 1998). Такође, одређена је и величина ефекта (*Effect Size*) која је дефинисана коефицијентом: мала $< 0,2$, умерена (између 0,2 и 0,5), велика (између 0,5 и 0,8) (Sullivan i Feinn, 2012).

Резултати

Дескриптивни показатељи свих посматраних варијабли жена приказани су у Табели 1, док су дескриптивни показатељи мушкараца представљени у Табели 2. Разлике између група, које су утврђене т-тестом за независне узорке, приказане су у Табели 3. У Табели 4 представљени су резултати разлике величине ефеката између група које су похађале и група које нису похађале припремну наставу.

Табела 1. Дескриптивни показатељи кандидаткиња за упис на КПУ

Група	Варијабла	Mean \pm SD	Min	Max	Skew	Kurt
ЖПН	ТСЈ	10,60 \pm 3,65	2,25	19,0	0,010	-0,746
	ТОИ	9,21 \pm 3,51	0,20	18,40	0,061	-0,310
	БМС	10,31 \pm 3,63	0,00	19,45	-0,105	-0,121
	УСШ	34,29 \pm 4,11	23,14	40,00	-0,698	-0,199
ЖНПН	ТСЈ	9,27 \pm 4,23	0,00	17,50	-0,110	-0,760
	ТОИ	8,89 \pm 3,78	0,00	19,40	0,291	0,090
	БМС	9,01 \pm 3,18	1,02	18,21	0,044	-0,156
	УСШ	34,10 \pm 4,44	22,24	40,00	-0,588	-0,321

Напомена: ТСЈ – тест српског језика; ТОИ – тест опште информисаности; БМС – базичне моторичке способности; УСШ – успех у средњој школи

Табела 2. *Дескриптивни показатељи кандидата за упис на КПУ*

Група	Варијабла	Mean \pm SD	Min	Max	Skew	Kurt
МПН	ТСЈ	10,19 \pm 3,53	1,25	17,75	-0,179	-0,634
	ТОИ	10,62 \pm 3,70	0,90	19,50	-0,031	-0,298
	БМС	12,28 \pm 3,60	0,00	20,00	-0,308	0,492
	УСШ	33,10 \pm 4,69	22,22	40,00	-0,331	-0,384
МНПН	ТСЈ	8,41 \pm 3,67	1,25	17,50	0,157	-0,537
	ТОИ	9,61 \pm 3,81	0,00	18,80	0,102	-0,594
	БМС	9,61 \pm 4,19	0,00	19,81	-0,141	-0,138
	УСШ	33,78 \pm 4,13	19,72	40,00	-0,179	-0,356

Табела 3. *Разлике у постигнућима кандидата који нису похађали ПН и кандидата који су похађали ПН*

Група	варијабла	Бр	%	t	p
Девојке	ТСЈ	1,33	14,35	2,705	0,007
	ТОИ	0,32	3,60	0,720	0,472
	БМС	1,30	14,43	3,056	0,002
	УСШ	0,19	0,56	0,423	0,672
Мушкарци	ТСЈ	1,78	21,17	4,597	< 0,001
	ТОИ	1,01	10,51	2,492	0,013
	БМС	2,66	27,65	6,318	< 0,001
	УСШ	-0,68	-2,01	1,365	0,173

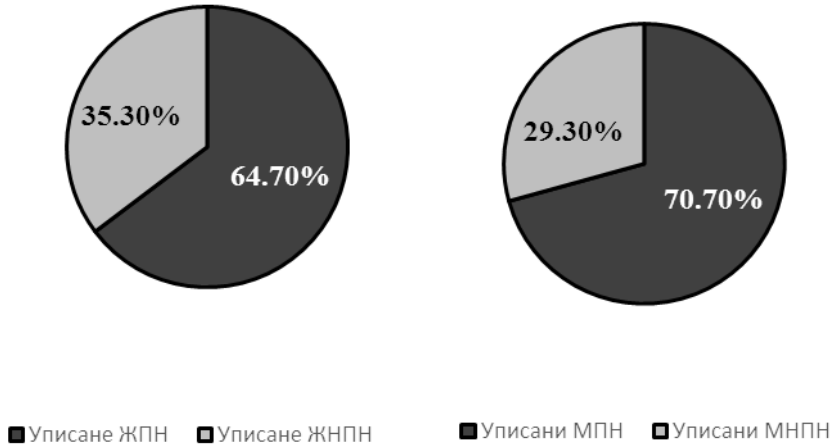
Напомена: Бр – апсолутна разлика у броју поена између кандидата који нису и кандидата који јесу похађали припремну наставу; % – релативна разлика у броју поена између кандидата који нису и кандидата који јесу похађали припремну наставу

Табела 4. *Величина ефекта између варијабли кандидата који нису похађали ПН и кандидата који су похађали ПН*

Група	варијабла	Коефицијент	Распон	Величина ефекта
Девојке	ТСЈ	0.35	0,2 – 0,5	Умерена
	ТОИ	0.09	< 0.2	Мала
	БМС	0.36	0,2 – 0,5	Умерена
Мушкарци	ТСЈ	0.50	0,2 – 0,5	Умерена
	ТОИ	0.27	0,2 – 0,5	Умерена
	БМС	0.74	0,5 – 0,8	Велика

У посматраном периоду од 51 уписане кандидаткиње ПН су похађале 33, док је од 58 кандидата који су уписани ПН похађао 41.

Процентуалне заступљености ЖПН у односу на ЖНПН, односно МПН у односу на МНПН приказане су на Слици 1.

Слика 1 – а, заступљености уписаних ЖПН и ЖНПН код уписаних кандидата у школским 2020/21. и 2021/22; б, заступљености уписаних МПН и МНПН код уписаних кандидата у школским 2020/21. и 2021/22

Дискусија

Ово истраживање спроведено је с циљем утврђивања разлике у постигнућу на ТПСС, који се реализује приликом уписа на КПУ, у зависности од похађања организоване ПН. Утврђено је да између група које су присуствовале ПН и група које су се самостално припремале за пријемни испит не постоје статистички значајне разлике у радним навикама и знању који су одређени варијаблом УСШ. У даљој анализи резултата који се односе на ефекте ПН, установљено је да су жене које су присуствовале ПН у односу на оне које нису оствариле статистички значајно боље резултате на тесту познавања српског језика и књижевности (за 14,35%) и процени базичних моторичких способности за (14,43%), док код теста опште информисаности није утврђена статистички значајна разлика (иако су ЖПН у односу на ЖНПН имале бољи резултат за 3,6%). Код група мушкараца утврђено је да су мушкарци који су присуствовали ПН имали статистички значајно боље резултате код свих сегмената ТПСС: 21,17% код ТСЈ, 10,51% ТОИ и 27,65% БМС (Табела 3). Утвр-

ђена величина ефекта између ЖПН и ЖНПН за ТОИ је мала (0,09), док је за ТСЈ и БМС умерена и износи 0,35 и 0,36, респективно. Код мушкараца, између МПН и МНПН за варијабле ТСЈ и ТОИ величина ефекта је умерена (0,50 и 0,27, респективно), а за БМС велика (0,74) (Табела 4).

Првенствени циљ ПН јесте унапређење тражених знања и способности који се процењују на пријемном испиту. Такође, прелиминарна провера (осим показатеља тренутног нивоа) представља могућност да се унапред сагледају сви суштински и организациони аспекти пријемног испита. На тај начин може да се смањи негативан утицај неразумевања процедура и/или треме. Још један позитиван аспект ПН може бити могућност да кандидати упознају простор и карактеристике факултета, због чега би на пријемном испиту могли да се у одређеној мери осећају комфорније (Purić et al., 2016). Може се претпоставити да је за ТСЈ код ЖПН, односно за ТСЈ и ТОИ код МПН, статистички значајно боље постигнуће комбинација више фактора. Важно је напоменути да школске оцене, осим што представљају ниво знања, често подразумевају и уложени труд, однос према учењу и обавезама, развијеност радних навика и интересовања за одређене области (Matović, 2010). Ова чињеница у одређеној мери може да потврди позитивне ефекте ПН, с обзиром на то да између група које су похађале ПН и које су се самостално припремале није утврђена статистички значајна разлика код УСШ. Другим речима, може се претпоставити да се групе на иницијалном нивоу нису разликовале у односу на ову варијаблу, што упућује на закључак да су структура и начин извођења ПН на КПУ (која подразумева утврђивање тренутног нивоа, корекцију нетачних одговора и препоруке за даље унапређење) узроковали бољи индивидуални ниво кандидата.

Бољи резултати на тестовима за процену физичких способности могу се остварити уз правилно организован и континуиран тренажни процес (Koropnovski et al., 2020). Међутим, концепт ПН који је анализиран у овом раду искључује могућност да се у оквиру саме ПН реализује организован и континуиран тренажни процес. Начин реализације се односи на обуку правилног извођења моторичких задатака, приказ тестирања, корекцију грешака и препоруке за правилно тренирање. Управо ови сегменти су могући узрочници статистички значајно бољег постигнућа БМС код ЖПН и МПН у

односу на групе које су се самостално припремале. Првенствено, протоколи тестирања захтевају да кандидати апсолутно правилно изводе вежбу, тј. као резултат сваког теста вреднује се само правилно изведен покушај (Јанковић и сар., 2021). Самим тим, начин извођења (сваки покушај изведен на одговарајући начин) може директно да утиче на постигнуће тестова за процену: репетитвне снаге мишића опружача руку, репетитвне снаге мишића прегибача трупa, максималне силе опружача леђа и посебно на процену моторичке едукабилности. С друге стране, добро усвојена техника извођења одређених тестова може да побољша резултат, доминантно када су у питању тестови за процену брзинске снаге мишића ногу (Lorger et al., 2012). Други аспект бољег постигнућа на БМС може бити условљен реализованим тренажним процесом спроведеним на основу препорука добијених у оквиру ПН. Истраживањем Кукића и сарадника (2019) утврђено је да комбинованим тренингом (комбинација самосталног и организованог рада) у трајању од 12 недеља аеробна способност може да се унапреди за 11,4 % (девојке) и 11,9% (мушкарци). Слично овом истраживању, установљени су ефекти ПН кандидата за Факултет спорта и физичког васпитања у Новом Саду током четворонедељног програма којим је побољшан резултат теста трчања на 1.500 метара за 7,8% (Šolaja, 2007). За позитивне исходе тренинга неопходан је одговарајући период током којег се правилно смењују фазе напора и опоравка (Koprivica, 2002). Може се претпоставити да су ЖПН и МПН у периоду између ПН и пријемног испита реализовали препоручене начине тренирања, чиме су унапредили третиране физичке способности и уз правилно извођење тестова успели да остваре побољшање БМС.

Припремна настава није имала исти утицај на кандидаткиње и кандидате. Разлика између ЖПН и ЖНПН изражена у бодовима износила је 1,33 (14,35%) за ТСЈ, 0,32 (3,60%) за ТОИ и 1,30 (14,43%) за БМС. С друге стране, разлике између МПН и МНПН су биле веће, и то 1,78 (21,17%) за ТСЈ, 1,01 (10,51%) за ТОИ и 2,66 (27,65%) за БМС (Табела 3). Од укупно уписаних девојака, 64,7% је присуствовало ПН, односно од укупно уписаних мушкараца 70,7% је присуствовало ПН (Слика 1). Могући разлози за мањи утицај припремне наставе на ТСЈ код жена могу се наћи у њиховом вишем иницијалном нивоу када су у питању интелектуалне способности које се односе на ниво познавања средњошколског градива. Жене су у

односу на мушкарце успешније током школовања, односно њихове когнитивне способности, начин учења и мотивација доводе до бољег успеха у средњој школи и резултата на ТСЈ (Koropnovski et al., 2022). С друге стране, различите области које су заступљене на ТОИ нису само области које се изучавају у оквиру програма средњошколског образовања и може се претпоставити да формално образовање није једини предуслов за успех на ТОИ. Истраживање Матовићеве (2010) утврдило је да су студенти педагогије који су завршили гимназију имали најбоље постигнуће у УСШ, али и најслабије на ТОИ. Такође, ово истраживање Матовићеве утврдило је и да је повезаност између просечне оцене на студијама и постигнућа на ТОИ веома слаба. Осим тога, између жена и мушкараца постоје и разлике у стиловима учења. Установљено је да су жене више усмерене ка формалном начину усвајања градива када се тачно репродукује тражена област, док је мушкарцима ближи неформални стил учења (Severiens, Dam, 1997). У складу с наведеним, стицање потребних знања у простору опште информисаности је теже остварити стандардним и формалним начином учења, што женама додатно отежава унапређење резултата овог теста.

Када се посматра БМС, установљена разлика између ЖПН и ЖНПН износила је 1,3 поена (14,43%), односно између МПН и МНПН 2,66 поена (27,65%). Наведено је да ПН не подразумева непосредни тренажни процес (дат је као препорука), већ детаљно дефинисање начина извођења сваког појединачног теста уз препоруке за даље унапређење резултата. Укупни већи утицај ПН на мушкарце за БМС могао би се објаснити различитим тестовима за процену изометријске силе и репетитивне снаге прегибача трупа. С обзиром на биомеханичку сложеност, може се претпоставити да је ПН могла да оствари већи утицај на резултат мерења максималне силе опружача леђа (мушкарци) у односу на мерење максималне силе прегибача прстију (жене). Такође, мушкарци изводе и биомеханички захтевнију варијанту теста за процену репетитивне снаге прегибача трупа (са ротацијом тела у седећем положају), због чега се може претпоставити да је могуће остварити већи утицај с аспекта дефинисања правилног начина реализације уз уклањање карактеристичних грешака.

Закључак

Ово истраживање је показало да су мушкарци који су похађали ПН остварили боље постигнуће у свим деловима ТПСС у односу на оне који су се самостално припремали за пријемни испит на КПУ. Код жена су бољи резултати установљени на тестовима ТСЈ и БМС, док код ТОИ није утврђена статистички значајна разлика. На основу наведеног, може се закључити да ПН позитивно утиче на унапређење релевантних знања и способности које се евалуирају током селекционог процеса. Изгледно је да је утицај ПН вишеслојан, а бољи резултати постигнути на пријемном испиту могу бити последица следећих фактора:

- правовременог увида у тренутни ниво знања и способности који је добијен на основу прелиминарног тестирања;
- дијагностиковања инсуфицијенције знања и способности уз могућност њихове корекције и добијање препорука за даље унапређење;
- детаљно упознавање с процедурама тестирања, наставницима и простором у коме се одржава пријемни испит, што може бити фактор који утиче на смањење стреса и треме.

Осим наведених фактора који могу позитивно утицати на постигнуће на пријемном испиту, потребно је узети у обзир и мотивациони фактор. Другим речима, може се очекивати да су кандидати оба пола који су се одлучили да присуствују ПН мотивисанији да се упишу на студије КПУ, због чега се може претпоставити да ће више времена и труда посветити и самосталној припреми пријемног испита.

На основу анализе, могућност даљег унапређења ПН могла би се остварити на два начина:

1. продужавањем трајања ПН (чиме би могао да се оствари директан утицај на унапређење знања и способности);
2. стављањем већег акцената на делове градива који нису у довољној мери заступљени у школском програму, а могу бити саставни део пријемног испита на КПУ.

Лимитацију ове студије представља чињеница да је коришћен трансверзални метод истраживања, односно поређени су резултати независних група у односу на присуство ПН. Осим тога, посматран

је успех у средњој школи, али не и врста школе коју су кандидати похађали, што је на основу ранијих истраживања препознато као фактор који у одређеној мери може да утиче на постигнуће на пријемном испиту. Због тога је за прецизније утврђивање ефеката ПН потребно извршити иницијално мерење пре извођења ПН, контролно након третмана, а затим и финално, које би представљали резултати постигнути на пријемном испиту. Такође, уз анализу успеха у средњој школи потребно је додатно утврдити утицај врсте средње школе на постигнуће кандидата на тесту провере склоности и способности.

Литература

1. Annell, S., Lindfors, P., Sverke, M. (2015). Police selection – implications during training and early career. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 38(2): 221-238.
2. Бановић, Б., Амановић, Ђ. (2017). Конституисање полицијских наука у Србији као императив времена. *Култура полиса*, 33: 127-138. Гужвица, М., (2003). Релације морфолошких и моторичких карактеристика и ефикасности примене појединих борилачких техника из програма специјалног физичког образовања. *Физичка култура*, 57(1): 41-49.
3. Допсај, М; Благојевић, М; Вучковић, Г. (2007). Нормативно-селекциони критеријум за процену базично моторичког статуса кандидата за пријем на студије Криминалистичко-полицијске академије у Београду. *Безбедност*, 49(4): 166-183.
4. Допсај, М., Милошевић, М., Благојевић, М., (2003). Повезаност успешности савладавања основне обуке у скијању са димензијама изометријске мишићне силе опружача ногу код студената Полицијске академије. *Безбедност*, 45(1): 43-57.
5. Јанковић, Р., Димитријевић, Р. (2012). Стање и могућности унапређења начина процене моторичких способности у систему Министарства унутрашњих послова Републике Србије. *Култура полиса*, 9(1): 419-435.
6. Janković, R., Koropanovski, N. (2017). Trend of changes of the students results in the Academy of criminalistic and police studies entrance exam. *NBP – Journal of Criminalistics and Law* 23(1): 93-110.

7. Јанковић, Р., Кукић, Ф., Коропановски, Н. (2021). Разлике базично-моторичких способности у односу на успех постигнут на пријемном испиту и ефикасност студирања. *Безбедност*, 63(1): 44-64.
8. Lorger, M., Hraski, M., Hraski, Ž. (2012). The effects of motor learning on results of standing long jump performed by female students. *Sport Science*, 5(1): 27-31.
9. Koprivica, V. (2002). *Osnove sportskog treninga*. Beograd, SIA.
10. Koropanovski, N., Jankovic, R., Dimitrijevic, R. (2015). Trend of changes in motor abilities initial level at the police academy female students, *Proceeding book of: International Scientific Conference: Effects of Physical Activity Application to Anthropological Status With Children, Youth and Adults*, (pp. 437-442). Belgrade, Faculty of Sport and Physical Education.
11. Koropanovski, N., Kukić, F., Janković, R., Dimitrijević, R., Dawes, J., Lockie, R., Dopsaj, M. (2020). Impact of physical fitness on recruitment and its association to study outcomes of police students. *South African Journal for Research in Sport, Physical Education and Recreation*, 42(1): 23-34.
12. Koropanovski, N., Kukić, F., Janković, R., Kolarević, D., Subošić, D., Orr, R., (2022). Intellectual potential, personality traits, and physical fitness at recruitment: Relationship with academic success in police studies. *SAGE Open*, 12(1): 1-10.
13. Kukić, F., Koropanovski, N., Janković, R., Dopsaj, M. (2019). Effects of specialized physical education and additional aerobic training on aerobic endurance of police students. *Human. Sport. Medicine*, 19(2): 58-64.
14. Matović, N. (2010). Prognostic validity of the criteria for admittance to education studies. *Nastava i vaspitanje*, 59(4): 570-586.
15. Милидраговић, Д., Милић, Н. (2019). Резултати и проблеми полиције опште надлежности у сузбијању криминала. *НБП – Журнал за криминалистичку и право*, 24(1): 63-81.
16. Milojević, S., Janković, B., Cvetković, V. (2015). Prediction model of effective studies at the academy of criminalistic and police studies. *NBP – Journal of Criminalistics and Law*, 20(1): 135-149.
17. Милојковић, Б., Допсај, М., Бечанц, Љ. (2003). Повезаност између успешности решавања специфичних задатака из полицијске топографије и моторичких способности студената

- Полицијске академије. *НБП – Журнал за криминалистику и право*, 8(2): 39-55.
18. Purić, S., Protić, J., Mihailović, B., Cakić, N. (2016). Uloga prijemnog ispita i uspeha u srednjoj školi u selekciji studenata i predikciji njihovog uspeha na studijama. *XXII Skup Trendovi razvoja: „Nove tehnologije u nastavi“*, (pp. 196 – 199), Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet tehničkih nauka, Zlatibor.
 19. Severiens, S., Dam, G.T. (1997). Gender and gender identity differences in learning styles. *Educational Psychology*, 17(1–2): 79-93.
 20. Sullivan, G.M., Feinn, R. (2012). Using Effect Size—or Why the P Value Is Not Enough. *Journal of Graduate Medical Education*, 4: 278-282. <http://dx.doi.org/10.4300/JGME-D-12-00156.1>
 21. Hair, J., Anderson, R., Tatham, R., Black, W. (1998). *Multivariate data analysis* (5th ed.). NJ: Prentice Hall Inc.
 22. Šolaja, M. (2007). Model za povećanje izdržljivosti kandidata za prijemni ispit Fakulteta sporta i fizičkog vaspitanja. *Sport Mont*, 5(12-14): 689-693
 23. <https://www.kpu.edu.rs/cms/data/upis/2021/Informator%20za%20upis%20na%20osnovne%20studije.pdf>
 24. <https://www.kpu.edu.rs/cms/upis/osnovne-studije/6522-konkurs-za-upis-na-osnovne-studije-2021-22>

The Influence of Preparatory Classes on the Candidates' Achievement at the Entrance Exam of the University of Criminal Investigation and Police Studies

Abstract: *This paper aimed to determine the differences in achievement at the entrance exam between candidates who attended preparatory classes (PC) and those who independently prepared for enrollment at the University of Criminal Investigation and Police Studies (UCIPS). The study included 599 respondents (257 women and 342 men) who were divided into subsamples: 132 women (WPC) and 158 men (MPC) who attended PC and 125 women (WNPC), and 184 men (MNPC) who independently prepared for enrollment in the UCIPS. The entrance exam, in addition to the success from high school, also includes tests for assessment of aptitude and abilities (TAA), namely: the test of knowledge of the Serbian language and literature (TSL), the test of general knowledge (TGN) and test of assessment of general physical fitness (GPF). Differences between groups were determined by t-test for independent samples at a significance level of $p < 0.05$. It was found that WPC had statistically significantly better results from TSL (14.35%) and GPF (14.43%), while no statistically significant difference was found in TGN. In men who attended PC, the results of all TAA segments were significantly better: TSL by 21.17%, TGN by 10.51% and GPF by 27.65%. The obtained results indicate that the structure and manner of performing the PC, which include detailed acquaintance with the procedures, determination of the current level, correction of errors, and recommendations for further improvement, positively impacted the candidates' achievement at the UCIPS entrance exam.*

Keywords: *preparatory classes, native language, general knowledge, general physical fitness.*

Проф. др Оливер ЛАЈИЋ
Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд
Ана ДИДАНОВИЋ
Факултет безбедности Универзитета у Београду

ДОИ: 10.5937/bezbednost2203022L
УДК: 343.575-053.6(497.11)“2010/2020”
Оригинални научни рад
Примљен: 27. 6. 2022. године
Ревизија: 7. 10. 2022. године
Датум прихватања: 12. 12. 2022. године

Малолетнички нарко-криминал у Србији – стање и кретање

Апстракт: Све израженија повезаност малолетника са кривичним делима нарко-криминала представља проблем са којим се већ дуже време суочава наше друштво. Међушим, и поред тога, незнатан је број публикација које се даве овако деликатном облашћу. Пре свега, неопходно је указати на изразито повећање броја кривичних дела повезаних са ојојним дројама у којима се малолетници појављују у улози учинилаца, што је један од основних циљева овог рада. Неопходност истраживања повећања броја кривичних дела и осуда малолетника за наведену групу кривичних дела произилази из чињенице да је у осталим категоријама кривичних дела примећено смањење малолетних учинилаца, док код групе кривичних дела против здравља људи, у коју су инкорпорирана кривична дела злоупотреде ојојних дроја, број малолетних учинилаца континуирано расте. Подаци Републичког завода за статистику омогућавају увид у новонастало стање малолетничког нарко-криминала, док подаци Министарства унутрашњих послова дејалније приказују кретање ове деликатне појаве. Кроз статистичке податке Министарства унутрашњих послова приказано је кретање малолетничког криминала у вези са ојојним дројама у Републици Србији током периода од десет година, као и старосна и полна структура малолетних извршилаца ове групе деликта. Намера аутора је да се кроз приказ стања и кретања појаве малолетничког нарко-криминала скрене пажња на распрострањеност овог проблема.

Кључне речи: малолетници, нарко-криминал, ијријаве, осуде, иолна и ситаросна сиррукѿура.

Увод

Малолетнички криминал је област која последњих година окупира посебну пажњу јавности. Када се говори о криминалу малолетника, мисли се на извршење дела која су инкриминисана у кривичном законодавству, тачније Кривичном законнику Републике Србије, од стране малолетних лица, тј. лица узраста 14 до 18 година.¹

Међу ауторима који су се бавили проблематиком малолетничког криминала постоје различита схватања и дефинисања овог појма. Најчешће су у питању несугласице у одређивању понашања која се могу подвести под термин *малолетнички криминал* и њему сличних појмова, попут *малолетничке делинквенције* или *ијрес-иуиунишииѿва младих*.

Малолетничко преступништво се може посматрати у ужем и ширем смислу. Према ужем, формално-правном схватању, оно обухвата понашања која су кривичним законодавством инкриминисана као кривична дела. Овим видом малолетничког преступништва обухваћена су и понашања којима се крше административне норме, тј. прекршаји, као и социјално-патолошка понашања. Међутим, сагледавањем кривичноправне литературе може се доћи до закључка да се малолетничко преступништво у ужем смислу често означава као малолетнички криминал (Јовашевић, 2006: 280). Према ширем схватању, малолетничко преступништво обухвата све форме девијантног понашања малолетника, од предделинквентног понашања до понашања које подразумева кршење норми кривичног права. Малолетничко преступништво у ширем смислу односи се на сва понашања малолетника којима се крше правне норме једног друштва или активности малолетних лица или малолетних група које представљају значајније кршење било које друштвене норме (Константиновић, Ристановић, Костић, 2009: 223).

Према Шкулићевом мишљењу, када говоримо о пунолетним учиниоцима кривичних дела, примереније је употребљавати тер-

¹ Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичнојравној заштити малолетних лица, Службени гласник Републике Србије, бр. 85/2005.

мин „криминал”, док је за вршење кривичних дела од стране малолетника адекватније користити термин „делинквенција”. Исти аутор појмом делинквенције не обухвата тзв. антисоцијална понашања, као друге облике вршења деликата (Шкулић, 2011: 27). Разлог за овакво дефинисање појма малолетничког противправног понашања аутор налази у чињеници да су малолетници посебно осетљива категорија и да се налазе у специфичном животном периоду када би се њихова стигматизација као „криминалаца” негативно одразила на њих и потенцијално утицала на наставак кримогеног сукоба са друштвом (Шкулић, 2011: 17–18).

Игњатовић даје другачије теоријско објашњење ових појмова. Према његовом схватању, употреба термина „малолетничка делинквенција”, када се говори о кривичним делима која врше малолетна лица, ствара непотребну конфузију. С обзиром на то да делинквенција представља вршење у праву кажњивих радњи, односно деликата, што не подразумева вршење само кривичних дела, већ и прекршаја, привредних престапа, као и дисциплинске кривице, употреба термина малолетничка делинквенција подразумевала би бављење разноврсним делима којима је заједничко то да их врше лица одређеног узраста. Игњатовић истиче да „тако долазимо у апсурдну ситуацију да противправна дела које (код нас) чине лица узраста 17 година 11 месеци и 15 дана називамо ‘делинквенција’, а те исте акте ако их учине 20 дана касније постаје део појаве коју означавамо као ‘криминалитет’” (Игњатовић, 2015: 20).

У наставку рада ће за означавање извршења кривичних дела која врше малолетници, пре свега оних повезаних са опојним дрогама, бити коришћен термин „криминал малолетника”.

Постоје различити методи за утврђивање стања криминала малолетника, међутим, подаци правосудне статистике представљају незаменљив извор информација када је реч о распрострањености овако деликатне појаве. У Србији, један од таквих извора је Републички завод за статистику, у оквиру којег налазе се подаци о регистрованим учиниоцима кривичних дела и прекршаја. Поред тога, значајан извор за долажење до сазнања о тенденцијама кретања малолетничког криминала, посебно оног повезаног са злоупотребом психоактивних супстанци, представљају подаци Сектора за аналитику, телекомуникационе и информационе технологије Министарства унутрашњих послова Републике Србије. Такође,

и научни радови других аутора који су се бавили проблематиком малолетничког криминала омогућавају нам увид у стање и кретање наведене појаве.

Статистички подаци у вези са бројем кривичних пријава, оптужења и осуда малолетних лица у периоду од 2010. до 2020. године омогућавају приказ стања, као и тенденција кретања криминала малолетника у Србији. Током тог периода, а посебно од 2016. године, примећено је значајно смањење укупног броја кривичних дела повезаних са малолетним лицима. Ипак, изузетак постоји када је реч о групи кривичних дела против здравља људи, у којој се налазе кривична дела злоупотребе опојних дрога. Током последњих пет година приметан је пораст броја кривичних дела повезаних са опојним дрогама у којима се малолетници појављују у улози учинилаца. Узимајући у обзир друштвену опасност и последице које оставља та врста деликата, потребно је више пажње посветити овој области (Републички завод за статистику, 2021).

Криминал малолетника

Правосудна статистика у Републици Србији води одвојене евиденције о криминалу малолетних и пунолетних лица, што у великој мери олакшава долазак до података о малолетничком криминалу. Поред познатих података, који се налазе у званичним државним евиденцијама, постоји и изванредан број кривичних дела која су нерегистрована, што се у криминалистици означава као „тамна бројка криминалитета”, за чије су утврђивање од великог значаја студије самооптуживања. Анкете о самооптуживању усмерене су ка доласку до сазнања о свим врстама кривичних дела, али су већи изгледи да се тим методом дође до података о извршеним лакшим кривичним делима. Да студије о самооптуживању представљају значајан начин прикупљања података о криминалу малолетника, потврђује испитивање спроведено у Србији у периоду 2013. и 2014. године (Вујичић, 2020: 83). Наведено испитивање је обухватило 1.344 испитаника, ученика 20 школа, које се према степену образовања класификују на гимназије, средње стручне школе и основне школе. Подаци до којих се дошло приказују да у структури малолетничког криминала у ужем смислу доминантну улогу имају имовинска кривична дела, попут различитих облика крађа, затим уништење

и оштећење туђе ствари, вандализам, писање графита и сл. (Ковачевић, 2016: 19). Испитивање је показало да не постоје значајније разлике по питању пола, односно да нису регистроване статистички значајне разлике између дечака и девојчица у погледу понашања која представљају делинквенцију у ширем смислу. Разлика која постоји међу њима јесте склоност дечака да се чешће него девојчице упуштају у вршење различитих облика делинквенције у ужем смислу, као што је упуштање у разноврсне облике вандалистичког понашања, ношење оружја, учествовање у тучама, као и разних других понашања повезаних са испољавањем агресије и насиљем (Ђопић, 2016: 46).

Уколико се посматрају статистички подаци за период од 2011. до 2020, може се доћи до закључка о стању и тенденцијама кретања криминала малолетника у Србији. Наиме, према тим подацима, запажен је тренд опадања број кривичних пријава поднетих против малолетника, као и оптужења и осуда. У 2011. је забележен највећи број малолетних учинилаца кривичних дела, да би се током наредних година могао запазити све мањи број. У наведеном периоду изузеци су 2015. и 2016, када је регистрован повећан број кривичних пријава у односу на ранији период, као и за 2019. годину, током које је примећен нешто већи број малолетних учинилаца кривичних дела. Међутим, свеукупно стање и кретање малолетничког криминала показују тренд опадања извршења криминалних дела (Републички завод за статистику, 2021).

Табела 1. Малолетни учиниоци кривичних дела 2011–2020. године

Година	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.
Пријаве	4.323	3.913	3.844	3.110	3.355	3.643	3.465	2.744	2.903	2.524
Оптужења	3.140	2.946	3.300	2.522	2.535	2.505	1.992	1.849	2.002	1.750
Осуде	2.290	2.302	2.648	2.034	1.926	2.032	1.633	1.548	1.676	1.239

Уколико се посматрају подаци о структури пријављеног криминала малолетника током десетогодишњег периода, може се приметити да имовински деликти односе превагу по заступљености малолетних лица као учинилаца. Међутим, и број имовинских

кривичних дела је у значајнијем паду од 2017. године, што прати тренд опадања броја укупног броја кривичних дела повезаних са малолетницима. Наведени тренд је приметан и када су у питању кривична дела против живота и тела, као група деликата која по распрострањености следи након имовинских кривичних дела. Трећа група по заступљености су кривична дела против јавног реда и мира и правног саобраћаја, у оквиру које је, такође, запажено смањење броја кривичних пријава поднетих против малолетних лица. Иако је примећено смањење броја кривичних дела повезаних са малолетним лицима, у групи кривичних дела против здравља људи², у којој се налазе кривична дела у вези са опојним дрогама, регистровано је повећање броја кривичних пријава за малолетнике. Наведени тренд је посебно узео маха од 2017. године, када долази до изразитог повећања броја тих кривичних дела (Републички завод за статистику, 2021).

Табела 2. Упоредни приказ структуре пријављеног криминала малолетника за 2011. и 2020. годину

КРИВИЧНА ДЕЛА	2011.	2020.
Против живота и тела	13,4%	13,8%
Против слобода и права човека и грађанина	1,9%	4,8%
Против полне слободе	1,1%	2,4%
Против имовине	56,6%	48,7%
Против привреде	0,4%	0,3%

2 Група кривичних дела против здравља људи обухвата и следећа кривична дела: неовлашћена производња и стављање у промет опојних дрога (чл. 246 КЗРС), неовлашћено држање опојних дрога (чл. 246а КЗРС), омогућавање уживања опојних дрога (чл. 247 КЗРС), непоступање по здравственим прописима за време епидемије (чл. 248 КЗРС), преношење заразне болести (чл. 249 КЗРС), преношење инфекције ХИВ вирусом (чл. 250 КЗРС), несавесно пружање лекарске помоћи (чл. 251 КЗРС), противправно вршење медицинских експеримената и испитивање лека (чл. 252 КЗРС), неуказивање лекарске помоћи (чл. 253 КЗРС), надрилекарство и надриапотекарство (чл. 254 КЗРС), несавесно поступање при справљању и издавању лекова (чл. 255 КЗРС), производња и стављање у промет штетних производа (чл. 256 КЗРС), несавесно вршење прегледа животних намирница (чл. 257 КЗРС), загађивање воде за пиће и животних намирница (чл. 258 КЗРС), тешка дела против здравља људи (чл. 259 КЗРС). Претпоставка аутора је да се повећање броја кривичних пријава у групи кривичних дела против здравља људи односи на кривична дела повезана са опојним дрогама, јер се малолетници, због својих година и биопсихолошких карактеристика, не могу наћи у улози учинилаца осталих кривичних дела против здравља људи.

КРИВИЧНА ДЕЛА	2011.	2020.
Против здравља људи	4,2%	9,8%
Против безбедности јавног саобраћаја	3,7%	1,7%
Против јавног реда и мира и правног саобраћаја	12,5%	10%

Имовинска кривична дела и даље имају доминанту позицију када је реч о групи деликата коју врше малолетници. Међутим, заступљеност извршења кривичних дела против имовине од стране малолетних лица бележи опадање у укупном броју учињених дела. Током 2011. године удео имовинских деликата у малолетничком криминалу био је 56,7%, да би током периода једне деценије тај удео достигао 48,7%, што представља позитивну промену.

Група кривичних дела против живота и тела следећа је категорија деликата коју малолетна лица најчешће чине. Удео који ова група кривичних дела има у укупном броју учињених криминалних дела током година није претрпела значајније промене. У 2011. тај удео је износио 13,4%, да би 2020. чинио 13,8%.

Кривична дела против јавног реда и мира и правног саобраћаја представљају наредну групу по заступљености и код ове групе деликата је током деценијског периода забележен тренд опадања извршења ових дела. Са 12,5% током 2011. године смањен је удео у укупном броју извршења на 10%.

У оквиру групе кривичних дела против слобода и права човека и грађанина регистровано је највеће увећање, са 1,9% на 4,8%. Разлог за такво стање налази се у значајном броју кривичних пријава поднетих против малолетника за извршење кривичних дела злостављања и мучења (чл. 137 КЗРС) и угрожавања сигурности (чл. 138 КЗРС). Током 2020. године регистровано је 36 кривичних пријава за дело из члана 137 КЗРС, док је за дело угрожавања сигурности тај број чак 75 (Билтен Републичког завода за статистику, 2021: 14). Из наведеног се може закључити и да је у претходном периоду дошло до пораста заступљености извршења деликата насиља.

Кривична дела против полне слободе, такође, бележе велики пораст броја извршења у односу на ранији период. Приметна је заступљеност кривичних пријава поднетих против малолетника за извршење дела силовања (чл. 178 КЗРС), обљубе са дететом (чл. 180 КЗРС) и недозвољених полних радњи (чл. 182 КЗРС) (Билтен

Републичког завода за статистику, 2021: 14). Као и код групе кривичних дела против слобода и права човека и грађанина, и код дела против полне слободе приметан је тренд вршења кривичних дела која подразумевају примену силе или претње и могу се подвести под деликте са елементима насиља.

Алармантна ситуација постоји када говоримо о подацима у вези са групом кривичних дела против здравља људи, у којој се налазе кривична дела злоупотребе опојних дрога. У оквиру ове групе кривичних дела је током десет година дошло до изузетног повећања броја извршених дела са малолетницима у улози учинилаца. У 2011. години проценат распрострањености кривичних дела против здравља људи чинио је 4,2%, а 2020. године 9,8%, што значи да се заступљеност извршења ових деликата и више него дуплирала током тог периода.

Уколико се посматра структура пријављеног криминала малолетних и пунолетних лица у вези са извршењем кривичних дела против здравља људи, може се закључити да постоје изузетне сличности по питању заступљености те групе дела код обе категорије лица. Као што је претходно било речи, 4,2% је износила заступљеност извршења кривичних дела против здравља људи од стране малолетних лица током 2011. године, а код пунолетних лица је исте године тај број чинио 3,8%. У 2020. години и малолетна и пунолетна лица заузимала су по 9,8% заступљености за деликте повезане са опојним дрогама.

Табела 3. Заступљеност пунолетних и малолетних лица као учинилаца кривичних дела против здравља људи инкриминисаних у КЗРС

	Пунолетна лица	Малолетна лица
2011.	3,8%	4,2%
2020.	9,8%	9,8%

Овакво стање ствари је у супротности са тренутним стањем малолетничког криминала, који је у последњих неколико година *de facto* у паду. Изузетак представљају деликти насиља, који расту и у општој популацији и код малолетника.

Дефинисање криминала злоупотребе опојних дрога

Закон о психоактивним контролисаним супстанцама³ дефинише опојне дроге као супстанце биолошког, односно синтетичког порекла које се налазе на списку Јединствене конвенције о опојним дрогама из 1961. године, односно као супстанце које делују пре свега на централни нервни систем, смањујући тиме осећај бола, изазивајући поспаност или будност, халуцинације, сметње у моторним функцијама, као и друге патолошке или функционалне промене централног нервног система. Између осталог, наведени закон описује злоупотребу психоактивних контролисаних супстанци као употребу психоактивних супстанци које су забрањене, али и употребу психоактивних супстанци на начин, у количинама и за индикације за које нису прописане.

Наше кривично законодавство прописује три кривична дела која се односе на злоупотребу опојних дрога. У групи кривичних дела против здравља људи инкриминисани су неовлашћена производња и стављање у промет опојних дрога (чл. 246 КЗРС), неовлашћено држање опојних дрога (чл. 246а КЗРС) и омогућавање уживања опојних дрога (чл. 247 КЗРС)⁴. Када је реч о криминалу злоупотребе опојних дрога, могуће је направити дистинкцију између две велике групе, при чему би једну групу чинио тзв. нарко-криминал, док би другој групи припадао тзв. криминал који врше наркомани, односно зависници (Маринковић, Лајић, 2019: 292).

Организовани нарко-криминал један је од најозбиљнијих и друштвено најштетнијих облика криминалног деловања и обухвата недозвољену производњу, прераду, кријумчарење, транспортовање и продају опојних дрога. Делатност организованог нарко-криминала најчешће предузимају криминалне групе, које често попримају и међународни карактер. Многе криминалне групе које се баве криминалом у вези са опојним дрогама специјализују се за производњу и промет једне врсте психоактивних супстанци, али постоје и групе које се не ограничавају на само једну врсту дрога (Бошковић, 2017: 85).

3 Закон о психоактивним контролисаним супстанцама, Службени гласник Републике Србије, бр. 99/2010 и 57/2018.

4 Кривични Законик Републике Србије, Службени гласник Републике Србије, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019.

Поред нарко-криминала, у оквиру криминала злоупотребе опојних дрога велики део заузима криминал зависника, тј. наркомана. Криминалу наркомана припадају кривична дела која зависници врше под утицајем опојних дрога, у стању апстиненцијалне кризе или страху од њеног наступања, или дела која чине како би дошли до наркотика или неопходних материјалних средстава за њихово набављање. Када је реч о првој групи кривичних дела која врше зависници, ту се могу пронаћи готово сви деликти, укључујући и најтеже врсте кривичних дела, док у другој групи доминирају имовински деликти (Маринковић, Лајић, 2019: 313).

Учешће малолетника у нарко-криминалу

Током деценијског периода дошло је до повећања како кривичних пријава, тако и оптужења и осуда малолетника за групу кривичних дела против здравља људи. Како наводи Николић, у односу на период од 2010. године, број кривичних пријава поднетих против малолетника за извршење кривичног дела из члана 246 КЗРС у 2010. години (175 кривичних пријава) и 2011. години (181 кривична пријава) био је повећан. Међутим, тај број је значајно умањен у 2012. и 2013. години, када је број пријава био 156 (у 2012) односно 127 (у 2013. години). Након тог периода долази до повећања броја кривичних дела извршених од стране малолетника у овој категорији (Николић, 2015: 181).

Табела 4. Малолетници учиниоци кривичних дела против здравља људи

КРИВИЧНА ДЕЛА ПРОТИВ ЗДРАВЉА ЉУДИ		
Година	2011.	2020.
Поднете кривичне пријаве	181	248
Предлог за изрицање кривичне санкције	206	355
Изречене кривичне санкције	138	259

Процентуална заступљеност кривичних пријава поднетих против малолетника за кривична дела повезана са опојним дрогама 2011. године износила је 4,1%, а током десет година тај број је повећан на чак 9,8%. Када се посматрају подаци о оптужењима и осу-

дама малолетника за ову групу кривичних дела, стање је још више забрињавајуће. Наиме, заступљеност предлога за изрицање кривичних санкција малолетницима, у оквиру укупног броја таквих предлога, чинила је 2011. године 6%, да би се тај проценат до 2020. године изразито повећао, на чак 20,9%. Слична ситуација постоји и по питању осуда малолетника за дела повезана са психоактивним супстанцама. У 2011. години је проценат изречених кривичних санкција малолетницима за ову групу деликата износио 6,5%, 2020. године је забележен удео од 20,2%.

Анализирајући податке Сектора за аналитику, телекомуникационе и информационе технологије Министарства унутрашњих послова Републике Србије за период од 2010. до 2020. Године, који су у вези са извршењем кривичних дела злоупотребе опојних дрога од стране малолетних лица, могуће је доћи до закључка о стању криминала малолетника повезаног са психоактивним супстанцама. Подаци о овој врсти криминала могу се разврстати у три категорије. Прву категорију чине подаци о броју извршених кривичних дела из чланова 246, 246а и 247 КЗРС, по свим ставовима, у периоду од 2010. до 2020. године. Друга група података односи се на старосну структуру извршилаца наведених кривичних дела у истом раздобљу, док трећа група података има за циљ приказивање полне структуре малолетних учинилаца кривичних дела нарко-криминала.

Статистички подаци о укупном броју извршених кривичних дела из чланова 246, 246а и 247 КЗРС од стране малолетних лица претежно говоре у прилог томе да се малолетници чешће него раније налазе у улози учинилаца тих кривичних дела.

Према статистичким подацима, у периоду од 2010. до 2020. године, за кривично дело из члана 246 КЗРС, односно дело неовлашћене производње и стављања у промет опојних дрога, за основни облик тог дела из става 1, забележено је повећање броја кривичних дела извршених од стране учинилаца наведене категорије. Најизраженија је била 2018. година, када је забележен и највећи број учинилаца тог деликта – чак 94 (САТИТ). Податке за 2020. годину требало би узети са резервом, с обзиром на то да се у том периоду свет суочио са ситуацијом изазваном коронавирусом. У Србији је проглашено ванредно стање, а Влада Републике Србије је донела

Уредбу о мерама за време ванредног стања⁵, у којој су, између осталог, прописана привремена ограничења или забране кретања на јавним местима, као и забрана окупљана грађана. У оквиру ових мера затворене су границе, одређене институције, школе, угоститељски објекти, клубови итд. Због наведених околности, сматрамо да би податке о броју извршених кривичних дела током 2020, посебно оних повезаних са опојним дрогама и њиховим стављањем у промет, требало посматрати са дозом резерве.

Табела 5. *Крећање броја извршених кривичних дела из члана 246 КЗРС, став 1, од сйране малолетних учинилаца за йериод 2010–2020. йодине*

Што се тиче другог става члана 246 КЗРС, тачније, привилегованог облика који инкриминише неовлашћено узгајање опијумског мака или психоактивне конопље, као и других биљака из којих се може добити опојна дрога или које саме садрже опојну дрогу, регистрован је пад у броју извршених дела, али је евидентно да се та врста деликата врши у знатно мањем броју него она из става 1. Наиме, у периоду од десет година забележено је само 17 учинилаца овог дела.

Трећи став члана 246 КЗРС, који дефинише да је дело из става 1 извршено од стране групе, или је учинилац овог дела организовао мрежу препродаваца или посредника, такође бележи пад у броју учињених дела од 2010. године. Овај податак је позитиван,

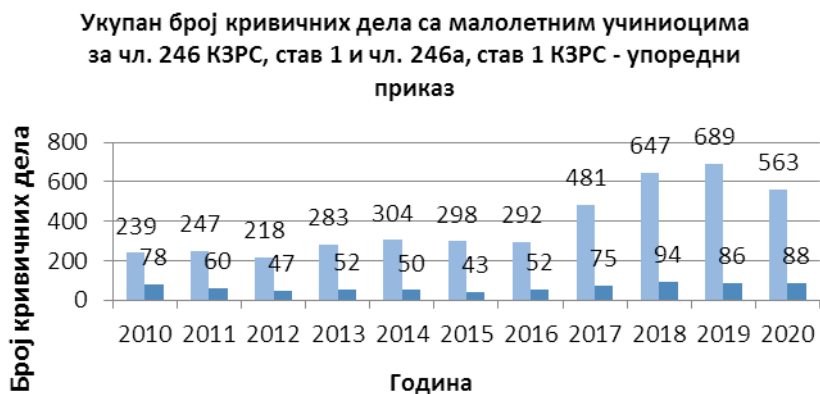
⁵ Уредба о мерама за време ванредног стања, Службени гласник Републике Србије, бр. 63/2020.

јер само обележје нарко-криминала подразумева организованост у криминалне групе и вршење кривичних дела повезаних са опојном дрогама. Ако се у обзир узму статистички подаци који приказују стање у којем се малолетници не појављују често као припадници тих група, нити се баве организовањем препродаје опојних дрога, ситуација са учешћем малолетника у најтежим облицима нарко-криминала је стабилнија и боља него што је била пре десет година, што је охрабрујућа информација.

Када је у питању извршење дела из члана 246 КЗРС, става који наводи да је неовлашћено прављење, набављање, поседовање или давање на употребу опреме, материјала или супстанци за које зна да су намењене за производњу опојних дрога кажњиво, није било већих промена у броју малолетних учинилаца током претходне деценије.

Велике промене наступиле су у броју извршених кривичних дела из члана 246а КЗРС, који инкриминише неовлашћено држање опојних дрога. Наиме, кривично дело неовлашћеног држања у мањим количинама и за сопствену употребу супстанци или препарата који су проглашени за опојне дроге чини велики број малолетника. Највећи број извршених кривичних дела злоупотребе опојних дрога јесте управо за наведени став кривичног дела неовлашћеног држања опојних дрога, и током периода од десет година за ову групу дела забележен је највећи раст.

Табела 6. Упоредни приказ броја извршених кривичних дела из члана 246, став 1, и 246а КЗРС, став 1, од стране малолетних учинилаца за период 2010–2020.

Други став члана 246а, који говори о неовлашћеном држању велике количине супстанци или препарата проглашених за опојне дроге, уведен је 2019. године, па у складу са тим статистички подаци не бележе значајан број извршилаца овог дела. Током 2020. забележена су четири учиниоца овог облика кривичног дела.

Како је тренд повећања извршења кривичних дела нарко-криминала примећен у претходном периоду, посебно за дела из члана 246а КЗРС, претпоставка је да ће у предстојећим годинама доћи и до већег броја извршилаца овог деликта, што је потенцијално значајан проблем. Само поседовање велике количине психоактивних супстанци говори о преласку на озбиљније облике поступања са опојним дрогама, као и на вршење тежих кривичних дела, тако да свако повећање броја таквих дела у којима малолетници суделују представља опасност за друштво.

Треће кривично дело које обухвата област злоупотребе опојних дрога у Кривичном закону Републике Србије јесте омогућавање уживања опојних дрога. Основни облик дела се врши кроз навођење другог на употребу психоактивних супстанци, давање опојних дрога на уживање, или кроз омогућавање просторија за уживање опојних дрога. Појављивање малолетника у улози учинилаца овог дела варира. У 2016. години забележен је само један учинилац тог дела, док је у 2018. години регистровано 13 учинилаца (САТИТ).

Табела 7. Кретање броја извршених кривичних дела из члана 247 КЗРС, став 1, од стране малолетних учинилаца за период 2010–2020. године

Старосна структура малолетних учинилаца кривичних дела нарко-криминала

Према одредбама Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица извршена је категоризација малолетних учинилаца према њиховом узрасту. Закон прави разлику између термина малолетник, млађи малолетник и старији малолетник, као и млађе пунолетно лице. Малолетник је лице које је у време извршења кривичног дела навршило четрнаест, али није навршило осамнаест година. Млађи малолетник је лице које је у време извршења кривичног дела навршило четрнаест, а није навршило шеснаест година.

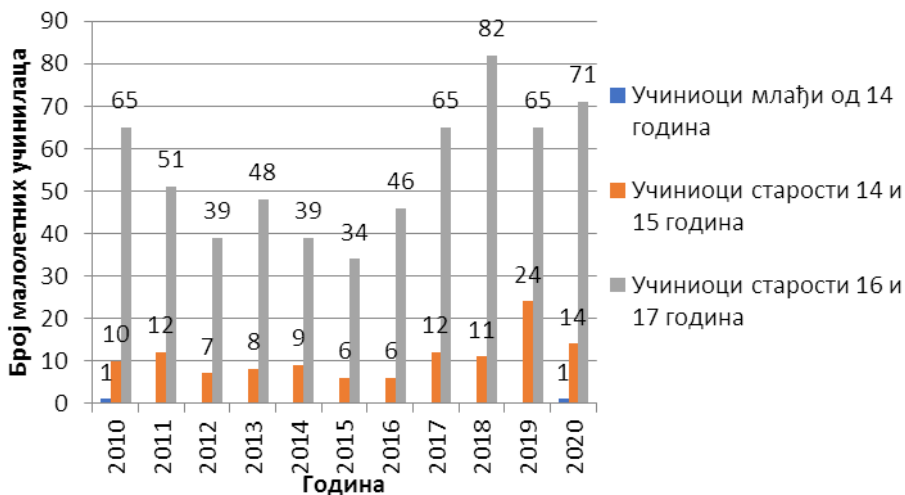
Старији малолетник је лице које је у време извршења кривичног дела навршило шеснаест, а није навршило осамнаест година. Млађе пунолетно лице је лице које је у време извршења кривичног дела навршило осамнаест, а у време суђења није навршило двадесет једну годину (Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, 2005).

За кривично дело неовлашћене производње и стављања у промет опојних дрога током претходних десет година регистрована су само два учиниоца млађа од 14 година. Ситуација са млађим малолетницима је нешто другачија и бележи благи пораст броја извршилаца од 2017. године, али је ситуација са том групом малолетника при извршењу овог облика кривичног дела углавном на сличном нивоу током целе деценије.

Када су у питању старији малолетници и вршење кривичног дела из чл. 246 КЗРС, став 1, стање је нешто другачије. Почетак деценије је обележио повећан број малолетних учинилаца тог дела, током 2014. и 2015. године тај број био је знатно нижи, да би се од 2016. године поново регистровало повећање броја старијих малолетника као учинилаца, а тај број је достигао максимум 2018. године.

Табела 8. Старосна структура малолетних учинилаца кривичних дела из чл. 246 КЗРС, став 1, у периоду од 2010–2020. године

Старосна структура малолетних учинилаца кривичних дела за чл. 246 КЗРС, став 1

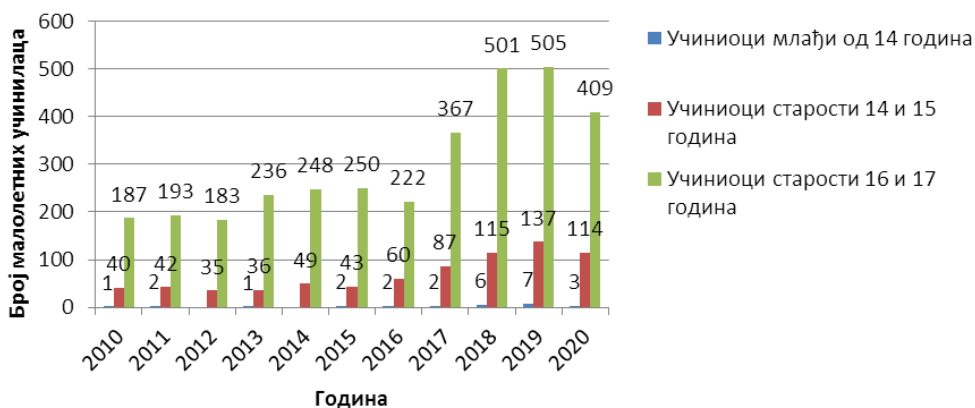
Приказани статистички подаци приказују знатно већи број старијих него млађих малолетника као учинилаца кривичног дела неовлашћене производње и стављања у промет опојних дрога. Међутим, када се упореди заступљеност млађих и старијих малолетника током 2010. и 2020. године у укупном броју извршених кривичних дела из члана 246 КЗРС, приметан је значајан пораст удела млађих малолетника. Према подацима из 2010. године, 7,8% млађих малолетника извршило је наведено кривично дело, а 2020. године тај проценат био је чак 15,9%. Када су у питању старији малолетници, удео који су они чинили у 2010. години је 83,3%, а 2020. године тај удео је 80,6%, односно није се значајније променила заступљеност старијих малолетника у вршењу овог деликта.

Кривично дело неовлашћеног држања опојних дрога претрпело је промене и по питању заступљености одређених категорија малолетника у његовом извршењу. Када су у питању деца, односно лица млађа од 14 година, у оквиру овог кривичног дела постоји знатно више извршилаца него што је то случај са чланом 246 КЗРС. Велико увећање броја учињених кривичних дела приметно је и код млађих

и код старијих малолетника. Подаци на графикону (табела 9) илуструју такво стање. Такође, и овде би са задршком требало приступити подацима за 2020. годину, узимајући у обзир стање са корона-вирусом о којем је претходно било речи.

Табела 9. *Старосна структура малолетних учинилаца кривичних дела из чл. 246а КЗРС, став 1, у периоду од 2010–2020. године*

Старосна структура малолетних учинилаца кривичних дела за чл. 246а КЗРС, став 1

Увећање заступљености млађих малолетника у укупном броју извршења кривичних дела од стране малолетних лица приметно је и код кривичног дела неовлашћеног држања опојних дрога. Током 2010. удео учинилаца старости 14 и 15 година био је 16,7%, а 2020. је увећан на 20,2%. Ситуација код старијих малолетника је таква да је 2010. године кривично дела из чл. 246а КЗРС чинило 78,2% учинилаца старости 16 и 17 година, а 2020. године 72,6%.

Старосна структура малолетних учинилаца кривичног дела из члана 247 КЗРС приказује одређену динамику у кретању броја извршилаца. У последњих десет година само један извршилац овог дела био је млађи од 14 година. Број малолетних учинилаца старости 14 и 15 година разликовао се од године до године, али никада није прешао бројку од три учиниоца у току једне године. Нешто је већи број старијих малолетника као учинилаца основног облика дела омогућавања уживања опојних дрога, а највећи број изврши-

лаца регистрован је 2018. године – 11 малолетних извршилаца. Слична ситуација постоји и када је у питању извршење дела из става 2 овог кривичног дела, при чему је нешто већи број старијих него млађих малолетника у улози учинилаца (САТИТ).

Полна структура малолетних учинилаца кривичних дела нарко-криминала

У оквиру статистичких података о злоупотреби опојних дрога међу популацијом малолетника може се констатовати да дечаци представљају доминантну категорију учинилаца ове групе дела, док су девојчице заступљене у знатно мањем броју, али свакако чине део учинилаца наведених кривичних дела (Николић, 2015: 182).

У полној структури малолетника у укупном броју извршених кривичних дела повезаних са опојним дрогама доминантан удео заузимају дечаци у односу на девојчице, и то за сва три кривична дела, као и за сваки став у оквиру тих дела. Изразита разлика постоји за дело из члана 246 КЗРС (став 1) и дело из члана 246а (став 1), где дечаци имају апсолутну превагу као извршиоци у односу на девојчице.

Табела 10. *Полна структура малолетних учинилаца кривичног дела из члана 246 КЗРС, став 1, за период од 2010–2020. године*

Када је реч о кривичном делу из члана 246а КЗРС, изразито је већи број мушких преступника у односу на женске. Такође, постоји и тренд раста броја извршених кривичних дела из године у годину, а тај тренд је забележен и код дечака и код девојчица. Пошто се ту ради о распрострањености директне злоупотребе опојних дрога од стране малолетника, јер основни облик овог кривичног дела предвиђа неовлашћено држање у мањој количини за сопствену употребу супстанци проглашених за опојне дроге, онда би се оваква ситуација могла назвати забрињавајућом.

Табела 11. *Полна структура малолетних учинилаца кривичног дела из члана 246а КЗРС, став 1, за период од 2010–2020. године*

Међутим, то што статистички подаци показују увећање броја злоупотреба међу малолетницима, не мора нужно да значи да је дошло до екстремног повећања коришћења психоактивних супстанци у тој популацији. Само статистичко повећање броја извршених кривичних дела може бити резултат увећане репресивне активности, просте чињенице да јавност више говори о тој теми, те се већи истраживачки фокус ставља на ову област, што се углавном дешава под притиском јавности на политичку елиту и извршне структуре у полицији и правосудју (Лајић, 2016: 56).

Закључак

Међу ауторима који се баве проблемом малолетничког криминала не постоји идентично тумачење када је у питању употреба термина којим се означава вршење кривичних дела од стране малолетника. Према Шкулићевом мишљењу, адекватније је користити термин „малолетничка делинквенција” него термин „криминал малолетника”, како би се избегла стигматизација малолетних лица која би се могла негативно одразити на њихово будуће кримогено понашање (Шкулић, 2011). Игњатовић је супротног мишљења и истиче да појам малолетничке делинквенције подразумева разноврсна дела, од антисоцијалних понашања па до кривичних дела, а заједничка црта им је то што их чине лица одређеног узраста, односно малолетници (Игњатовић, 2015: 20). Како бисмо избегли конфузију око терминолошког одређења, определили смо се за употребу термина „криминал малолетника” за означавање извршења кривичних дела од стране малолетника.

Иако статистички подаци о малолетничком криминалу говоре у прилог томе да се укупан број малолетника као учинилаца кривичних дела смањује из године у годину, подаци о заступљености малолетних лица у вршењу кривичних дела нарко-криминала говоре да је она у последњих неколико година у порасту. Деликти насиља, такође, последњих година бележе раст, што је приметно у различитим групама кривичних дела, на првом месту кривичних дела против слободе и права човека и грађанина. У оквиру групе кривичних дела против полне слободе приметан је пораст броја кривичних пријава против малолетника, док је у укупној заступљености извршених кривичних дела против живота и тела регистрован благи пораст, односно ни ови деликти насиља не прате тренд опадања.

Подаци за период од 2010. до 2020. године о заступљености извршења кривичног дела неовлашћене производње и стављања у промет опојних дрога, за основни облик тог дела, указују на повећање броја кривичних дела учињених од стране малолетника, а као поседно алармантна наводи се 2018. година, у којој је регистровано највише малолетних учинилаца тог дела, чак 94. Пад који се бележи током 2020. године, када је у питању извршење кривичних дела повезаних са опојним дрогама, требало би узети са дозом

резерве услед стања са коронавирусом, уведеног ванредног стања и мера спровођених током тог периода.

Кривично дело неовлашћеног држања опојних дрога чини изузетно велики број малолетника. Наиме, дело неовлашћеног држања у мањим количинама и за сопствену употребу супстанци или препарата који су проглашени за опојне дроге, што је основни облик дела, врши велики број малолетника. Подаци из 2010. Године наводе број од 239 малолетних учинилаца тог дела, док статистика из 2020. године бележи 563 малолетника као учинилаца тог кривичног дела. Но, највећи број је забележен 2019. године – чак 689 малолетних извршилаца.

Када је реч о појављивању малолетника у улози учинилаца кривичног дела омогућавања уживања опојних дрога, број извршених дела варира из године у годину, али не представља значајнији проблем за малолетничку популацију, јер обухвата незнатан број учинилаца.

Старосна структура малолетних учинилаца кривичних дела нарко-криминала, без обзира да ли је у питању кривично дело из члана 246, 246а или члана 247 КЗРС, таква је да се као учиниоци у највећем броју појављују старији малолетници, односно лица од 16 и 17 година. Што се тиче полне структуре, доминантну категорију представљају дечаки, а изразита разлика постоји за кривична дела из чл. 246 КЗРС (став 1) и чл. 246а (став 1), где дечаки имају апсолутну превагу као извршиоци у односу на девојчице.

Приказ тренутног стања из области нарко-криминала повезаног са малолетницима требало би да укаже на проблем пораста броја учинилаца те категорије, као и да скрене пажњу на потребу спровођења истраживања која би омогућила проналазак практичног решење за проблем пораста број малолетних учинилаца кривичних дела нарко-криминала.

Литература

1. Билтен Републичког завода за статистику, број 666 (2021). *Малолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији – историја, ојужења и осуде – 2020*, Републички завод за статистику, Београд.

2. Бошковић, Г. (2017). *Организовани криминал*, Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд.
3. Вујичић, Н. (2020). *Стање и тенденције криминалијетета малолетника у Републици Србији*, Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања 2020 / vol. XXXIX /1, Београд, 2020, 81-94.
4. *Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривично-правној заштити малолетних лица*, Службени гласник Републике Србије, бр. 85/2005.
5. *Закон о психолошким контролисаним сујетанцама*, Службени гласник Републике Србије, бр. 99/2010 и 57/2018.
6. Игњатовић, Ђ. (2015). *Криминалијетет малолетника: стара тема и нове дилеме*, Малолетници као учиниоци и жртве кривичних дела и прекршаја (ур. др Ивана Стевановић, Институт за криминолошка и социолошка истраживања).
7. Игњатовић, Ђ. (2014). *Стање и тенденција криминалијетета малолетника у Србији – Анализа статистичких података*, Crimen 5 (2): 173–195.
8. Јовашевић, Д. (2006). *Лексикон кривичног права*, Службени гласник, Београд.
9. Ковачевић, М. (2016). *Опис узорка*. У: Николић-Ристановић, В. (ур.), Деликвенција и виктимизација малолетних лица у Србији, Резултати међународне анкете самопријављивањем деликвенције, Београд.
10. Константиновић, С. В., Ристановић, В. Н., & Костић, М. (2009). *Криминологија*, Пеликант принт, Ниш.
11. *Кривични законик*, Службени гласник Републике Србије, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 –испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019.
12. Лајић, О., Маринковић, Д. (2019). *Криминалистичка методика*, Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд.
13. Лајић, О. (2016). *Перцепција наркоманије и нарко-криминала у општој популацији и популацији студентата КПА*, Журнал за криминологију и право, Криминалистичко-полицијска академија, 21 (3): 39-60.
14. Николић, Г. (2015). *Малолетници учиниоци кривичних дела у вези са ојојним дрогама*. Београд : Журнал за криминологију и право (Vol 20, No. 1), 173-189.

15. Подаци Сектора за аналитику, телекомуникационе и информационе технологије Министарства унутрашњих послова Републике Србије, 2021.
16. Републички завод за статистику (саопштење), бр.194. (2021). *Малолетни учиниоци кривичних дела 2020*, Београд, 2021.
17. Ђопић, С. (2016). *Деликвентно понашање малолетних лица: обим и структура*, У: Николић-Ристановић, В. (ур.), Деликвенција и виктимизација малолетних лица у Србији, Резултати међународне анкете самопријављивањем деликвенције, Београд.
18. *Уредба о мерама за време ванредног стања* („Сл. гласник Републике Србије”, бр. 63/2020).
19. Шкулић, М. (2011). *Малолетничко кривично право*, Правни факултет, Београд.

Juvenile Drug-Related Crime in Serbia – Current Situation and Tendencies

Abstract: *The growing involvement of minors in drug-related crimes is a problem that our country has been struggling with in recent years. First, it is necessary to point out the increase in the number of drug-related crimes in which juveniles appear in the role of perpetrators, which is the main goal of this paper. The need to highlight the increase in the number of criminal charges and convictions of juveniles for this group of crimes stems from the fact that in other categories of crimes there is a decrease in the number of juvenile offenders, and at the same time, in the group of crimes involving drug abuse the number of juvenile offenders is growing. A worrying circumstance is that juveniles keep pace with adult perpetrators of drug crimes, as in both categories there is a noticeable trend of increasing the representation of this group of crimes.*

Data from judicial statistics, imprimis of the Republic Bureau of Statistics, provide insight into the new state of juvenile drug crime, while data from the Ministry of the Interior show more detail in the development of this delicate phenomenon. The criminal offense of unauthorized production and distribution of narcotics and the of criminal offense of unauthorized possession of narcotics are committed by a large number of juveniles, and over a period of ten years there has been a marked increase in the number of committed offenses.

The age structure of juvenile perpetrators of drug crimes is such that the majority of perpetrators are older juveniles, that is persons aged 16 and 17. When it comes to gender structure, boys constitute the dominant category.

The goal of this paper is to draw attention to the prevalence of this problem by presenting the current situation and trends of juvenile drug crime.

Keywords: *minors, drug crime, criminal charges, verdicts, gender and age structure.*

Проф. др Ивана БЈЕЛОВУК
Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд
Славко ПАВЛОВИЋ
Министарство унутрашњих послова Републике Србије

ДОИ: 10.5937/bezbednost2203046В
УДК: 343.983:662.215(497.11 Београд)“2007/2022”
Оригинални научни рад
Примљен: 27. 6. 2022. године
Ревизија: 18. 10. 2022. године
Датум прихватања: 12. 12. 2022. године

Форензичка обрада импровизованих експлозивних направа

Апстракт: У раду су представљене неке врсте импровизованих експлозивних направа (ИЕН) и начини њиховог постављања и иницирања у домаћој форензичкој пракси. Постављање са експлозивним направама уопште веома је захтевно и одговорно и носи са собом многе безбедносних ризика. Самим тим је специфична и форензичка обрада места догађаја. Зато је веома значајно и ангажовање специјално обучене екипе са знањем из области противдиверзионе технике с обзиром на то да увек постоји опасност од нових експлозија. Када је реч о импровизованим експлозивним направама, форензичка обрада места догађаја је комплекснија. Свака импровизована експлозивна направа је јединствена будући да њена израда зависи од знања, маште, искуства учиниоца и расположивости приручних средстава. За квалитетну и свеобухватну форензичку обраду места догађаја, с обзиром на то да је свако место догађаја јединствено, веома су значајни искусно учење и анализа случајева постављених направа. Циљ рада је да се укаже на могуће начине иницирања и постављања експлозивне направе ради њеног лакшег уочавања при противдиверзионом прегледу и лакше форензичке обраде места догађаја у случају њеног активирања. У раду су анализирани начини на које су израђене експлозивне направе, места на којима су постављане, начини на које су направе инициране, као и

материјални трагови који су остали на месту догађаја. Истраживање обухвата период од 2007. до 2022. године.

Кључне речи: експлозивно средство, импровизирана експлозивна направа, проширивдверзиони препад, експлозија, форензичка обрада места догађаја.

Увод

Криминалистичка пракса је показала да се експлозије користе за извршење различитих кривичних дела као што су: тероризам, убиство, наношење тешких телесних повреда, разбојништво, крађе, изазивање опште опасности и др. Експлозивна средства се користе и као средства и као предмети извршења кривичних дела (Бјеловук, Кесић, Жарковић, 2013). Такође, користе их и бомбаши самоубице. Експлозивна средства су веома различита како по свом облику, материјалима који су коришћени за њену израду, намени и принципу функционисања, тако и према начину постављања, и као таква могу изазвати веома различите последице, од оштећења на подлози и околним објектима до људских жртава. Оштећења на подлози настају услед нагло ослобођене енергије у виду топлоте и притиска, односно ширењем формираног ударног таласа које се може математички описати. (Sachdev, 2004: 50) Места експлозије код којих су коришћена експлозивна средства обично садрже центар експлозије са препознатљивим оштећењем као последицом бризантног дејства у виду рупе или кратера (Thurman, 2006: 39). Сем ових трагова, на месту догађаја могу се наћи и трагови експлозивне супстанце, који се изузимају ради испитивања у форензичкој лабораторији. На месту експлозије могу се користити и уређаји за идентификацију експлозива, као на пример мобил трајс (*Mobile trace*), који у својој суштини представља покретни уређај за јонску спектрометрију који идентификује врсту експлозива на лицу места (Saferstein, 2015: 446). У неким ситуацијама може се користити и термална камера. Форензичка обрада места догађаја са импровизованом експлозивном направом подразумева претходну безбедносну процену да ли постоји опасност од нових експлозија, након које се врши увиђај. Место догађаја најпре треба оградити и обезбедити, а онда вршити фиксирање затеченог стања. То подразумева примену технике фотографисања, скицирање места догађаја, изузимање релевант-

них трагова за расветљавање догађаја и израду документације.

Познавање конструкције и различитих начина израде експлозивних направа веома је важно и са аспекта превентивног деловања полиције, тј. за противдиверзионе прегледе, а ради проналажења и неутралисања направе и спречавање експлозија. Ефекти експлозије на окружење у директној су вези са траговима на месту догађаја и представљају полазну основу за утврђивање узрока експлозије и одговорности за њу. Зато је веома важно проучавати ефекте експлозије на окружење и анализирати постављене експлозивне направе (неактивирани и активирани), као и стално усавршавати стручњаке за експлозије уз константну примену нових технологија.

Експлозивна средства могу бити израђена у погонима фабрика наменске индустрије, када се израђују формацијска експлозивна средства, али и у кућним условима, када се израђују импровизована експлозивна средства, односно експлозивне направе. Формацијским експлозивних средствима сматрају се: ручне бомбе, антиперсоналне мине, противклопне мине, артиљеријски пројектили и сл. (Радић, 2007; Радовановић, Павловић, 2013). Експлозивно средство састоји се од кућишта, експлозивног пуњења и склопа за иницирање. Основна улога кућишта је заштитна као и да држи све елементе експлозивног средства у једној целини. Такође, конструкција кућишта експлозивног средства има веома важну улогу у парчадном дејству на окружење при његовој експлозији. Експлозивно пуњење се израђује од различитих врста бризантних експлозива као што су тринитротолуен (ТНТ или тротил), пентаеритритолтетранитрат (пентрит), хексоген и др. Ови експлозиви су „јачи” од иницијалних експлозива због својих карактеристика, као што су брзина детонације и др. (Радовановић, 2015: 133) Склоп за иницирање, како му само име каже, служи да иницира активирање експлозивног средства, и то се обично врши коришћењем упаљача различитих конструкција. Експлозивно средство се може иницирати и употребом штапина, неелектричног система за иницирање (нонел систем, односно примена ватропроводних честица), електричног или електронског система и др.

За разлику од индустријске производње формацијских средстава са стандардним компонентама, која се израђују према техничкој документацији у серијској производњи, импровизоване експлозивне направе (*Improvised Explosive Device – IED*) израђују се

појединачно од приручних материјала и средстава и то најчешће у радионичким, односно кућним условима. Изглед, карактеристике и принцип функционисања ових направа зависе од врсте и нивоа знања, маште и расположивих средстава учиниоца тако да постоје веома различите импровизоване направе. У том смислу, са становишта противдиверзионе технике оваква направа може се сматрати опаснијом у поређењу са формацијским експлозивним средством с обзиром на то да полицијски службеници и експерти безбедности на месту догађаја теже „препознају” направу пошто не могу да је пронађу у стручној литератури и каталозима произвођача наменске индустрије. Оне су јединствене по свом изгледу, габариту и начину функционисања.

Импровизирана експлозивна направа је уређај који је направљен или постављен на импровизиран начин тако да обавезно садржи експлозивну супстанцу – смесу или хемијско једињење наменски створено за уништавање свега што је у њеном окружењу. Оне могу садржати супстанце које се могу нађавити у специјализованим продавницама војне опреме за израду компонената направе, али могу се направити и коришћењем компоненти из продавница за свакодневну потрошњу (амонијум-нитрат, бензин, ексери, завртњи, навртке, комади стакла и др.). Израда импровизованих експлозивних направа обавезно подразумева поседовање специфичних знања, а наравно и мотив за бављење недозвољеним активностима. У том смеру се одвија и део истраге ради откривања и проналажења учиниоца кривичног дела у вези са експлозивном направом. Приликом израде експлозивне направе могу се користити предмети израђени за друге сврхе (сат, књига, писмо, кишобран, фен, електрични струјни проводници, хемијски извор струје као што је батерија, прекидач, ђубриво на бази нитрата, сумпорна киселина, азотна киселина, метанол и др.) као кућиште или за делове експлозивне направе, али се може изградити и направа без кућишта. Оваква експлозивна средства су коришћена за веома различите циљеве (Бјеловук, 2019: 39).

Импровизација неког експлозивног средства може се извршити у било којој компоненти – на пример, да се за иницирање уместо упаљача користи сатни механизам, теле-команда, мобилни телефон и сл. Такође, може се користити бризантни експлозив у који су стављени ексери, завртњи, навртке, парчићи метала, стакла и др., чиме

се повећава парчадно дејство експлозивне направе.

Уместо бризантног експлозива учиниоци користе и неке друге ручно направљене смесе, које садрже гориво и оксидатор. Неке импровизоване експлозивне смесе садрже амонијум-нитрат, црни барут, ТАТП (триацетонтрипероксид), ХМТД (хексаметилентрипероксидедамиин), смеше хлората и др. Када се као импровизована експлозивна супстанца користи амонијум-нитрат, онда он има улогу оксидатора у смеси. Више од 95% свих терористичких напада изведено је коришћењем АНФО експлозива (*Ammonium Nitrate Fuel Oil*). (Figuli, etal, 2018). У САД је 1995. године у Оклахома Ситију експлозија импровизоване направе на бази амонијум-нитрата однела 168 жртава (Thurman, 2006: 95). Експлозија у Лондону 2005. године за последицу је имала 52 погинула и много рањених, када је коришћена експлозивна направа која је садржала ТАТП⁶. У Индији је 2014. године било 190 случајева коришћења импровизованих експлозивних направа, од којих је у 98% случајева коришћен бризантни експлозив⁷. За процене механичких оштећења на месту експлозије могу се користити разни методи за симулацију експлозивног процеса. Тако, форензички инжењери врше симулацију ефеката експлозије користећи разне методе, као на пример метод коначних елемената подржан програмима какав је LS DYNA (Yenes, etal, 2015), ANSYS/AUTODYN 3D (Fan, etal, 2020), Abaqus (Bjelovuk, 2019) и др.

Циљ овог рада је указивање на могуће начине иницирања и постављања експлозивне направе ради њеног лакшег и бржег уочавања при противдиверзионом прегледу и ефикасније форензичке обраде места догађаја у случају њеног активирања.

Материјал и метод коришћени у истраживању

За истраживање је коришћен метод анализе садржаја, односно студија случајева. Анализиране су документације са форензичке обраде места догађаја у реалним случајевима када је коришћена експлозивна направа. Евидентирано је у колико случајева јесте, а у колико случајева није активирана. Анализирани су подаци о после-

6 <https://www.dhs.gov.pdf>, доступан 15. 6. 2022.

7 <https://nacin.gov.in>, доступан 15. 6. 2022.

дицама које су направе узроковале експлозијом у смислу који трагови се најчешће проналазе на месту догађаја, а све у циљу утврђивања врсте направе, врсте експлозива који је коришћен у наприви и начина њеног иницирања. У случајевима када направа није активирана, такође је посматран њен склоп и анализирани делови (који је експлозив коришћен и принцип рада, односно начин иницирања). Свако место догађаја било је форензички обрађено и трагови фиксирани у складу са правилима струке и међународним стандардима.

Анализирано је на којим местима су постављане експлозивне направе (испод путничког моторног возила, односно на шасији одоздо, у унутрашњости возила, односно моторном простору, на отвореном простору, унутар грађевинског објекта у пртљажнику мотоцикла). Подаци о постављеним и иницираним експлозивним направама долазе из личне архиве аутора, који је у својству стручног лица излазио на свако место догађаја у вези са експлозивним направама. Временски оквир истраживања је 15 година, док просторни оквир обухвата територију града Београда.

Резултати истраживања и дискусија

Истраживање је подељено у две етапе, и то за период од 1. 1. 2007. до 1. 1. 2016, и од 1. 1. 2016. до 1. 1. 2022. године јер је примећена смањена употреба штапина⁸ као средства за иницирање експлозивне направе, а повећан број активираних експлозивних средстава са даљине. Такође, у првој етапи није било утврђено који је експлозив коришћен за израду направе, када су у питању направе које су активирани, односно које су експлодирале. Истраживање је организовано тако да су најпре анализирани документације о случајевима постављања експлозивних направа на територији ПУ за град Београд за период 1. 1. 2007. до 1. 1. 2016. У посматраном периоду забележено је укупно 49 случајева са импровизованом експлозивном направом (у овај број не улазе формацијска експлозивна

8 Штапински начин иницирања експлозива подразумева да се за иницирање експлозива користе спорогорећи штапин, детонирајући штапин, детонагорска каписла бр. 8 и минерска шибца. Спорогорећи штапин је од црног барута и гори брзином од 1 цм за 1-1,5 секунди, док се детонирајући штапин користи за иницирање већег броја пуњења истовремено. Детонагорска каписла служи за иницирање свих врста експлозивног пуњења осим ТНТ (потребан је појачник).

средства – ручне бомбе, ракетни пројектили, мине и др.). Од тога је у 38 случајева импровизирана експлозивна направа активирана, док у преосталих 11 случајева импровизирана направа није била активирана, и морала је бити неутралисана и уништена на безбедан начин. Која је врста сумњивог предмета пронађена, односно о каквој је врсти експлозивне направе реч, утврдила су током противдиверзионог прегледа специјално обучена стручна лица – полицијски службеници или припадници служби безбедности. Међу пронађеним неактивираним експлозивним направама шест је пронађено као резултат оперативног рада припадника криминалистичке полиције, а пет су пронашле потенцијалне мете напада. Тих пет направа је пронађено испод путничких моторних возила.

Када је у питању место постављања активираних експлозивних направа код којих је дошло до експлозије, у 15 случајева направа је активирана на путничком моторном возилу, од којих је у седам случајева путничко моторно возило било циљ напада. У тим случајевима је наступила материјална штета на возилу и околини, те су пронађени трагови у виду оштећења на возилу и околини – кратер, делови возила и направе. У преосталих осам случајева циљ напада импровизованом експлозивном направом било је лице у возилу и наступила је смртна последица или су нанете тешке или лаке телесне повреде.

У шест случајева је приликом иницирања импровизиране експлозивне направе на возилу наступио пожар. Анализом предмета у којима је експлозија проузроковала пожар на возилу закључено је да до пожара долази у случајевима када је импровизирана експлозивна направа постављена у непосредној близини делова возила или материјала који могу да, након експлозије, задрже загрејане делове направе и преузму њихову топлоту која ће касније проузроковати пожар. Овде првенствено мислимо на седишта возача и сувозача као такву врсту материјала (направа постављена на патос возила испод седишта возача). У случајевима када се експлозија на возилу настави пожаром, форензичка обрада лица места је знатно отежана пошто један део трагова бива уништен пожаром. То се највише односи на трагове експлозивног пуњења које је коришћено у импровизованој експлозивној направи. У случајевима (11) када направа није активирана, утврђено је који је експлозив коришћен.

Када је у питању место постављања експлозивне направе на возилу, у осам случајева направа је била постављена испод, тј. уз патос возила, а у пет случајева у моторном простору. У два случаја направа је била постављена на подлози испод возила. У 23 случаја импровизирана експлозивна направа активирана је на отвореном простору или у грађевинском објекту. Од посматрана 23 случаја, само у два случаја циљ напада било је физичко лице, када су наступиле последице у виду наношења повреда, док је у 21 случају као последица настала материјална штета.

Када је у питању начин иницирања експлозивне направе, у 20 случајева се није могло поуздано утврдити на који начин је направа активирана због разрушеног места догађаја, постојања великих оштећења услед бризантног дејства и непроналажења релевантних трагова на месту догађаја. У 13 случајева утврђен је штапински начин иницирања импровизиране експлозивне направе, док је у 11 случајева мобилни телефон чинио саставни део иницијалног склопа направе. У четири случаја за иницијални део направе су коришћени елементи даљинске команде (принцип рада је као код алармних уређаја у систему техничке заштите моторног возила). У једном случају је начин активирања базиран на пријему сигнала вибрације и у једном случају постојао је покушај повезивања импровизиране експлозивне направе на електричну инсталацију возила у моторном простору.

У периоду од 2016. до 2022. године пронађено је 18 експлозивних направа од којих 12 јесте, а шест није активирано. Када је у питању начин иницирања, експлозивне направе су доминантно у иницијалном склопу користиле елементе даљинског управљања (осам случајева), док је у четири случаја за иницирање направе био предвиђен мобилни телефон. У овом периоду штапин је коришћен за иницирање експлозивне направе само једном. У преосталих пет случајева није утврђен начин иницирања.

У овом периоду направе су углавном постављане испод путничког моторног возила (10 случајева), односно на шасију, док су у 2 случаја биле постављене на подлози испод возила, а једна је стављена у пртљажни простор мотоцикла. Једна направа је била фиксирана за челични стуб – граничник тротоара и једна је активирана на отвореном простору. У три случаја је направа била пронађена од стране оперативних радника криминалистичке полиције у при-

ватним просторијама (стан, гаража). Направе које су постављане на шасију путничког моторног возила су постављане везивањем за приступачне делове, док су неке причвршћиване за металне делове склопа јаким магнетима. Коришћени су тзв. „НЕО магнети”. Активирани импровизовани експлозивни направи које су биле постављене на доњој површини шасије (патос возила) су у шест случајева проузроковале пожар у коме је то возило у потпуности изгорело.

Када су последице коришћења експлозивне направе у питању, у овом периоду било је случајева када уопште нису били пронађени релевантни трагови који би послужили за идентификацију експлозивне направе, начин иницирања експлозивне направе и учиниоца кривичног дела (на пример, 2016. направа је била постављена и активирана испод моторног возила). У појединим случајевима било је пронађених трагова, али међу њима није било оних који би послужили за идентификацију врсте коришћеног експлозива. У десет случајева је утврђено да је коришћен експлозив пентрит, који се убраја у најбрзантније експлозиве (брзина детонације 8.260 m/s, густина 1.760 kg/m³). У осам случајева није утврђено која врста експлозива је коришћена. У два случаја дошло је до наношења лаких телесних повреда, у једном случају до наношења тешких телесних повреда, док је у три случаја наступила смртна последица. Код свих направа које су пронађене неактивирани (6) утврђено је која врста експлозива је коришћена за израду направе.

Ради лакшег праћења резултата анализе документације случајева са импровизованом експлозивном направом, резултати истраживања приказани су табеларно, тако да су у једној врсти приказани подаци за период 2007–2015, у другој за период 2016–2022, а у трећој су подаци приказани збирно, за свих 15 година.

Табела 1. Преглед броја активираних и неактивираних експлозивних направа са врстом коришћеног експлозива, начинима њиховог активирања и местом постављања

период	активирана		врста експлозива		начин активирања					место постављања			
	да	не	пентрит	непознато	штапин	даљински	моб. тел.	непозн.	испод возила шасија	унутр. возила/мотор	подл. испод возила	пртљажник/мотоц	отворен/грађев.
2007-2015	38	11	11	38	13	4	11	20	19	5	2	-	23
2016-2022	12	6	10	8	1	8	4	5	10	0	2	1	2
2007-2022	50	17	21	46	14	12	15	25	29	5	4	1	25

Направе које нису активирани морале су бити претходно пронађене противдиверзионим прегледом, а затим или неутралисани раздвајањем саставних компоненти, или безбедно транспортоване на полигон ради уништења. За противдиверзиони преглед коришћени су службени пси, детектори експлозива, детектори метала, преносни рендгенски уређаји, противдиверзиона огледала, технологија инфрацрвене термографије (Ghazali, Jadin, 2014), док се за манипулисање направом користе самоходна роботска возила. Приликом вршења противдиверзионих прегледа и манипулисања направом неопходно је користити специјалну заштитну опрему, која мора бити од материјала са таквим својствима да издржи ударна оптерећења која се јављају у случају експлозија.

Изглед типичне импровизоване експлозивне направе такав је да за основне елементе има експлозивно пуњење, систем за иницирање и кућиште (Beveridge, 1998: 77). Поједини аутори су на становишту да се импровизована експлозивна направа састоји од главног пуњења и система за иницирање (Thurman, 2006: 121). Поједине експлозивне направе су заправо аутомобили-бомбе, за које је карактеристично да могу садржати много више експлозива, а самим тим и њихова експлозија ствара већа разарања на месту догађаја⁹. У домаћој форензичкој пракси аутомобила-бомби није било, као ни бомбаша самоубица. Прегледом документација из форензичке праксе на територији града Београда примећено је да нема правила када је реч о импровизацији, те да се експлозивне направе могу израђивати и са кућиштем и без њега. Ефекат парчадног дејства кућишта које се кида експлозијом може се компензовати и употребом челичних фрагмената (завртњи, навртке, ексери и др.) који се смештају око експлозивног пуњења. У форензичкој пракси коју обрађује овај рад, тј. у периоду од 15 година, на територији града Београда само су у два случаја активирани импровизоване експлозивне направе садржале завртње/навртке (извршена кривична дела убиства).

Крајем 20. и почетком 21. века био је забележен пораст коришћења експлозивних направа (Радовановић, Павловић, 2013). Ово се може објаснити ратним окружењем Републике Србије у том периоду, а самим тим и лакшом доступношћу бризантних експлозива и експлозивних направа.

9 <https://www.dhs.gov>, доступан 15. 6. 2022.

Истраживање је показало да се импровизација експлозивних направа најчешће спроводи у делу направе који се користи за иницирање. У првом делу посматраног периода (2007–2016) примећено је доминантно коришћење штапина за иницирање (13) у односу на даљинско иницирање – телекоманда (4), с тим да се тада користио и мобилни телефон за иницирање направе, док се у другом посматраном периоду (2016–2022) примећује осетан пад броја случајева у којима је за иницирање експлозивне направе коришћен штапин. У другом посматраном периоду се такође уочава пораст коришћења даљинске команде у односу на мобилни телефон (8 према 4). Разлог томе је боља контрола тренутка активирања код даљинске команде, пошто „сигнал” код мобилног телефона иде преко оператера и базне станице, што подразумева, са становишта извршиоца, неконтролисани проток времена до пријема сигнала на направи и њеног активирања. Мишљења смо да је непрецизна контрола сигнала послатог мобилним телефоном у неколико случајева „спасила” физичко лице, које је било мета напада, тежих повреда и смрти. Употреба мобилних телефона у импровизованим експлозивним направама оставља такође могућност полицији ефикаснијег праћења како направе, тако и извршиоца анализом саобраћаја мобилне телефоније. Све ово даје предност даљинској команди као иницијалном склопу направе у односу на мобилни телефон. Када је у питању темпирање експлозивне направе, односно одређивање тачног тренутка када ће се она иницирати, примећено је да се сатни механизам са класичним металним казаљкама није користио као део система за иницирање. Ова запажања се могу објаснити чињеницом да се развој науке, технике и технологије одвија веома брзо и да су знања из електронике постала приступачнија. Истраживање је показало да у великом броју случајева (20 у периоду 2007–2015 и пет у периоду 2016–2022 од укупно 67) није утврђен начин иницирања експлозивне направе, те је неопходно већу пажњу поклонити функционисању експлозивних направа кроз размену искустава на светском нивоу и специјалну обуку стручњака који раде на овим пословима, као и проучавању релевантних трагова на месту експлозије који би указали на начин иницирања направе. Веома је важно на основу добре праксе успоставити стандардне оперативне процедуре којих се треба придржавати приликом поступања са експлозивном направом у случајевима када она није активирана.

Форензичка обрада места експлозије код којег је евидентно да је коришћено експлозивно средство веома је комплексна и захтевна. Стручњаци који се ангажују, било у својству форензичког техничара било у својству вештака (Bjelovuk, Kesić, Žarković, 2021), морају поседовати специфична знања и искуства. Такође, неопходна је и сарадња са екипом за противдиверзиону заштиту. Свако место догађаја на коме се врши форензичка обрада као саставни део увиђаја јединствено је, али се могу издвојити нека поступања са траговима заједничка за све врсте догађаја са појединим траговима. Тако, на пример, биолошки материјал, микротрагови, трагови папиларних линија трагови обуће и сл. могу се пронаћи код веома различитих кривичних дела. Основне смернице за поступање стручњака на терену подразумевају специфична поступања с обзиром на константну опасност од нових експлозија и могућност да на месту догађаја постоји још експлозивних направа. У том смислу, док се не заврши противдиверзиони преглед, форензичари треба да поступају тако да не узрокују нову експлозију, те да не пале светло, не користе радио-станице, не користе мобилне телефоне и сл. Уколико је експлозивно средство пронађено, не треба да му се приближавају, а екипа која обавља противдиверзиони преглед треба да користи специјалну опрему (робот, дрон, специјална ужад и др.) која омогућава поступање са даљине. Веома је важно да се на терену прикупи што више информација како од присутних лица тако и из трагова (Bjelovuk, Kesić, Žarković, 2013). При форензичкој обради места експлозије треба се придржавати стандардних оперативних процедура и помоћу савремених техничких уређаја тражити трагове употребе експлозивне направе као последицу бризантног дејства (разарање, рушење, кидање непосредног окружења направе као што су кратери, рупе и сл.), дејства ударног таласа (одбацивање предмета, пуцање стакла и сл.), топлотног дејства (горење елемената у окружењу, пожар и сл.) и трагове парчадног дејства (делови направе и срушених и поломљених елемената) у окружењу.

Како у првом посматраном периоду, у случајевима када је направа активирана, није било утврђено која је супстанца коришћена као експлозивно пуњење, тако је у другом посматраном периоду примећен већи проценат случајева у којима је извршена хемијска идентификација коришћених експлозива. То се може објаснити коришћењем савременије опреме са већом осетљивошћу, али

и последично бољом едукацијом за изузимање трагова експлозивне супстанце, односно узорковање на месту експлозије. Тако је у другом посматраном периоду примећен већи проценат броја случајева у којима је извршена хемијска идентификација коришћених експлозива. У посматраном периоду на територији ПУ за град Београд примећено је да није коришћена експлозивна направа са ТАТП (триацетонтрипероксид) или неким другим импровизованим експлозивним пуњењем. У посматраним случајевима, код којих је извршена хемијска идентификација експлозивног пуњења, коришћен је војни бризантни експлозив (пентрит) и само у једном случају привредни експлозив иностране производње. Врста коришћеног експлозива значајна је за процену масе експлозивног пуњења у направи (Бјеловук, 2019).

На територији Републике Србије последњих година дешавали су се тзв. мафијашки обрачуни у којима су се користила експлозивна средства која су за циљ имала убиство, застрашивање или опомену, као вид специфичног „потписа” појединих криминалних група (тзв. *модус ојеранди*). У том правцу се и одвија један део криминалистичке истраге.

Током обрађеног периода импровизоване експлозивне направе нису коришћене за извођење терористичких напада, што је чест случај у другим земљама. У посматраном периоду није евидентирано ни коришћење сатног механизма са класичним сказаљкама за темпирање тренутка када ће се направа активирати.

Такође, уочено је да на територији града Београда импровизоване експлозивне направе нису коришћене приликом извршења кривичних дела тешке крађе. Овде се мисли првенствено на насилно отварање каса и сефова употребом енергије експлозије. Таква врста употребе импровизованих експлозивних направа доста је честа у бројним земљама Европске уније.

Закључак

Током шездесетих, седамдесетих и осамдесетих година прошлог века употреба експлозивних средстава у криминогеној средини нашег друштва била је веома ретка, док је деведесетих година 20. века забележен евидентан пораст недозвољене употребе експлозивних средстава, што се објашњава тадашњим ратним окружењем

Србије. Исто важи и за почетак 21. века јер је било заосталих средстава (Радовановић, Павловић, 2013).

Криминалистичка пракса у свету показала је да се за криминалне активности (убиства, наношење тешких телесних повреда, наношење лаких телесних повреда, изазивање опште опасности, тешке крађе, терористичка дејства и др.) са употребом експлозива, између осталог, користе и импровизоване експлозивне направе. Оне се постављају на различитим местима као што су: грађевински објекти, отворен простор, путничка моторна возила и сл. Тако је и ово истраживање потврдило да се импровизоване експлозивне направе користе за криминалне активности и да се постављају на различитим местима, и то: испод возила – закачене за шасију (да направа експлодира током вожње или док је возило паркирано), испод возила на подлози (асфалт и сл.), у моторном простору возила, на отвореном простору, у грађевинском објекту, у стану и др. С обзиром на то да се модерна путничка моторна возила израђују тако да имају све већи удео пластичних делова (ради мање масе возила и мањег отпора ваздуха при кретању), учиниоцима је теже да за постављање експлозивне направе користе магнете. Форензичка пракса је показала да поједини учиниоци направу постављају тако да је везују за приступачне делове на шасији, а поједини користе јаке магнете који снажну привлачну силу остварују и преко пластичних елемената (пластична заштита испод челичног патоса возила). Циљ извршиоца кривичног дела је и да постави импровизовану направу на такав начин да потенцијална „мета” напада не може лако да је уочи. Из тог разлога се често користе и „шупљине” на доњем делу возила (тзв. тунел патоса). Овај податак је значајан за припаднике полиције због места на којима треба тражити експлозивну направу помоћу уређаја за противдиверзионе прегледе.

Анализом коришћених експлозивних направа, било да су оне активирани на месту догађаја било да нису, утврђено је да је било и оних са кућиштем и оних без кућишта, тако да се може установити да нема неког посебног правила. Сем ових основних делова, направе могу садржати и детонаторе, извор напајања електричном енергијом, електричне проводнике, прекидаче, штампане плоче и друге електронске компоненте. Код експлозивних направа на подручју Београда примећено је да се импровизација углавном изводи у иницијалном делу направе, као и да се током посматраног

периода користио војни бризантни експлозив, конкретно пентрит као пуњење, односно да се није користила нека смеша (ТАТП и сл.), за разлику од форензичке праксе у другим земљама. Као импровизоване експлозивне направе у посматраном периоду на територији Београда нису коришћени ни тзв. аутомобили-бомбе. За коришћење оваквих врста импровизованих експлозивних направа потребна су специфична знања из хемије. Сама производња експлозива у кућним условима веома је ризична јер непознавање особина хемикалија и хемијских реакција може довести до повређивања и страдања при изради направе.

Резултати истраживања показали су да се са развојем науке и технике користе све савременији и осетљивији уређаји за идентификацију експлозивног пуњења у направи. Ово се може закључити из податка да број активираних направа код којих је идентификован експлозив расте. Уз примену система квалитета и дефинисање стандардних оперативних процедура на месту догађаја, број случајева са идентификованом експлозивном супстанцом се повећава.

Развој науке и технике у директној је вези и са применом савременијих средстава за иницирање експлозивне направе, односно примећено је да се у много мањој мери за иницирање експлозива користи штапин. Све је већа примена уређаја за активирање са даљине, с обзиром на то да учиниоци тако контролишу време активирања експлозивне направе. Повећана примена уређаја за активирање са даљине у односу на штапинско активирање довела је до много чешће примене импровизованих експлозивних направа у извршењу кривичних дела против живота и тела жртве него оштећења имовине (упозорења). Ово се може потврдити и чињеницом да се у посматраном периоду сатни механизам са класичним металним казаљкама није користио као део система за иницирање, као и да се развој науке, технике и технологије одвија веома брзо и да су знања из електротехнике, односно електронике постала приступачнија. У том смислу, приликом прегледа места догађаја, које често може бити и веома затрпано и разрушено, а делови експлодираних направа прилично покидани и деформисани, када се траже релевантни трагови, пажњу треба поклонити проналажењу оваквих фрагмената. Зато је важна перманентна едукација припадника полиције који раде форензичку обраду места експлозије.

У посматраном периоду импровизоване експлозивне направе су својим активирањем створиле различите последице, зависно од врсте направе, врсте и масе коришћеног експлозива, места постављања, постојања кућишта и других околности на месту догађаја, те је било случајева са кратерима у подлози, механичких оштећења на возилима и околним објектима у виду секундарних кратера, рушења елемената конструкција, пуцања прозорских стакала на околним објектима, пожара на возилу, лаких и тешких телесних повреда, али и смртних последица. Као последица експлозије могу се јавити и одложене реакције организма (повреде унутрашњих органа, психолошке и друге последице), али оне овим истраживањем нису обухваћене. Експлозија овакве направе може изазвати секундарне експлозије (нпр., гасних инсталација, експлозивних и запаљивих супстанци; пожаре и др.) зависно од места на ком је експлозивна направа постављена, и последично појаву токсичних супстанци у животној средини. У том смислу, веома је важно предузети све потребне мере да до експлозије и не дође, што значи да посебну пажњу треба посветити квалитету противдиверзионих прегледа и користити савремене уређаје (детектори експлозива, метал-детектори, савремени уређаји за мерење густине и сл.) са високим нивоом осетљивости.

Форензичка обрада места експлозије у случајевима када је коришћена импровизована експлозивна направа веома је захтевна и специфична. Приликом форензичке обраде места експлозије значајно је користити савремене уређаје за детекцију експлозивне супстанце, јер је то неопходно за идентификацију врсте експлозивне направе. Такође, податак о коришћеној експлозивној супстанци важан је за форензичке инжењере јер се онда може одредити и маса експлозива, која може бити у директној вези са квалификацијом кривичног дела. Наиме, поједине врсте експлозива сматрају се разорнијим у односу на друге, а и већа маса експлозива подразумева и већи притисак који ће се створити експлозијом и може указивати на намеру да се начине веће последице (већи број жртава, већа материјална штета), као на пример код терористичког акта. Да би се идентификовала коришћена експлозивна направа потребно је темељно приступити прегледу места експлозије и пронаћи што више релевантних трагова.

Значај идентификације коришћене експлозивне направе је велики, с обзиром на то да може указати на извор снабдевања экс-

пловивне супстанце и других делова експлозивне направе, поседовање специфичних знања код учиниоца и начин извршења кривичног дела (*модус ојеранди*) и др. Из података проистеклих из истраживања може се закључити да је у неким случајевима где је постављена експлозивна направа која је активирана у тренутку када није било особа у њеној близини, намера извршиоца могла бити само вид поруке, односно упозорења или застрашивања. Међутим, податак добијен анализом другог периода (2016–2022) да је у 11 случајева од укупно 18 физичко лице било „мета напада”, указује на тенденцију да се импровизоване експлозивне направе у последње време највише користе за извршење кривичних дела против живота и тела – убиство, тешко убиство и др.). Идентификација експлозивне направе на основу трагова пронађених на месту догађаја доприноси расветљавању догађаја, доказивању кривичног дела и идентификацији учиниоца.

Литература

1. Beveridge, A. (1998). *Forensic Investigation of Explosives*. London: Taylor & Francis.
2. Бјеловук, И. (2019). *Криминалистичко-форензичка обрада и анализа трагова експлозивне бризантних експлозива*. Београд: Криминалистичко-полицијски универзитет.
3. Bjelovuk, I., Kesić, T., Žarković, M. (2021). Comparative Analysis of Competences of Court Experts in the Fields of Fire and Explosion. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 72(3): 233-244.
4. Bjelovuk, I., Kesić, T., Žarković, M. (2013). *Consequences of explosive devices' activation on victims and their criminal justice importance*, In: Eds. G. Meško, A. Sotlar, J. Greene, *The ninth biennial international conference criminal justice practice and research*. Ljubljana: Faculty of Criminal Justice and Security. pp. 279-295.
5. Figuli, L., Kavicky, V., Jangl, S., Zvakova, Z. (2018). Comparison of the efficacy of homemade and industrially made ANFO explosives as an improvised explosive device charge. *Communications*, 20(2): 23-27.
6. Ghazali, K.H., Jadin, M.S. (2014). *Detection Improved Explosive Device (IED) Emplacement Using Infrared Image*, UKSim-AMSS 16th

- International Conference on Computer Modelling and Simulation, pp. 307-310.
7. https://www.dhs.gov/xlibrary/assets/prep_ied_fact_sheet.pdf доступан 15. 6. 2022.
 8. <https://nacin.gov.in/resources/file/e-books/E-book%20No.02%20on%20Programme%20Global%20Shield.pdf> доступан 15. 6. 2022.
 9. Радић, В. (2007). *Мине*. Београд: Војноиздавачки завод.
 10. Радовановић, Р., Павловић, С. (2013). *Поседни асијектии обраде криминалистичко-форензичке сцене код ујоййреде експлозивних средстава*, Тематски зборник радова „Криминалистичко-форензичка обрада места кривичних догађаја”, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, стр. 85-98.
 11. Радовановић, Р. (2015). *Техничка средства полиције – четврто измењено и доууњено издање*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
 12. Sachdev, P.L. (2004). *Shock waves and explosions*. Chapman & Hall/CRC.
 13. Saferstein, R. (2015). *Criminalistics – An Introduction of forensic sciences, 11th edition*. Pearson.
 14. Thurman, J.T. (2006). *Practical Bomb Scene Investigation*. CRC Press LLC.
 15. Yenes, J.I. Castedo, R., Santos, A.P., Simón, J.R. (2016). Experimentación, simulación y análisis de artefactos improvisados-proyectiles formados por explosión, *Rev. int. métodos numér. cálc. diseño ing.*, 32(1): 48-57.
 16. Fan, W., Zhou, N., Jiao, Q. , Shi, J. Tang, K. (2020). Investigation on the explosive characteristics and damage mode of cylindrical improvised explosive devices. *Journal of Applied Mechanics and Technical Physics*, 61(6): 1024-1032.

Forensic Examination of Improvised Explosive Devices

Abstract: *The paper presents some types of improvised explosive devices (IED) and ways of placing and initiating them in domestic forensic practice. In general, handling explosive devices is very demanding and responsible and it carries many security risks. Therefore, there are specifics in crime scene investigation. The involvement of a specially trained team with knowledge of bomb squad techniques is very important, since there is always a risk of new explosion. When it comes to improvised explosive devices, crime scene investigation is more complex. Every improvised explosive device is unique since its production depends on the knowledge, imagination, experience of the perpetrator and the availability of materials. Thus, such a device can be considered more dangerous compared to military explosive devices from the point of view of bomb-squad techniques, considering that members of the police at the scene find it harder to recognize the device because they cannot find it in professional literature and catalogs. For quality and comprehensive crime scene investigation, it is very important to learn and analyze cases of planted devices, since each scene is unique. The importance of identifying the improvised explosive device is great, considering the fact that it can indicate the source of supply of the explosive substance and other parts of the device, the perpetrator's possession of specific knowledge and the manner of committing the crime. The aim of the paper is to demonstrate possible ways of initiating and placing an explosive device for its easier observation in bomb squad examination and easier crime scene investigation in case of its activation. The paper analyzes the ways in which explosive devices were made, where they were planted, the ways in which the devices were initiated and physical evidence that remained at the crime scene. The research covers the period from 2007 to 2022. The research has shown that improvisation was mainly performed in the initial part of the explosive device, as well as that high explosives were used during the observed period.*

Keywords: *explosive device, improvised explosive device, examination of bomb squad team, explosion, crime scene investigation.*

Проф. др Радосав РИСИМОВИЋ
Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд

ДОИ: 10.5937/bezbednost2203065R

УДК: 343.359.2(497.11)

336.22:172.1(497.11)

Прегледни научни рад

Примљен: 7. 11. 2022. године

Датум прихватања: 12. 12. 2022. године

Намера као субјективни елемент кривичног дела пореске утаје¹⁰

Апстракт: Значај кривичног дела пореске утаје није пошребно посебно образлажити, јер произлази из значаја јавних прихода за функционисање модерног друштва. Остварење овог кривичног дела условљено је постојањем одређене намере учиниоца. Реч је о субјективном одележју дива пореске утаје коме у теорији кривичног права није посвећена заслужена пажња. За намеру учиниоца се у смислу овог кривичног дела везују бројне недоумице, чијем решавању ћемо покушати да допринесемо. Сигурно је како у појединим кривичним стварима ишврдити постојање намере учиниоца да избегне плаћање пореза. У раду ћемо анализирати судску праксу, ставове доктрине и указати на могућа решења ових проблема.

Кључне речи: намера, пореска утаја, умисљај, свесћ.

Увод

Порези већ деценијама привлаче велику пажњу стручне и лаичке јавности. Предмет интересовања су висина пореза, порески саветници, пореске олакшице, повраћај пореза, избегавање плаћања пореза, пореске стопе, „порески рајеви”, ефекти опорезивања

¹⁰ Овај рад је резултат реализовања научноистраживачког пројекта „Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција” (бр. 179045), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а реализује Криминалистичко-полицијски универзитет.

и низ других тема повезаних са пореском политиком. С обзиром да је за сваку државу од великог значаја успешна наплата пореза, ради остварења тог циља се предузимају бројне превентивне и репресивне мере. Репресивне мере су прописивање пореских кривичних дела и прекршаја и гоњење учинилаца ових деликата. Основно пореско кривично дело у српском законодавству јесте пореска утаја (члан 225 КЗ). Наше истраживање биће усмерено на намеру избегавања плаћања пореза као субјективно обележје бића овог кривичног дела.

Тема рада није у довољној мери разматрана у теорији кривичног права. Осим тога, судска пракса се суочава са проблемима при утврђивању овог обележја бића пореске утаје. Судови по правилу у образложењима пресуда не наводе непосредне и посредне доказе који указују да је постојала намера учиниоца да избегне плаћање пореза. На пример, према пресуди Вишег суда у Чачку К. бр. 25/2014: „Имајући у виду да по издатим фактурама није остварен промет роба и услуга, оптужени су у погледу виности поступали са директним умишљајем, с обзиром да су били свесни радње и последице чије су извршење хтели, тј. били су свесни да давањем лажних података о законито стеченим приходима битним и релевантним за утврђивање пореске обавезе или њене висине и сачињавањем фалсификоване документације која је радња извршења овог кривичног дела, чије су извршење хтели, све чинили у намери да избегну плаћање прописаних пореза у износима утврђеним за сваког оптуженог као у изреци пресуде”. У већини пресуда се образлажу докази са којима се утврђује предузимање радње извршења кривичног дела пореске утаје, а затим се констатује постојање намере избегавања плаћања пореза. Да ли то значи да наши судови сматрају да је предузимање радње извршења пореске утаје само по себи довољно за закључак да постоји намера пореског обвезника да избегне плаћање пореза? Део рада биће посвећен утврђивању намере избегавања плаћања пореза код пореских саветника као саучесника у остварењу кривичног дела пореске утаје.

Циљ истраживања је давање одговора на бројна питања која се односе на утврђивање намере избегавања плаћања пореза код пореске утаје. При разматрању теме рада узећемо у обзир становишта теорије кривичног права и ставове судске праксе о предмету истраживања.

Кривичноправни појам намере

Иако у језичком смислу појмови воље и намере имају исто значење, у психијатрији преовлађује мишљење да ове појмове треба разликовати. Истиче се да воља представља „способност или процес опредељивања за унапред замишљене и прихваћене циљеве” (Аћимовић, 1981: 82). С друге стране, намера је „унутрашњи аспект сваке вољне радње” који наглашава усмереност радње на постизање одређеног циља (Delić, 2016: 92-93). Циљ је промена или стање које учинилац жели да оствари вршећи кривично дело и постиже се наступањем последице дела (Аћимовић, 1981: 92). Намера је појмовно слична директном умишљају јер радња предузета са намером подразумева свест и вољу учиниоца о обележјима бића дела. Према једном мишљењу, намера је обележје бића кривичног дела које „претпоставља постојање умишљаја усмеравајући га на остварење одређеног циља” (Стојановић, 2013).

У теорији кривичног права постојање намере као субјективног елемента дела оправдава се становиштем да намера увећава могућност повреде заштићеног правног добра. Намера проузроковања забрањене последице сама по себи не ствара противправну опасност за правна добра и неће утицати да та опасност буде већа. На пример, лице А шаље у шуму лице Б (што је дозвољени ризик) у намери да га удари и убије гром. Радња лица А није противправна због намере да друго лице лиши живота. Међутим, ако лице А тражи од лица Б да прошета шумом у коју је поставио замке за животиње (што је недозвољени ризик), могућност наступања последице дела се увећава јер лице А има намеру да проузрокује смрт лица Б (Bermejo, 2017: 270).

Ипак, у судској пракси не постоји јединствено гледиште о намери као обележју бића дела. У појединим кривичним стварима судови заузимају став да је умишљај једино субјективно обележје кривичног дела које „обухвата свест о предузимању циљно опредељене радње извршења и вољу манифестовану у виду хтења или пристајања” (Делић, 2019: 89). Ово становиште се не може прихватити јер није у складу са начелом законитости. Из законског описа кривичних дела произлази да је намера поред умишљаја обележје бића дела субјективног карактера.

Код намере се свест и воља учиниоца у односу на последицу дела не односе само на непосредне последице, већ и на последице

које су стварни разлог предузимања радње, односно које учинилац стварно хоће да оствари. На пример, код пореске утаје непосредна последица је неплаћање пореза због нетачно унетих података у пореску пријаву, док се намера односи на хтење учиниоца да избегне плаћање пореза.

За постојање кривичног дела пореске утаје није од значаја да ли је учинилац у конкретном случају избегао да плати порез. Та околност може утицати искључиво на одмеравање казне. Према томе, кривично дело ће постојати иако учинилац није остварио свој циљ да не плати порез (Ђорђевић, Коларић, 2020: 131).

Намера код пореске утаје постоји од тренутка када је учинилац донео одлуку да избегне плаћање пореза. Међутим, она постаје кривичноправно релевантна тек у тренутку када постаје јасно да износ обавезе чије се плаћање избегава превазилази износ утврђен у закону (Bermejo, 2017: 282).

Према члану 225 КЗС намера учиниоца код пореске утаје подразумева намеру да „он или друго лице потпуно или делимично избегне плаћање пореза, доприноса или других прописаних дажбина”. Намера избегавања плаћања пореза је елемент овог кривичног дела и у упоредном праву. Кривични законик Шпаније у члану 305 прописује кривично дело пореске преваре, а субјективни елемент тог дела је намера преваре (*ánimo de defraudar*) коју треба разликовати од умишљаја учиниоца (*dolo*) (Bermejo, 2017: 270). Међутим, Перез сматра да умишљај учиниоца већ обухвата свест о дужности плаћања пореза и користи која се може остварити неплаћањем пореских обавеза, због чега овако схваћен појам намере постаје сувишан (Perez, 2013: 52).

У САД се под намером (*willfulness*) подразумева зао мотив, што указује да само занемаривање обавезе плаћања пореза није довољно за кривично гоњење учиниоца (Yochum, 1989: 225). Неплаћање пореза због тога што је обвезник заборавио да га плати или не зна да је дужан да плати порез на одређене приходе не представља кривично дело. На овом месту је потребно нагласити да се у америчкој судској пракси и литератури за намеру користе два термина: *intent* и *willfulness*. Први је субјективно обележје скоро свих кривичних дела и у овом раду ћемо га звати општом намером. Општа намера постоји уколико учинилац „вољно предузме радњу која конституише кривично дело” (Tigar, 1989: 527). Други појам је својствен

пореским кривичним делима и у овом раду ћемо га звати посебна намера. Уколико би појмови *willfulness* и *intent* били истоветни, порески обвезник у случају *Маргок* био би осуђен због намерног (*intentional*) одбијања да одговори на питања пореских службеника. Међутим, окривљени није осуђен јер је утврђено да недостаје зао мотив, с обзиром да је ускратио одговоре погрешно претпостављајући да има уставно право да одбије да одговара на питања (Shannon, 2000: 566-567). У америчкој литератури и судској пракси општеприхваћено је мишљење да ниједан појам није изазвао више конфузије и произвео више недоумица од посебне намере код пореске утаје (Kwon, 2015: 155; Tigar, 1989: 536). Анализа односа опште и посебне намере у америчкој теорији и пракси може бити од користи при разматрању односа умишљаја и намере код пореске утаје из члана 225 КЗС.

Утврђивање намере избегавања плаћања пореза у теорији и судској пракси

Врховни суд је у пресуди *Чик њроџив САД* заузео став да је посебна намера услов постојања кривичног дела пореске утаје (Winings, 1993: 575). Џон Л. Чик је од 1973. године био професионални пилот који је након шест година рада у авио-компанији престао да подноси пореске пријаве, поднео велики број захтева за умањење пореза и у периоду од четири године (1981-1984) изјашњавао се у пореским пријавама као лице ослобођено плаћања пореза на доходак (Kwon, 2015: 168). Оптужен је за утају пореза која је као кривично дело прописана чланом 7201 Закона о интерним приходима (Knight, Knight, 1992: 202). У судском поступку који је уследио признао је да није подносио пореске пријаве. Чик је предузео горе наведене радње јер је био активан припадник покрета који се борио против плаћања пореза (Morrison, 1993: 196). Редовно је био учесник скупова на којима су говорили и правници који су заступали став да је плаћање пореза неуставно (Shannon, 2000: 567). Чикова одбрана се заснивала на тврдњи да је он искрено веровао да су све радње које је предузео сагласне праву, с обзиром да су порески прописи противуставни. Такође, у одбрани је истакао да зараде нису приход и да стога није био дужан да поднесе пореску пријаву у вези са приходима од зарада. Основни постулат његове одбране

је, између осталог, да радње које су наведене у оптужници нису предузете са намером да избегне плаћање пореза, а с обзиром да нема намере као обележја бића дела, искључена је пореска утаја (Stone, 1992: 225-226). Другим речима, лице које није дужно да плати порез не може имати намеру да избегне плаћање пореза.

У првостепеном поступку је осуђен јер по оцени суда његово искрено али неразумно уверење није основ за правну заблуду и не негира намеру у смислу пореске утаје (Kwon, 2015: 168). Према томе, субјективни основ правне заблуде који првостепени суд није прихватио јесте искрено уверење учиниоца да је оно што чини дозвољено. Објективни основ је разумна заблуда. Ако би разумна особа била свесна пореских обавеза, не би се могла искључити намера код пореске утаје. Ако би разумна особа била свесна неоснованости искреног уверења пореског обвезника, постојала би намера избегавања плаћања пореза. Заблуда учиниоца је разумна ако заиста постоји спор око тумачења нејасних пореских прописа, тј. ако није реч о пуком позивању на заблуду ради избегавања осуде. Уколико би разумна особа била у заблуди у погледу пореских обавеза не би постојала посебна намера код пореске утаје. Апелациони суд је потврдио првостепену пресуду (Knight, Knight, 1992: 202).

Врховни суд је, разматрајући случај *Чик*, пошао од сопственог становишта у случају *Мардок*, у коме је одређен појам посебне намере код пореских кривичних дела као „вољно и намерно (*intentional* – општа намера) кршење дужности које је учинилац био свестан” (Winings, 1993: 584). Свест о садржини пореских прописа не значи да учинилац треба детаљно да познаје поједине одредбе, већ да је, уопштено говорећи, свестан да крши те прописе. То значи да посебна намера постоји ако тужилац докаже да је окривљени био свестан да му порески прописи намећу одређене дужности и да намерно није поступио у складу са тим дужностима (Kwon, 2015: 163). Произлази да посебна намера неће постојати уколико окривљени: 1. није био свестан дужности плаћања пореза; 2. био је свестан дужности, али је у заблуди искрено веровао да поступа у складу са својом дужношћу. Тако је становиштем о посебној намери код пореске утаје Врховни суд дозволио позивање на правну заблуду код пореских кривичних дела.

Према ставу највише судске инстанце првостепени и апелациони суд су морали утврдити да ли је Чик био свестан своје ду-

жности да поднесе пореску пријаву и плати порез. Разумност погрешног уверења да није дужан да плати порез није од значаја за одговор на ово питање. Ако је учинилац био искрено уверен да није дужан да плати порез, искључена је његова посебна намера и треба донети ослобађајућу пресуду. Међутим, Врховни суд је заузео став да Чик није био у правној заблуди с обзиром да је наводно сматрао да су порески прописи противуставни, већ се једноставно није слагао са садржином тих прописа. Окривљени је тврдио да су порески прописи неуставни, што значи да је био свестан садржине тих прописа, што искључује правну заблуду и није релевантно за постојање намере избегавања плаћања пореза (Knight, Knight, 1992: 204). То практично значи да је Чик истицањем неуставности пореских одредби нанео штету својој одбрани. Пресуда је поништена. У поновљеном поступку Чик је осуђен, уз образложење да није искрено његово уверење да није дужан да плати порез јер зараде нису приходи (Kwon, 2015: 186).

Врховни суд је заузео став да због сложености пореских прописа учинилац може бити у заблуди у погледу забрањености свог дела (Stone, 1992: 231). На тај начин се ствара могућност да у САД правна заблуда о пореској утаји буде основана одбрана окривљеног, односно изузетак од традиционалног правног правила *ignorantia juris neminem excusat*. О овом проблему биће више речено у излагањима која предстоје.

Друго питање на које је суд дао одговор јесте да ли при утврђивању услова за примену правне заблуде, односно при утврђивању намере учиниоца, треба користити субјективни критеријум (искрено уверење) или објективни (разумно уверење). Став да је релевантан само субјективни критеријум може бити полазиште за расправу у нашој теорији, јер се при утврђивању отклоњивости правне заблуде према нашем законодавству користе објективни критеријум (предвидивост просечног човека – да ли је учинилац био дужан да зна садржину норме) и субјективни критеријум (предвидивост учиниоца – да ли је могао да зна садржину норме). Предност објективно-субјективне концепције отклоњивости правне заблуде јесте то што спречава могућност осуде лица које с обзиром на лична својства није могло да зна садржину спорног прописа, иако би просечан човек знао одредбу. Објективни показатељ отклоњивости спречава злоупотребе од стране окривљених који би често

у својој одбрани могли истицати да нису могли да знају садржину прописа. Отклоњивост правне заблуде у континенталном праву јесте тема која је детаљно разматрана у нашој теорији (Рисимовић, 2014: 66).

Упркос ставу Врховног суда америчка литература се изјаснила у прилог објективно-субјективној концепцији правне заблуде и намере избегавања плаћања пореза, истичући при томе бројне разлоге. Објективни показатељ правне заблуде спречава злоупотребе и стално позивање пореских обвезника на незнање садржине прописа; спречава се непотребно трошење ресурса судова и повећава њихова ефикасност; подстиче пореске обвезнике да упознају пореске прописе (Stone, 1992: 233); субјективна концепција подстиче пореске обвезнике да се не упознају са садржином пореских прописа, јер се познавање пореских прописа може користити против њих у судском поступку; упркос сложености појединих одређби концепт пореских прописа своди се на једноставну поруку – они који имају приходе морају платити порез; пореска управа чини напоре да поједностави пореске прописе и обвезницима пружи бесплатну правну помоћ; незнање треба казнити, а знање наградити (Winings, 1993: 602-602).

Дакле, окривљени се у кривичном поступку који је покренут због остварења кривичног дела пореске утаје може бранити позивањем на правну и стварну заблуду. Правна заблуда је заблуда о забрањености дела, док је стварна заблуда погрешна представа учиниоца о чињеницама које су обележја бића кривичног дела или о чињеницама које су услов за примену нужне одбране (Wilson, 2003: 253). Учиниоца је у правној заблуди уколико, на пример, није знао да је дужан да плати порез на капиталну добит, док је у стварној заблуди ако погрешно израчуна сопствене приходе приликом подношења пореске пријаве (Winings, 1993: 576).

У англосаксонском праву правна заблуда шкоди у складу са правним правилом *ignorantia juris nocet*. Основни разлог што правна заблуда шкоди јесте заштита општег интереса жртвовањем интереса појединца. Иако је јасно да у појединим случајевима учинилац није знао да је дело које чини забрањено, између правде према појединцу и заштите општих интереса предност је дата заштити заједнице (Winings, 1993: 577). Општи интерес је да се грађани у што већој мери упознају са кривичноправним нормама. Сходно томе,

Кард сматра да то што учинилац није свестан да је остварио кривично дело није од значаја за постојање дела (Card, 1988: 183).

За постојање дела потребно је предузимање инкриминисане радње (*actus reus*) и општа намера да се дело учини (*mens rea*). Међутим, као што је у овом раду већ речено, код појединих кривичних дела захтева се посебна намера као услов постојања дела (Winings, 1993: 577). То је поред сложености пореских прописа основни разлог што се учинилац пореске утаје може позвати на правну заблуду. Порески обвезници који су искрено веровали да нису дужни да плате одређени порез нису намерно (општа намера) кршили прописе, односно нису имали посебну намеру да избегну плаћање пореза. Слично решење је прихваћено у нашем законодавству: за постојање дела је неопходно да тужилац докаже умишљај учиниоца, али и да је порески обвезник намеравао да избегне плаћање пореза.

Као што је већ речено, у нашем законодавству дејство стварне и правне заблуде зависи од отклоњивости или неотклоњивости погрешне представе учиниоца. Према теорији кривице (*Shuldtheorie*) елементи кривице су умишљај и свест о противправности (Schünemann, 1980: 736). То значи да је кривица искључена уколико учинилац није знао да је његово дело забрањено, односно уколико није био свестан да је остварио кривично дело пореске утаје, под условом да је заблуда неотклоњива (Рисимовић, 2014: 58).

Може се дискутовати о разлозима што у САД правна заблуда представља основану одбрану окривљеног само код пореских кривичних дела. Сви грађани знају да имају обавезу плаћања пореза; сврха плаћања пореза је општепозната; грађани знају да надлежни органи контролишу плаћање пореза. Међутим, Врховни суд је заузео став да су порески прописи посебни у смислу примене правне заблуде, јер постоји потреба да се заштитити просечан грађанин због бројности и комплексности одредби које регулишу ову материју, што може довести до непознавања и неразумевања норми (Kwon, 2015: 156-157).

Пореско саветовање и намера избегавања плаћања пореза

Уколико нису сигурни у значење неког пореског прописа обвезници се могу обратити за савет стручњацима. Ако не затраже

савет од експерта није оправдано позивање на правну заблуду. Нема сумње да се учинилац не може позвати на правну заблуду уколико затражи савет из области пореске материје од очигледно некомпетентног лица (Schünemann, 1980: 741). Можда је решење да искључиво савет од стране лиценцираног стручњака буде релевантан (Yochum, 1989: 235).

Постојаће намера избегавања плаћања пореза уколико савет даје лице које је правно образовано, али које очигледно без икаквог основа саветује пореског обвезника да није дужан да плати порез (Roxin, 2006: 954). Ослањање учиниоца на савет стручњака може бити довољно за доношење ослобађајуће пресуде само ако је „било стварног ослањања у доброј вери и ако се савет добија након предочавања свих чињеница на које се савет односи” (Yochum, 1989: 231).

Порески експерти који помогну учиниоцу да избегне плаћање пореза могу бити кривично гоњени због помагања у извршењу кривичног дела. Становиште да порески стручњаци давањем савета извршиоцу пореске утаје само раде свој посао није прихватљиво, јер би се на тај начин учешће експерата у остварењу овог дела толерисало и награђивало путем исплате хонорара (Вуковић, 2015: 50). Језичким тумачењем одредбе о помагању у нашем законодавству може се закључити да је инкриминисана свака радња којом се доприноси извршењу дела, укључујући радње у обављању професионалне делатности (Вуковић, 2015: 49). Ово мишљење је несумњиво исправно, јер је нелогично казнити лаика за пореску материју због савета извршиоцу како да избегне плаћање пореза, а одустати од гоњења банкара, адвоката или рачуновође.

Уколико је порески обвезник већ донео одлуку да оствари дело, експерт који га саветује о начину извршења је помагач. Ако порески обвезник још увек није одлучио да ли да оствари дело и о томе се консултује са стручњаком који га убеди да је то добра идеја, постојаће подстрекавање као облик саучесништва. Умишљај подстрекача мора обухватати свест и вољу да подстрекава, али и свест и вољу о обележјима бића кривичног дела пореске утаје које ће извршити његов клијент (Вуковић, 2016: 317). Ово правило о двоструком умишљају односи се и на помагање.

У упоредном праву порески саветници деценијама нису били гоњени због помагања или подстрекавања на извршење пореске

утаје, већ су због злоупотреба кажњавани одузимањем дозвола за рад (Илић-Попов, 2014: 26). Међутим, како је деведесетих година прошлог века у САД избегавање плаћања пореза узело маха, тужиоци су започињали гоњење не само извршилаца овог дела, већ и адвоката, рачуновођа и других пореских стручњака који су помагали у извршењу или наводили на извршење дела (Kwon, 2015: 156-157). Субјективни стандард „искрено уверен” је установљен да заштити невинне пореске обвезнике који погрешно сматрају да поступају у складу са законом, а не пореске експерте који су свесни да саветују обвезника да крши пореске прописе (Kwon, 2015: 184). У појединим случајевима покренути су кривични поступци искључиво против пореских саветника, и то најпознатијих адвокатских и рачуноводствених канцеларија у земљи, укључујући и оне које нису имале канцеларије на територији САД. То је довело до сузбијања пословања преко тзв. пореских рајева.

Овај начин унапређења ефикасности наплате пореза, односно сузбијања утаје пореза, сасвим је легитиман. Код утаје пореза пословањем преко „пореских рајева” допринос остварењу дела у виду помагања или подстрекавања од стране пореских саветника превазилази улогу коју има извршилац. Несумњиво је да је пословање преко „пореских рајева” широм света распрострањен начин избегавања плаћања пореза. Ефикасније је усмерити ресурсе и истрагу против адвокатске канцеларије која пружа услуге учиниоцима пореске утаје, него појединачно гонити десетине њених клијената (Schumacher, 2014: 513).

Закон о порезима Немачке у члану 370 став 3 тачка 6 прописује тежи облик кривичног дела пореске утаје који је остварен уколико учинилац за остварење дела „користи компанију из треће земље над којом може директно или посредно вршити контролу или сам или са повезаним лицима може имати одлучујући утицај, ако на тај начин прикрива чињенице релевантне за утврђивање пореза или на тај начин умањује висину пореза или стиче неоправдане пореске погодности”. Због тога што смо сведоци честих утаја пореза преко „пореских рајева”, мишљења смо да је сврсисходно у нашем законодавству прописати сличан тежи облик овог кривичног дела.

Потребно је са посебном пажњом утврдити намеру избегавања плаћања пореза као обележја бића пореске утаје, уколико је учинилац дела порески саветник. Разлог је врло једноставан – не

постоји јасна граница између легитимних и легалних савета које експерти дају пореским обвезницима и подстрекавања, односно помагања при извршењу кривичног дела. Није противправно: давати стручна мишљења или помоћи клијенту да добије пореске подстицаје; помоћи клијенту да минимализује пореске обавезе у складу са постојећим пореским прописима; саветовати пореске обвезнике о праву на ослобођење од плаћања пореза у складу са позитивним прописима или да инвестира у имовину на коју се порез плаћа по мањој стопи итд. (Ђокић, 2022: 14). Уколико порески обвезник у складу са прописима не плати порез или плати мањи износ пореза, не постоји намера избегавања плаћања пореза, односно пореска утаја (на пример, ослобођење од плаћања пореза или умањење пореза) (Вермејо, 2017: 281).

Међутим, фиктивне трансакције преко „пореских рајева” ради избегавања плаћања пореза представљају противправно дело. На пример, компанија регистрована на егзотичној дестинацији у којој учинилац има скривено власништво купи у „пореском рају” одређену робу и прода је фирми у власништву истог лица у нашој земљи, али по већој цени да би се у Србији на тај начин остварила мања добит на коју се плаћа мањи порез. Уз то, уколико је у конкретној кривичној ствари постојао двоструки умишљај пореског саветника, може се приступити утврђивању намере као још једног субјективног обележја бића пореске утаје. Намера избегавања плаћања пореза често је критеријум разликовања легалних радњи пореског обвезника и пореског саветника на једној страни, и кривичног дела пореске утаје на другој страни (Schumacher, 2014: 534). Кршење пореских прописа од стране пореских саветника може бити резултат непажње или погрешне калкулације висине пореза. У том случају радња учиниоца није кривичноправно релевантна. Али, ако суд утврди да је уз испуњеност других услова радња предузета у намери избегавања плаћања пореза, остварена је пореска утаја.

Проблем је што се при утврђивању намере избегавања плаћања пореза код просечног грађанина и експерта примењују исти стандарди. То је критиковано у теорији кривичног права јер експерти свакодневно тумаче пореске прописе и јасно је да их далеко боље познају од пореских обвезника. Истиче се да је због специфичних знања која поседују много вероватније да ће порески саветници,

а не грађани, злоупотребити двосмисленост, нејасноће и правне празнине појединих прописа (Kwon, 2015: 163). Врхунски адвокати, рачуновође и банкарски службеници врше трансакције у „пореским рајевима” које су толико сложене да их просечан човек не може разумети (Schumacher, 2014: 545). С друге стране, намеру је упркос одређеним тешкоћама знатно лакше доказати код пореског обвезника него код адвоката, јер примера ради, јасно је да зарада представља опорезиви приход. Прописи који регулишу права и дужности адвоката и однос адвоката и клијента су неодређенији. Стога је теже доказати да је адвокат „вољно и намерно кршио неку дужност које је био свестан.” (Kwon, 2015: 187). Према томе, спорно је да ли при доказивању намере избегавања плаћања пореза код пореских саветника треба користити посебне стандарде.

Ако овај проблем пренесемо на терен нашег права, чини нам се да су општа правила за утврђивање намере избегавања плаћања пореза од стране пореских саветника начелно иста, али да је теже доћи до посредних доказа који указују на ту намеру. Погрешно би било претпоставити намеру избегавања плаћања пореза само зато што је реч о лицима која добро познају пореске прописе. Уосталом, с обзиром на бројност, сложеност и бланкетни карактер пореских прописа, адвокати или банкарски могу погрешно тумачити пропис или га не познавати.

Према томе, не може се говорити о намери избегавања плаћања пореза уколико је учинилац предочио пореском саветнику све релевантне чињенице и затражио савет у вези са постојањем пореске обавезе или у вези са висином пореске обавезе, а затим следио његово стручно мишљење. Уколико савет није у складу са важећим пореским прописима, обвезник ће учинити противправно дело, али намера избегавања плаћања пореза као обележје бића пореске утаје не постоји.

Порески прописи су јасни јер то обезбеђује поступање пореских обвезника у складу са прописима. С друге стране, прописи су истовремено двосмислени јер то обезбеђује флексибилност судској пракси, односно спречава пореске обвезнике да користе правне празнине и тако избегавају плаћање пореза (Kwon, 2015: 177). То је један од разлога што правна заблуда и са њом повезана улога пореских саветника има велики значај у материји пореских прописа и пореских кривичних дела.

Посредни докази који указују на намеру избегавања плаћања пореза

Утврђивање намере учиниоца код пореске утаје скопчано је са бројним тешкоћама. Ретки су случајеви у којима окривљени признају да нису платили или да су покушали да избегну плаћање пореза (Morrison, 1993: 214). Намера је повезана са стањем свести и вољом учиниоца. Стога је најчешће једино на основу посредних објективних показатеља могуће утврдити да ли у појединачним случајевима постоји намера као обележје бића дела (Knight, Knight, 1992: 198).

У теорији казненог права истиче се да је „доказивање намере код учиниоца прекршаја веома тешко, у ствари, у највећем броју случајева она се није могла утврдити егзактним и објективним доказним средствима” (Оташевић, Ђурђевић, 2019: 466). Према ауторима овог мишљења, учинилац дела своју одбрану увек може темељити на ставу да радњу извршења није предузео у намери која је обележје бића, уколико је то у конкретном случају могуће. Ипак, намера се код пореске утаје не може претпостављати, већ се мора доказати у сваком појединачном случају, упркос тешкоћама са којима ће се суочавати тужиоци и судови (Bermejo, 2017: 279).

Према судској пракси у САД износ неплаћеног пореза није показатељ намере учиниоца да избегне плаћање пореза (Yochum, 1989: 225). При утврђивању да ли постоји кривично дело пореске утаје, од висине неплаћеног пореза значајније је да ли је остварен субјективни елемент дела (Bermejo, 2017: 270). Грешком, незнањем или погрешним тумачењем прописа порески обвезник може пропустити да плати веома високе износе пореза. Међутим, то још увек само по себи не мења суштину његове радње, која није радња извршења кривичног дела, без остварења субјективних елемената пореске утаје.

Посредни доказ да је учинилац био свестан да је дужан да плати порез, односно да је намерно избегао плаћање пореза, јесте чињеница да је претходних година редовно подносио пореску пријаву на све остварене приходе (Schumacher, 2014: 513). Нелогично је да је макар једне године знао своје обавезе, а следеће године се позива на непознавање прописа. Овде је потребно нагласити да свест о садржини пореских прописа није исто што и намера избегавања

плаћања пореза. Међутим, познавање пореских прописа од стране учиниоца може бити посредни показатељ постојања намере избегавања плаћања пореза. Околност да учинилац неколико фискалних година не подноси пореску пријаву може бити посредни показатељ намере избегавања плаћања пореза.

Показатељ намере избегавања плаћања пореза јесте однос учиниоца према пореској управи у поступку утврђивања и наплате пореза. Уколико порески обвезник одбија да сарађује, не подноси или не подноси на време пореску пријаву упркос упозорењу или обавештењу од стране пореских службеника, не доставља тражене податке, то указује да уз испуњење других услова постоји намера избегавања плаћања пореза.

Ово не значи да подношење пореске пријаве искључује намеру избегавања плаћања пореза. Намера код пореске утаје може постојати како у случају неподношења пореске пријаве, тако и у случају подношења пореске пријаве, уколико учинилац, на пример, у пријаву уноси нетачне податке ради избегавања плаћања пореза (Вермејо, 2017: 280). Према томе, подношење или неподношење пореске пријаве само по себи није показатељ намере или одсуства намере избегавања плаћања пореза.

У овом раду је већ речено да за постојање кривичног дела пореске утаје није од значаја околност да ли је учинилац избегао да плати порез. Слично правило важи за намеру код овог кривичног дела. То значи да намера избегавања плаћања пореза може постојати иако учинилац није избегао да плати порез. Међутим, ако чињенично стање у конкретној кривичној ствари указује на то да порез није плаћен, то може бити један од показатеља намере избегавања плаћања пореза.

Занимање и образовање учиниоца треба узети у обзир при оцени да ли у конкретном случају постоји намера избегавања плаћања пореза. У једној кривичној ствари осуђен је порески обвезник – рачуновођа због кривичног дела пореске утаје (Winings, 1993: 588).

Према америчкој судској пракси, за постојање намере избегавања плаћања пореза није довољно да учинилац пасивно поступа и, на пример, намерно не поднесе пореску пријаву (наведено нечињење може бити прекршај). Остварење кривичног дела условљено је активним поступањем, односно предузимањем једне или низа радњи које на посредан начин доказују намеру избегавања

плаћања пореза: давање лажних података о чињеницама које су релевантне за утврђивање пореске обавезе, вођење двоструког књиговодства, уништавање пословних књига или евиденција, прикривање имовине, давање лажног исказа пореским службеницима, конзистентно прецењивање пореских одбитака, номинално власништво на стварима (од стране лица која нису стварни власници), коришћење средстава предузећа за плаћање личних трошкова, прикривање рачуна у банкама итд. (Knight, Knight, 1992: 180-181).

С обзиром да су сви наведени поступци пореског обвезника радње извршења кривичног дела пореске утаје у нашем праву, може се закључити да те радње истовремено представљају посредне доказе намере избегавања плаћања пореза. За постојање намере избегавања плаћања пореза може бити довољно доказати да је предузета само једна од наведених радњи извршења. Наравно, ако је више посредних доказа, лакше је доказати намеру избегавања плаћања пореза.

Закључак

Покушали смо да допринесемо решавању бројних дилема које се у литератури и судској пракси разматрају у вези са темом рада. Једно од кључних питања јесте зашто је намера субјективни елемент кривичног дела пореске утаје. Неодређеност овог појма, сличност са умишљајем и тешкоће при доказивању могу навести на закључак да намера само непотребно оптерећује одредбу о пореској утаји, судове и теорију кривичног права. Ипак, оправдано је прописивање намере избегавања плаћања пореза као обележја бића пореске утаје, јер упркос сличностима са умишљајем постоје и одређене разлике, које су у раду детаљно образложене. Најважније је нагласити да није свака умишљајна радња извршења пореске утаје предузета са намером избегавања плаћања пореза. Тешкоће при доказивању несумњиво постоје, јер се намера повезује са стањем свести и вољом учиниоца. Међутим, објективним посредним доказима се може утврдити намера избегавања плаћања пореза. Посредни показатељи сами по себи у већини случајева нису довољни за закључак да постоји ова намера, али у контексту других релевантних околности могу бити доказ њеног постојања.

Нејасно је зашто наши судови у већини пресуда не образлажу постојање намере избегавања плаћања пореза, или то чине на неа-

декватан начин (пресуде Вишег суда у Чачку К. бр. 65/2011; К. бр. 40/2011; К. бр. 25/2014; К. бр. 14/2014). Судови по правилу у образложењу пресуда наводе предузету радњу извршења пореске утаје, а затим само констатују намеру избегавања плаћања пореза. При томе не износе разлоге који иду у прилог постојања овог обележја бића кривичног дела пореске утаје.

Литература

1. Аћимовић, М., (1981). *Кривичнојравна психологија*, У зборник радова „Зборник радова Правног факултета у Нишу”, стр.79-98.
2. Bermejo, D. F. (2017). Algunas cuestiones no desdeñables sobre los elementos que configuran el tipo en el delito fiscal. Especial referencia a la puesta en escena y la fase de consumación delictiva. *Anuario de Derecho Penal y Ciencias Penales*, 70: 227-291.
3. Card, R. (1988). *Introduction to Criminal Law*. Butterworths, London.
4. Vuković, I. (2016). Значај одређености дела извршиоца за постојање подстрекавања и јавно позивање на вршења кривичног дела. *Crimen*, 2: 311-326.
5. Вуковић, И. (2015). Помагање у кривичном делу у обављању занимања и предузимању свакодневних послова. *Анали Правној факултету у Београду*, 2: 45-60.
6. Deliћ, N., (2016). *Volja i namera u srpskom krivičnom pravu*, У зборник радова „Kазнена реакција у Србији”, стр. 92-116.
7. Делић, Н. (2019). Одредбе чл. 246, 246а и 247 Кривичног законика Србије у светлу најновијих измена и допуна. *Правни живоић*, 9: 81-110.
8. Ђокић, М. (2022). *Порески деликџи у српском праву*. Неодјављена докторска дисертација одбрањена на Правном факултету, Београд.
9. Ђорђевић, Ђ., Коларић, Д. (2020). *Кривично право – поседни гео*. Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд.
10. Илић-Попов, Г. (2014). Начело савесности и делатност пореских саветника. *Правни живоић*, 11: 23-32.
11. Knight, R. A., Knight, L. G. (1992). Criminal Tax Fraud: An Analytical Review. *Missouri Law Review*, 1: 175-222.
12. Kwon, M. M. (2015). The Criminality of ‘Tax Planning’. *Florida Law Review*, 4: 153-205.

13. Morrison, W. C. (1993). Tax Evasion, Wilfulness and the Subjective Standard: the Law Invites a Charlatan. *Mississippi College Law Review*, 1: 195-219.
14. Закон о порезима Немачке, The Fiscal Code of Germany (gesetze-im-internet.de). доступан 2. 11. 2022.
15. Оташевић, Б., Ђурђевић, Н. (2019). Прекршајноправна заштита од насиља на спортским приредбама у Републици Србији. *Правни живот*, 9: 449-468.
16. Perez, C. M. B. (2013). Los elementos subjetivos del tipo de accion: un estudio a la luz de la concepcion significativa de la accion. *Revista Justiça e Sistema Criminal*, 9: 9-70.
17. Рисимовић, Р. (2014). Отклоњивост правне заблуде у немачком праву. *Наука Безбедности Полиција*, 3: 57-71.
18. Roxin, C. (2006). *Strafrecht – Allgemeiner Teil*. C. H. Beck, München.
19. Schumacher, S. A. (2014). Magnifying Deterrence by Prosecuting Professionals. *Indiana Law Journal*, 2: 511-558.
20. Shannon, M. D. (2000). The Wilfulness Requirement: A Chameleon in the Legal Arena. *Louisiana Law Review*, 2: 563-583.
21. Schünemann, H. W. (1980). Verbotsirrtum und faktische Verbotskenntnis. *NJW*, 14: 735-742.
22. Stone, D. W. (1992). Cheek v. United States: Finally, a Precise Definition of the Willfulness Requirement in Federal Tax Crimes. *Maryland Law Review*, 1: 224-238.
23. Стојановић, З. (2013). *Кривично право – ошшии гео*. Правни факултет, Београд.
24. Tigar, M. E. (1989). Wilfulness and Ignorance in Federal Criminal Law. *Cleveland State Law Review*, 4: 525-547.
25. Wilson, W. (2003). *Criminal Law – doctrine and theory*. Longman, London.
26. Winings, M. C. (1993). Ignorance Is Bliss, Especially for the Tax Evader. *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 3: 575-603.
27. Yochum, M. J. (1989). Ignorance of the Law Is No Excuse Except for Tax Crimes. *Duquesne Law Review*, 2: 221-235.

Wilfulness as Subjective Element of the Offense of Tax Evasion

Abstract: *The importance of the offense of tax evasion does not need to be elaborated on, because it arises from the importance of public revenues for the functioning of modern society. The commission of this offense is conditioned by the existence of wilfulness of the perpetrator. It is a subjective element that has not received the attention it deserves in the theory and practice of criminal law. The wilfulness of the perpetrator in terms of this offense is linked to numerous doubts, the resolution of which we have tried to contribute. The key question is: why is wilfulness a subjective element of the offense of tax evasion? The vagueness of this term, the similarity with intention and the difficulties in proving it can lead to the conclusion that the wilfulness only unnecessarily burdens the regulation on tax evasion, the courts and the theory of criminal law. Nevertheless, it is justified to prescribe the wilfulness to avoid paying taxes as a subjective element of this act, because despite the similarities with the intent, there are also certain differences, which are explained in detail in the paper. It is most important to emphasize that not every intentional act of tax evasion performed is undertaken with the wilfulness of avoiding paying taxes. Difficulties in proving it undoubtedly exist, because wilfulness is connected with the state of consciousness of the perpetrator. However, objective circumstantial evidence can prove the wilfulness of the perpetrator. As a rule, the circumstantial evidence mentioned in the paper alone is not sufficient to conclude that there is wilfulness, but in the context of other evidence, they can contribute to the courts establishing its existence. It is unclear why our courts in most judgments do not explain the existence of the wilfulness or do so in an inadequate way.*

Keywords: *wilfulness, tax evasion, intention, consciousness.*

Prof. Aleksandar ČUDAN, PhD¹¹

University of Criminal Investigation and Police Studies

Prof. Dalibor KEKIĆ, PhD¹²

University of Criminal Investigation and Police Studies

Gyöngyi MAJOR, PhD¹³

Institute for Strategic Research, Budapest

DOI: 10.5937/bezbednost2203084C

UDK: 338.242(497.11)

343.9.024:336.7(497.11)

Pregledni naučni rad

Primljen: 8. 4. 2022. godine

Datum prihvatanja: 12. 12. 2022. godine

Gray Economy as a Determinant of Economic Security – View From Serbia

Abstract: *With new tectonic geopolitical changes, aggravation of the global economic crisis, consequences of the pandemic, disruption of the energy market and the economy of the Republic of Serbia, we entered a turbulent period of development at the beginning of the new millennium. Monitoring and studying informal, gray, parallel, hidden economic relations in the domicile economy continues to attract undiminished attention of economists, lawyers, sociologists, criminologists, and scientists from other social sciences, who try to determine its main characteristics, causes, and quantify its scale, as well as socio-economic consequences on economic security. It is possible to achieve the goals of economic security if the economic system of the country fulfils its function completely, in the absence of any form of endangering the economic potential of the national economy. In that sense, the role of the state is important.*

In the absence of financial activity of the state, the economic security of the country would be endangered, which in turn would endanger the entire economic system, and thereby the state as a whole. In this scientific paper,

11 aleksandar.cudan@kpu.edu.rs

12 dalibor.kekic@kpu.edu.rs

13 major.gyongyi@gmail.com

the primary goal is to provide an analysis of the deep roots of dual economy in the modern economic fabric, and at the same time to examine the relationship between instrumental measures for its reduction on the one hand and possible action as a factor in its multiplication on the other.

The conclusions drawn from the actions of such opposing forces can be significant from the point of view of creating and conducting economic and social policy, as well as measures aimed at reducing the size of the gray economy. The method of research includes an excerpt and application of scientific methods, data selection and research scope.

Keywords: *gray economy, economic security, destruction, crime, security.*

Introductory remarks

In addition to the fact that more than half a century of conceptual detection of the gray economy has passed, it is difficult to find a generally accepted definition of this phenomenon, since there is no agreement regarding its manifestations. The conclusion is that gray economy is a complex and still insufficiently scientifically processed economic phenomenon, which is reflected in a large number of different conceptions related to its definition and in the existence of several names for this unique phenomenon. Given the relatively short period in which the gray economy is seriously studied and the great variety of its forms, it can be said that this situation is not unexpected. (Čudan, Nikoloska, 2018: 193) In most scientific and professional manuscripts, the term gray economy is far better known and more frequently used. Without entering into the semantic aspect of the name itself on this occasion, we keep it as an adequate expression for the special form of all the negative activities that will be discussed. (Pilić, 1991: 131)

Achieving security goals and the competence of the state determined by law is impossible without adequate economic resources. Lack of development leads to security threats, illegal market, unemployment, poverty, reduced investment, political instability, reduced inflows of budget funds and, ultimately, conflict. Development practitioners have realized that it is impossible to consider developmental aspects without considering conflicts in the economic sphere.

The views expressed point to the fact that economic resources are the basis of economic, and thus national security of the country. By monitoring and evaluating economic indicators, it becomes clear what the

results of the work of the national economy are and what is expected of them.

Basic Causes and Forms of Gray Economy

In order to be able to approach the empirical assessment of the scope and causes of the gray economy, it is necessary to provide a full understanding of the phenomenon of the gray economy and economic security, and bring them into a functional relationship. The importance of the informal economy and its potential is recognized at both the national and the international level, and especially its interactive relationship with the phenomenon of economic security. In order to solve the problem of the gray economy more efficiently, it is necessary to establish its scope, causes and consequences.

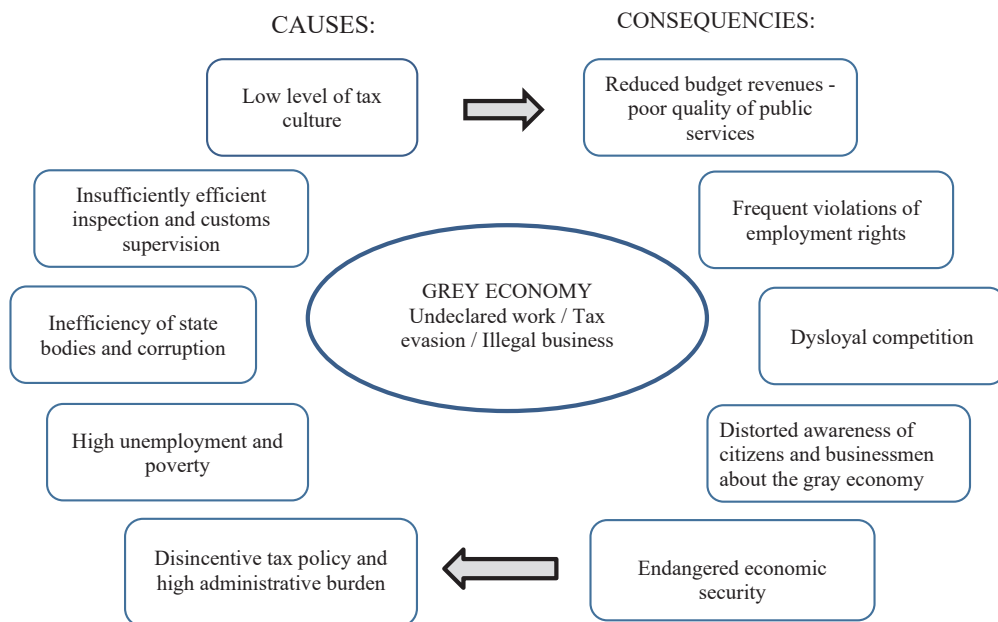

Figure 1: Causes and consequences of gray economy

So far, the analyses that have been applied have identified the following basic causes of gray economy:

- the imperative reason is economic power, i.e. profit, which they

reap by reducing their costs, i.e. by avoiding paying obligations to the state or various criminal acts that they keep secret;

- the cause and motive for inclusion in the gray economy may be the provision of subsistence or the realization of additional benefits; members of the lower social strata are often forced to participate in the gray economy, while for some individuals engaging in informal activities it is their voluntary choice;¹⁴
- institutional factors, the rule of law and the poor functioning of state bodies (judicial, tax, police, budget inspection) are also key causes of the spread of the informal economy;
- weak institutional capacity must not be overlooked, as well as inter-institutional coordination that is not at an enviable level;
- the action of interest groups creates an imbalance in society by distributing social wealth in favor of a well-organized minority, which accelerates the emergence of the gray economy, creating imbalances in the market;
- complicated regulatory framework subject to frequent changes, inconsistent application of regulations, and insufficient knowledge of regulations;
- weak capacity of state institutions and public administration in enforcing regulations;
- relatively high tax and non-tax burdens;
- low level of tax culture of citizens and economy;¹⁵
- high unemployment and poverty rates.

There is extensive literature on the possible causes of the informal economy, but the most frequently mentioned factors are:

- economic - high tax levies, financial problems, strict sanctions, expected profits;
- psychological - distrust in the state, disagreement with economic policy, as well as the attitude towards risk;
- opportunity factors - include education and work experience in performing economic activities outside the legal regulations. (Čudan, Nikoloska, 2018: 194)

14 With this in mind, a distinction should be made between these two participants in the gray economy and measures to combat the gray economy, ie adjusted so that lower purchasing power groups are not put in an even worse position.

15 Tax morale is defined as the readiness of the taxpayer to settle his tax obligations in full and on time, which significantly affects the level of the gray economy.

Crime is more and more organized, and the manifestations of the gray economy are more and more subtle, while the sources of this phenomenon are complex and it is difficult to clearly distinguish them. Nevertheless, the gray economy appears as the basis that feeds economic torts. In order to understand the phenomenon, we need to single it out and take a stand regarding it. In theory and practice, there are two types of evasion:

1) legal evasion

- change of place of fictitious residence (Monaco, Cyprus, Luxembourg,
- Liechtenstein);
- giving up the consumption of taxable products;
- finding a “hole in the law” (privatization from abroad, purchase of shares, etc.)

2) illegal evasion

- tax evasion;
- smuggling;
- illicit trade;
- undeclared work.

In the Republic of Serbia, it is almost common practice to perform various business and financial transactions without paying taxes, while avoiding those taxes that are most important for the state.

Practice shows that we have a situation of hiring workers without official registration, where such workers are paid from daily markets, or unregistered funds, paid salaries to employees through youth and student cooperatives with minimal taxes, while the tax authorities are shown that salaries are not actually paid. Businesses in the construction sector are almost twice as likely to be in the informal economy as in the other services sector.

The possibility of tax evasion also exists from property income. Illegal construction is another important indicator that our construction industry is a generator for the informal economy. The exact number of illegally built facilities in Serbia has never been determined. The existence of a large number of buildings that are not taxed is a clear message that the state tolerates the gray economy.

Rich multinational companies are involved in the gray economy in order to avoid taxes and other costs, but also small companies that could not bear the costs of doing business in the formal economy. This modern

form works by forming more flexible and specialized production units, some of which remain unregulated, while employing an increasing number of non-standard workers in various places and locations. As a rule, these part-time workers are not employed in the gray zone, but flexible forms of work such as temporary and occasional jobs, the so-called leasing, are often abused.

From the tax point of view, the gray economy represents the value of taxable activities and rights for which no tax has been paid, and which are taxable according to the law. Tax evasion is the difference between the tax liabilities of the taxpayer under applicable regulations and the reported tax liabilities. All the listed forms, as well as the functioning of both sectors within the informal economy were observed within our country and our experience. We strive, wherever possible, to always point out our specific traditions and all other circumstances that create a favorable climate for the emergence of various forms of gray economy.

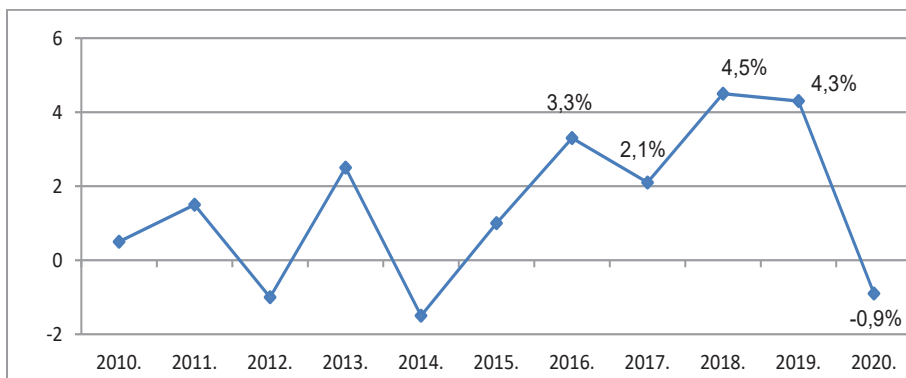
Determination of the Gray Economy as Determinants of Economic Security

In this scientific article, we could not even list all the forms of informal, i.e. gray economy. They range from shopping abroad or benign smuggling to buying and selling human organs. The phenomenon continues to manifest itself from the sale in the shadow of old and new types of weapons, the purchase and sale of new technologies, the sale of individual companies to the suffocation of entire branches in individual countries and the emergence of new forms of economic destruction. on the economic security of a country. Shadow economy also raises a number of very complex theoretical questions. In one possible and possibly wider edition, we will present them in detail, given that we are in the process of further research on all these issues of the informal economy as a determinant of economic security. Research in our country on the topic of the gray economy and its impact on economic security is not reliable enough, does not include enough criteria and therefore it is desirable that the assessments are not made lightly.

The economic potential deprived of various types of destruction, even the gray economy, can be easily transformed into military power, and the economic wealth and ability to mobilize the resources necessary for the defense of the state. Constant economic growth, as well as gross

product growth is one of the basic factors of national security because the state provides its citizens with an optimal standard of living, and on the other hand the development perspective enables investment in those economic security instruments that prevent security threats. (Stajić, Milošević, 2017: 175) In this part, the intention is to consider the basic indicators of economic development and its impact on the economic security of the Republic of Serbia.

Macroeconomic and microeconomic factors are analyzed for several reasons, because they maintain the economic condition of the state and the individual. From the aspect of economic security, the most important macroeconomic indicator is the level of gross domestic product. Gross domestic product represents the value of final goods and services produced on the territory of one country in a certain period of time, usually one year. The stated parameter is extremely important because it shows whether the national economy is in crisis, development, and whether it is exposed to a possible recession or uncontrolled inflation.

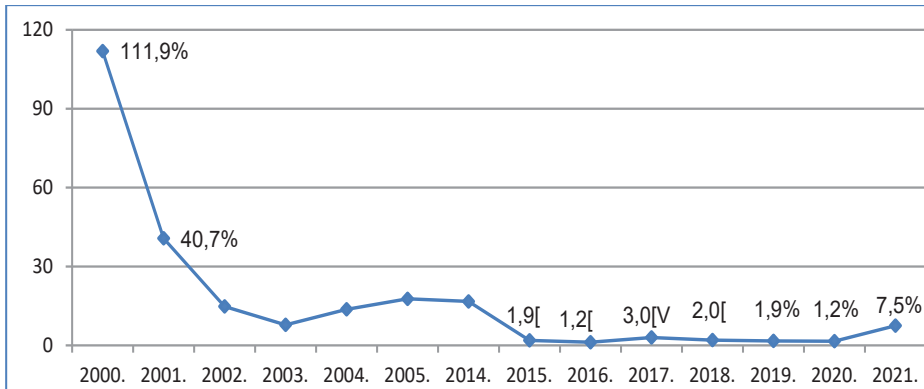

Graph 1: Gross domestic product trend of the Republic of Serbia 2010-2020

It is evident that the growth rate of gross domestic product in some years is above, and in some below the average rate, namely the maximum real growth rate of 4.5% was recorded in 2018, while a decline of -0.9% was recorded in 2020. (Republički zavod za statistiku, 2021) Negative impact on the budget of the Republic of Serbia, which is partly endangered by the emergence of the informal economy as a determinant, which negatively affects the efficiency of national security entities.

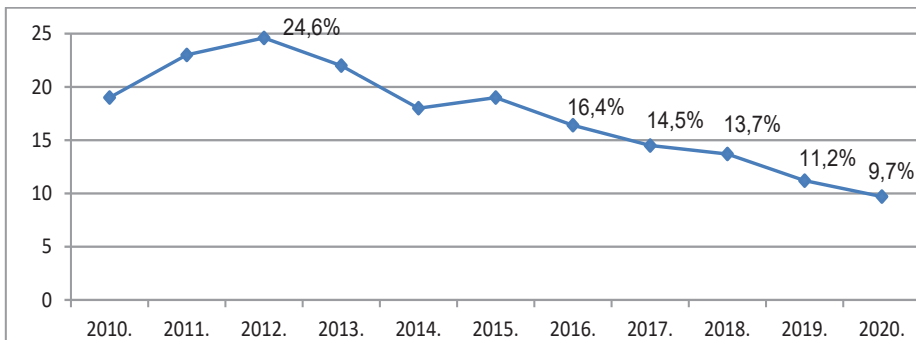
Economic stability is reflected in political stability, and on the other hand an efficient and developed national economy determines the state

budget, which is crucial for the functioning and development of the national security system, i.e. for the security of society and the state, but also for meeting the needs of citizens. Successful budget consolidation in the context of economic security requires great budgetary discipline and accountability.

Graph 2: Annual inflation rate in the Republic of Serbia 2000-2021

Despite the fact that the continuation of favorable movements of basic macroeconomic indicators of the crisis caused by the Covid virus is planned for 2021, it has led to significant changes and certainly influenced the implementation of the projected trend of gross national product and curbing inflation. The beginning of the new millennium was marked by an annual inflation rate of 111.9%, which was recorded in 2000, while in the period 2018-2020 inflation in the Republic of Serbia was at a stable level of 2%. (Graph 2)

Graph 3: Unemployment rate in the Republic of Serbia 2010-2020

The analysis of the gray economy as a determinant of economic security, in addition to macro-factors, includes a micro-level that is concentrated on the individual, and primarily deals with ensuring his existence. This level of analysis is usually referred to as internal economic security. It realizes its negative impact on human and national security through unemployment, poverty, low living standards, pronounced antisocial behavior, economic insecurity, lack of prospects.

The high unemployment rate¹⁶ is also a great challenge from the aspect of economic security. This trend leads to an increase in certain forms of economic crime in society, as well as the gray economy, organizing outside official channels, or working illegally. Unemployment also has a negative effect on state social funds through allocations for this category of people. The unemployment trend in the Republic of Serbia (Graph 3) illustrates that in 2012 the highest number of unemployed persons was 24.6%, while the unemployment trend in 2020 was at a minimum level and amounted to 9.7%.

Institutional Reaction of the State

It is imperative that in this section we emphasize that we have rightly included the category of shadow economy with all its manifestations in this research and presentation in global security issues. Each country has an obligation to oppose the forms of shadow economy, in accordance with its capabilities and having in mind its institutions, legislation and sanctions that arise after identifying the phenomenon and entities that produced it, or participated in the practice of gray economy. The Program for the Suppression of the Gray Economy with the Action Plan for the Implementation of the Program for the Suppression of the Gray Economy for the period 2022-2025 was adopted by the Government of the Republic of Serbia. (Zakona o planskom sistemu Republike Srbije, Službeni glasnik RS, 2018)

Combating the gray economy depends on the institutional reaction, legal solutions and application of numerous regulations from various fields, including regulations governing the establishment and opera-

16 According to the Law on Employment and Insurance, Art. 2 p. 1. "Unemployment in the sense of this law is a person of 15 years of age capable and immediately ready to work, who has not established an employment relationship or otherwise exercised the right to work, and who is kept on the unemployment register and actively seeks employment."

tion of economic entities, labor relations, inspections, tax system, which also contributes to the European integration process. (Vlada Republike Srbije, Program za suzbijanje sive ekonomije 2022-2025, 2022)

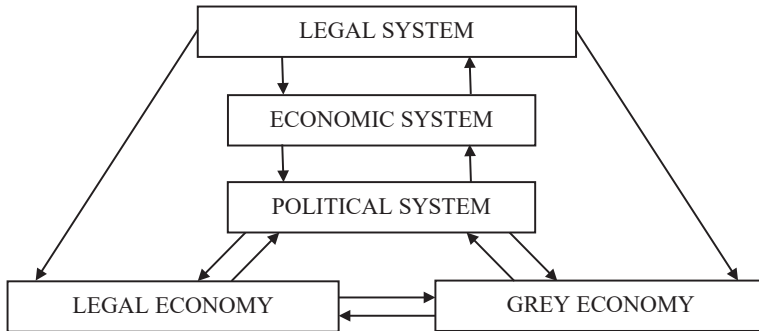

Figure 2: *Gray economy as an ‘element’ of the social system*

Tax Administration. The tax system in all countries is subject to constant theoretical and political reviews, so in most countries significant changes in the tax system occur from time to time. The tax authorities of all EU member states must be connected to appropriate electronic systems for monitoring and controlling data, in order to detect and reduce tax evasion and fraud, and consequently reduce the size of the gray economy. At the same time, at the level of the European Union, there is a single electronic system for monitoring the movement of excise goods in real time, with the aim of facilitating the fight against tax evasion.

The Republic of Serbia deserves a modern tax administration that provides sustainable and predictable public finances, which is inconspicuous and ubiquitous and fully integrated into the natural environment of taxpayers. Through work with the modern Tax Administration, the fulfillment of tax obligations will be simplified for taxpayers, which, along with conducting an adequate tax policy, is a basic precondition for growing voluntary compliance with tax regulations, combating the gray economy and healthy economically secure economic development in Serbia.

Customs Administration. The Customs Administration is the executive body of the Government of the Republic of Serbia within the Ministry of Finance, which implements the customs policy. The role of this state body has historically changed over time from traditional to modern. In this context, the role is to maintain a lasting balance between core

tasks, fundraising and trade facilitation. (Ministarstvo finansija, Uprava carina Republike Srbije, Poslovna strategija 2020-2024, 2020) The Customs Service of the Republic of Serbia is one of the important institutional factors that on the one hand can contribute to the emergence of the gray economy, and on the other hand can successfully fight to reduce the gray economy and the black market. Today, her place and role are very different. Apart from being an important and unavoidable link in the chain of international trade, the modern customs service plays an extremely important role, both in the collection of customs duties, value added tax, excise duties, and in the system of economic security.

The role of the Customs Service in suppressing illegal economic flows inherited from the authoritarian past and the time of application of the international embargo is very important. In terms of creating normative settings for better functioning of the customs service, a significant step forward is the adoption of a new customs law as well as the Business Development Strategy of the Customs Administration 2020-2024.

Table 1: *Illegal intake of oil, cigarettes and tobacco detected by the Customs Administration of the Republic of Serbia in the 2013-2021 period*

Excise products	Oil (l)	Cigarettes (pcs)	Tobacco (kg)
2013	/	3.911.740	800
2014	/	6.977.289	4.207
2015	58.828	2.436.445	4.386
2016	49.274	15.288.450	951
2017	33.033	16.270.260	998
2018	254.201	1.095.334	1.394
2019	33.938	4.312.018	419
2020	221.955	4.189.300	15.344
2021	320.903	1.038.571	3.233

Source: *Act no. 148-III-650-03-8 4/2022 , 2022, Belgrade Customs Administration*

Table 2: *Illegal entry of foreign currency detected by the Customs Administration of the Republic of Serbia in the 2013-2021 period*

Sanctions	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Foreign exchange offenses (€)	2.753.520	2.730.694	4.711.638	3.732.734	4.435.494	2.914.075	3.082.044	7.448.735	3.639.854

Source: *Act no. 148-III-650-03-8 4/2022, 2022, Belgrade Customs Administration*

Ministry of Interior. As the informal economy is a complex phenomenon in itself, multidisciplinary knowledge and observation from different angles are needed to combat it. In this part, the emphasis is primarily on the function of protection and preservation of the legal economy by the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Serbia, and the basis for taking measures is criminal protection provided in the Criminal Code of the Republic of Serbia in the group of crimes against the economy. The basic form of the fight against the reduction of the gray economy must be legal regulations that directly link the acquisition of property with legal income. This commitment stems from the projected Development Strategy of the Ministry of the Interior 2018-2023

Table 3: *Structure and number of crimes in the field of gray economy*

Year	Tax evasion Article 229	Smuggling Article 230	Illegal trade Article 243	Illegal production Article 242
2010	421	368	287	7
2011	275	205	240	10
2012	352	127	271	10
2013	257	75	356	25
2014	188	118	398	89
2015	186	138	562	88
2016	227	114	549	70
2017	308	135	412	84
2018	187	60	177	23
2019	36	6	29	9
2020	7	0	26	2
2021	25	1	14	3

Source: *Ministry of Internal Affairs of the Republic of Serbia*

The human and material resources used to combat criminal activities in this area affect the outcome of the police. The results are visible and significant, which can be determined by analyzing the statistical indicators in Table 3, but it is indisputable that greater investment in combating illegal activities related to organizing in the gray zone would cause extremely positive results. The efficiency of the work of the police in the fight against crime in the field of gray economy can be improved by better coordination with other state bodies engaged in the field of protection of legal economic flows.

Labor inspection. Inspections are a very important and indispensable link in the fight against the gray economy. Through the introduction of the e-Inspector system, which is currently in use in 36 inspections, the work of inspectors has been greatly facilitated and the efficiency of inspections has been improved. In one of the mentioned segments, on the basis of the Labor Law of the Republic of Serbia, (Službeni glasnik RS, 2015) it is envisaged that the labor inspection supervises the application of that Law and other regulations on labor relations which regulate the rights, obligations and responsibilities of employees. Combating informal unemployment is the primary responsibility of the labor inspector, which is organized as a separate sector within the Ministry of Labor, Employment, Veterans' Affairs and Social Affairs. During 2020, the Contact Center of Republic Inspections started operating as a single point for receiving applications from citizens and the economy related to all inspections. Greater efficiency and adequate resources directed to inspection practice can significantly contribute to the suppression of the gray economy, but they must also be complemented by measures related to the capacity and efficiency of misdemeanor courts.

Table 4. Overview of the overall results of the inspection of 'illegal' work on the territory of the Republic of Serbia in the 2007-2021 period

Year	Total number of inspections	Number of persons covered by supervision	Number of persons caught working 'illegally'
2007	48.255	268.682	10.448
2008	42.595	306.416	9.054
2009	40.222	357.498	5.734
2010	37.747	558.536	5.228
2011	33.920	503.613	5.744

Year	Total number of inspections	Number of persons covered by supervision	Number of persons caught working 'illegally'
2017	53 424	510 725	22 411
2018	70 122	629 834	17 026
2019	77 806	658 744	12 938
2020	62 475	546 702	5 951
2021	63.670	426.023	5.261

Source: Report on the work of the Labor Inspectorate for 2021

According to labor inspectors, undeclared work is most common in trade, construction, industry and catering. In some activities, it has been noticed that the number of workers engaged in illegal activities in the same periods increases every year, which is especially characteristic for catering and construction.

Conclusion

Increasing attention is being paid to the segment of economic security, frequently referred to as a condition for the stability of the national economy. The emergence of various forms of economic crime, and thus the informal business system, has led to security becoming a major issue for many countries, and legal regulations and institutions are increasingly required to contribute to the goals of economic security. This scientific paper analyzes the basic economic factors and conditions that affect or may affect economic security. The paper also deals with the theoretical analysis of problematic economic and political aspects of the gray economy as a determinant of economic security.

In order to better understand the phenomenon of the gray or - as it is more subtly called - hidden economy, it is necessary to acquire basic knowledge about the scope and development of this phenomenon, as well as the motives for direct involvement of people in illegal economic flows. We analyzed the causes of the gray economy using, where possible and appropriate, elementary theoretical analysis, comparative statistics and views on the functioning of institutions, which is also the result of research.

References

1. Čudan A., Nikoloska S. (2018), *Ekonomski kriminal*, Beograd
2. Ministarstvo finansija, Uprava carina Republike Srbije (2020), *Poslovna strategija 2020-2024*, Beograd
3. Pilić B. (1991), *Ekonomija u senci*, Ekonomski anali, Beograd
4. Republički zavod za statistiku (2021), *Statistički godišnjak*, Beograd
5. Stajić Lj., Milošević G. (2017), *Finansijska delatnost države kao faktor ekonomske bezbednosti – osvrt na Republiku Srbiju*, Srpska politička misao, Novi Sad
6. Vlada Republike Srbije (2022), *Program za suzbijanje sive ekonomije 2022-2025*, Beograd
7. *Zakon o planskom sistemu Republike Srbije*, Službeni glasnik RS (The Official Gazette), no. 30/2018

Siva ekonomija kao determinanta ekonomske bezbednosti – pogled iz Srbije

Apstrakt: Sa novim tektonskim geopolitičkim promenama, zaoštavanjem globalne ekonomske krize, posledicama civilizacijske pandemije, poremećajem na energetsom tržištu i ekonomija Republike Srbije ušla je na početku novom milenijumu u turbulentno razdoblje razvoja. Praćenje i izučavanje neformalnih, sivih paralelnih skrivenih ekonomskih odnosa u domicilnoj ekonomiji i dalje privlači neumanjenim intenzitetom pažnju ekonomista, pravnika, sociologa, kriminologa i naučnih radnika iz drugih društvenih nauka, koji pokušavaju da odrede njene glavne karakteristike, uzroke, te da kvantifikuju njene razmere i društveno-ekonomske posledice na ekonomsku bezbednost. Jedan od elemenata politike nacionalne bezbednosti jeste i ekonomska bezbednost. Realizovati ciljeve ekonomske bezbednosti moguće je ako ekonomski system zemlje ostvaruje svoju funkciju u potpunosti, uz odsustvo bilo kog oblika ugrožavanja ekonomskog potencijala nacionalne ekonomije. U tom smislu začajna je uloga države.

U nedostatku finansijske aktivnosti države ekonomska bezbednost zemlje bi bila ugrožena, što povratno ima za posledicu ugrožavanje celokupnog ekonomskog Sistema, a time i države u celini. U ovom naučnom prilogu primarni cilj je pružiti analizu duboke ukorenjenosti dualne ekonomije u savremeno ekonomsko tkivo, a ujedno preispitati međusobni odnos mera instrumenata za njeno smanjenje sa jedne strane i moguće delovanje kao factor njenog multiplikovanja sa druge strane.

Izvedeni zaključci delovanja ovako suprotstavljenih degenerativnih sila mogu biti značajni sa stanovšta kreiranja i vođenja ekonomske, socijalne politike, kao i mera usmerenih na smanjenu obima sive ekonomije. Način istraživanja sadrži izbor i primenu naučnih metoda, izbora podataka i obuhvat istraživanja.

Ključne reči: siva ekonomija, ekonomska bezbednost, destrukcije, kriminal, bezbednost

Зоран Марјановић¹⁷

Министарство одбране Републике Србије

Марија Мићовић¹⁸ научни сарадник

Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд

ДОИ: 10.5937/bezbednost2203100М

УДК: 005.96:331.45]:616.98:578.834

005.334:334.72]:616.98:578.834

Прегледни научни рад

Примљен: 30. 6. 2021. године

Ревизија: 12. 4. 2022. године

Датум прихватања: 12. 12. 2022. године

Утицај кризне ситуације изазване епидемијом и пандемијом (ковид 19) на корпоративну безбедност

Апстракт: Кризе, догађаји који представљају озбиљну претњу по функционисање и рад неке корпорације, захтевају хитне одлуке, брзу реакцију руководства, а затим и радника корпорације, како би се ублажиле и/или избегле последице кризне ситуације. Кризе изазване епидемијом и/или пандемијом могу озбиљно пореметити редовно функционисање државе, живота и рада грађана и корпорација, односно њиховог пословања, што је анализирано на примеру пандемије коронавируса (ковид 19) у Републици Србији. Оне захтевају неодложно реаовање корпоративне безбедности ради прилагодњавања новонасталим и/или већ познатим претњама, с циљем заштите људи и поверене својине. Озбиљне кризне ситуације доводе до корпоративних проблема услед деловања епидемија и пандемија, што врло често постаје проблем друштвено-политичке природе. Проблеми ове врсте захтевају хитну реакцију државе ради даље успешног постојања и рада корпорације. Велике економске губитке, губитке великог броја радних места, делимично може да ублажи истовремена реакција државе, где брзина реакције, уз квалитетно кризно комуницирање, игра врло битну улогу. Процена ризика, као и

17 marjanovic.cole.zoran@gmail.com

18 marijablagojevic.bp@gmail.com

мере које се предузимају, морају се непрекидно сагледавати, контролисати и прилагоджавати, и по потреби коришћати чак и на дневном нивоу, како би постојала сигурност и у случајевима највеће неправилности, па и „ефекта лејшера“. Неопходно је да институције имају већ припремљен програм за поступање у периоду „дан после пандемије“, који је детаљно разрађен и спреман за примену, како би и институције и грађани били што пре враћени у нормалан режим рада уз јуну продуктивност. Знање и способност су једина адекватна оружја у суочавању неизвесном животу.

Кључне речи: криза, корпоративна безбедност, епидемија, пандемија, коронавирус, ковид 19.

Увод

Предмет овог истраживања представља испитивање утицаја кризе изазване пандемијом ковида 19 на корпоративну безбедност. Циљеви истраживања су научна дескрипција кризе изазване пандемијом и сагледавање њених последица по корпоративну безбедност, као и предвиђање оптималних начина за супротстављање кризи.

Правовремена реакција државе на кризну ситуацију, односно њен значај, скоро увек се мора сагледавати како из политичког тако и из безбедносног угла. Разлог је заштита државе, њених основних вредности, здравља и живота грађана, очување основне структуре државе и економске егзистенције нације, чега дефинитивно нема без брзог и ефикасног одговора на корпоративне проблеме и што брже економског опоравка након кризе, уз ангажовање читаве државе. Ни сва теорија о кризи везаној за заразне болести, ни све процене и разрађени планови понашања свих сегмената државе у кризним ситуацијама у складу са констатованим проценама, никада неће моћи да предвиде све кризне ситуације, па самим тим ни све мере које је неопходно предузети ради адекватног поступања у кризној ситуацији. Приликом испољавања појединих опасности које имају карактер кризних ситуација, бивају погођени сви сегменти друштва, државни органи и њихове институције, службе јавних делатности (здравство, социјална заштита, просвета, култура, информисање), привредни субјекти и сва друга правна и физичка лица (Мићовић, 2016).

Међутим, правовремене процене и планови поступања у одређеним ситуацијама, који ће обухватити велики број индикатора и критичних догађаја, затим идентификацију каталитичких фактора и предвиђања будућности, спадају у превентивни сегмент рада. Тај рад је узалудан, односно добри резултати ће изостати, уколико наш „безбедњак” ангажован на сузбијању последица насталих услед корпоративних проблема није припремљен, едукован, оспособљен и довољно истрајан да изнесе све постављене задатке до краја и пронађе најбоље могуће решење за проблеме који се пред њим појављују. Кризне ситуације, поготово епидемије и пандемије, неминовно доводе и до ланчаних реакција, а једна од њих је економска криза услед које може доћи до прекида у раду или гашења корпорација. Пандемија изазвана ковидом 19 показала нам је да треба бити врло опрезан при доношењу одлука о структурирању корпорација и начину рада у редовним активностима, што можемо сагледати кроз активности у најразвијенијим државама, које су у почетним периодима пандемије „пале” на испиту пред овим невидљивим непријатељем. То је првенствено резултат непредузимања правовремених мера и хитних одлука државе и недоследности у њиховом спровођењу, укључујући брзе економске и друге реакције којима држава помаже корпорацијама.

Кризне ситуације и корпоративна безбедност

Етимолошки посматрано, реч „криза” потиче из грчког језика, где криза (грч. *κρίσις*, *krisis*) означава преокрет, обрт, наступање одсудног тренутка, обрт у некој болести, привредну кризу – поремећај у ширим привредним круговима у погледу производње или потрошње производа народне привреде (Вујаклија, 1980). У западној литератури изрази „криза” и „катастрофа” врло често се користе као синоними, а разлог за то се види у чињеници да и један и други припадају категорији неочекиваног, непожељног, незамисливог, а често и неподношљивог. Када је реч о академском дискурсу, „криза” и „катастрофа” се обично односе на различите врсте ситуација. Када говоримо о савременој употреби, израз „криза” означава озбиљну претњу, али са постојањем могућег излаза из те ситуације, што значи да, иако криза у једном тренутку може представљати изузетно лошу ситуацију, није реч о безнадежном случају, постоје

могућа решења, док израз „катастрофа” углавном означава ситуацију са нарочито несрећним исходом и великим последицама. Харт и сарадници говоре о кризи када група, организација или заједница доживе озбиљну претњу основним структурама или фундаменталној вредности и нормама система, која у времену притиска и врло несигурних околности захтева доношење виталних одлука. Три су кључне компоненте: претња, неизвесност и хитност у реаговању (Boin, Hart, Kuipers, 2017). Тако и други западни теоретичари за кризу констатују да тренутна криза будућности није видљива – она је могућност на путу ка стварности (Beck, 1992). Теоретичари у региону за кризу кажу да је „озбиљна претња основним структурама или фундаменталним вредностима и нормама социјалног система која, у условима временског притиска и веома несигурних околности, захтева доношење критичних одлука.” (Kešetović, Korajlić, Toth, 2013: 23). Пословне кризе одређују се као претње организацији које стварају (или имају потенцијал да створе) нежељене или негативне исходе у његовом пословању (Типурић, 2014). У Републици Србији теоретичари кажу да кризе могу довести до оштећења, па и до уништења, и највећих па и најмоћнијих корпорација, што је другачије у односу на кризе у државном сектору, које погађају министарства и друге установе које у принципу не могу да (у потпуности) пропадне и нестану. Улагање у спречавање криза не треба посматрати као трошак, већ као инвестицију у рад и безбедност корпорације (Кешетовић, 2018). Разликују се четири основна типа кризе: конвенционална, неочекивана, неуправљива и фундаментална. Поред необјашњивих природних и технолошких катастрофа, овде се могу наћи и социјалне кризе. Будуће фундаменталне кризе могу настати из примене генетског инжењеринга, области која је релативно непозната, а која носи опасне ризике и необјашњив будући развој (Кековић и Кешетовић, 2006).

Према *Лексикону стираних речи и израза*, реч „корпорација” (лат. *corporatio*) означава више лица удружених у истом циљу којима је држава признала право правног лица, еснаф, друштво, удружење (Вујаклија, 1980). Тако Мандић и Станојевић под појмом корпорације подразумевају „првенствено привредна друштва, акционарска друштва, финансијске, здравствене и образовне институције, односно у најширем смислу – све организације које спадају у јавни или приватни, профитни или непрофитни сектор, а регистроване су у

складу са позитивним законским прописима” (Мандић и Станојевић, 2021: 45). *Безбедности*, према већини западних теоретичара, укључује ублажавање претњи драгоценим вредностима. Дефинисана на тај начин, безбедност је неизбежно политичка, и игра виталну улогу у одлучивању ко, шта, када и како добија у светској политици. То укључује тумачење прошлости (како су различите групе размишљале и практиковале безбедност), разумевање садашњости и покушај да се утиче на будућност (Williams, 2008). Појам *безбедан*, у духу српског језика, значи, пре свега, бити без невоља, без недаћа и брига разних врста или без несреће, страдања и различитих зала. Безбедност је онда, пре свега, ознака за стање у којем се неко или нешто налази, које карактерише одсуство невоља, брига, несрећа, страдања и других зала, односно опасности по опстанак и друге вредности (Илић, 2011). Дакле, безбедност је позитивна категорија која не ствара материјална добра и просперитет, али их омогућава. *Корпоративна безбедност* је сектор који практикује унутрашње безбедносне службе и функције у било којем јавном или приватном предузећу у заштити процењене имовине. То је област која пружа заштиту људи, информација и имовине одређеним организацијама, компанијама, телима или групама. Корпоративна безбедност је такође област праксе кроз коју извршна власт врши контролу и одговорност организације, ефикасно управљање кроз безбедност (Brooks, Corkill, 2014). У Републици Србији теоретичари дефинишу корпоративну безбедност као групу послова које обавља организација, што нас доводи до закључка да је безбедност једна од пословних функција. Безбедносна функција посматра се као функција општег менаџмента организације, која штити пословање и ствара услове за профитне и друге циљеве организације (Кековић, 2018). Стајић корпоративну безбедност дефинише као планску, организовану и на закону засновану самосталну или заједничку делатност и функцију организација, приватних и/или професионалних агенција, усмерених на сопствену заштиту или заштиту других, као и заштиту одговарајућих лица, простора, објеката, пословања или делатности који нису покривени ексклузивном заштитом државних органа (Стајић, 2008). Основни циљеви корпоративне безбедности, према Мандићу и Станојевићу, јесу економска безбедност пословања, бољи услови рада, што се остварује кроз обезбеђење и заштиту његових вредности, где је крајњи резултат бољи тржишни

положај и/или повећање профита (Мандић, Станојевић, 2021). Како би се успоставила успешна корпоративна безбедност, неопходно је успостављање унутрашњих прописа, норматива, усклађивање са важећим законима, подзаконским актима у држави и стандардима, како државним тако и међудржавним. То представља основу из које се дефинишу безбедносне мере, односно мере заштите корпорације од свих облика угрожавања. Како би се одговорно лице заштитило од евентуалних злоупотреба персонала, радника, врло је битно да предузме све мере у складу са прописима у датој држави уколико дође до злоупотребе, али и да учини све на пољу превенције како би се спречиле недозвољене делатности у компанији и према њој. Корпоративна безбедност је од свог првог појављивања до данас испољавала различите облике. Можемо констатовати да је корпоративна безбедност доста тога прошла од почетка двадесетог века, када је компанија „Форд” своју корпоративну безбедност штитила насилништвом, гушењем протеста запослених и сукобљавањем са синдикатима, до данас, када се највише пажње поклања заштити од индустријске шпијунаже и криминала, посебно високотехнолошког, као и обезбеђењу пословних тајни, заштити информационих система и сагледавању опасности, ризика и претњи по компанију. За компанију, односно корпорацију, криза није ситуација којој се једноставно препушта, већ је то ситуација која изискује доношење кључних одлука (обично под временским притиском и са оскудним информацијама и логистиком која не прати потребе) које у неким тренуцима могу бити врло болне по становнике, организацију и функционисање корпорације уопште. За успешно поступање у кризним ситуацијама потребни су промишљање и свеобухватно и креативно размишљање о потенцијалним новим кризама са којима се корпорације и организације могу суочити, и није довољно само извлачити поуке из прошлих криза и ситуација које су се догодиле. Између две сличне ситуације некада прође и читав век. Поуке из прошлости могу да послуже као костур, основа, база за размишљање о делу мера које треба предузимати, али су кључ за решавање ширина и нова решења. Не постоје две идентичне ситуације, тако да се шаблон не може у потпуности користити у другим случајевима.

Епидемије, пандемије и њихов утицај на организацију корпоративне безбедности

Према *Лексикону сѝраних речи и израза* Милана Вујаклије, реч „епидемија” (грч. *demos* – народ, *epidemia* – раширење болести) означава болест која влада неким крајем, заразну болест, заразу, у ужем смислу болест која је дошла споља и неко време владала у неком крају, но болест од које тај крај иначе не пати, супротно од ендемије (која представља домаћу, локалну, месну болест), док је значење речи „пандемија” (грч. *pandemios*) – који се тиче целог народа, општи (Вујаклија, 1980). Страни теоретичари такође посвећују значајну пажњу анализи ових појмова. Епидемија је појам који се често користи за описивање било којег проблема који је постао велики и ван је контроле. Епидемија је дефинисана као епидемија болести која се јавља на широком географском подручју и погађа изузетно висок проценат становништва. Пандемија се односи на болест која се проширила на више земаља или континената, а обично погађа велики број људи (Торгеу, 2020). Тумачење епидемије, према Симоновићу, јесте да обично почиње са једном зараженом особом (тзв. нултим пацијентом). Болест се углавном шири контактом и удисањем аеросола који се ослобађа код заражених особа уз кашаљ и кијање. Болест се у почетку полако шири, али како се све више и више људи разбољева и постаје заразно, број заражених експоненцијално расте. Различити су фактори који до тога доводе, а један од њих су блиски квартави, због којих је велики проценат изложености популације зарази, која се удише и на крају доводи до разбољевања) (Simonović, 2011). Према Килборну (*Edwin Dennis Kilbourne*) пандемије, ако се појаве, потичу првенствено од патогена респираторног тракта способног за ширење у ваздуху. Како наводе Бостром и Ћирковић, не треба да се плашимо будућности, у међувремену не би требало да плачемо, али треба одржавати будност (Bostrom, Ćirković, 2008). Чињенице говоре да заразне болести не познају границе, нити нације, па тиме ни организације на које ће испољити утицај. На тај начин, велики број корпорација долази под делимично контролисан или неконтролисан удар заразних болести, што испољава директан утицај на њихову организацију и рад. Организацијама није препуштено да на овом пољу раде како хоће, већ постоје одређени стандарди које организација мора да

спроводи како би деловала превентивно. Ради се о стандарду ИСО 23301:2019, који предвиђа да организација спроводи и одржава поступак процене ризика и да је у обавези да идентификује ризике поремећаја у приоритетним активностима организације и потребним ресурсима, да анализира и процењује идентификоване ризике и одређује који ризици захтевају предузимање мера (ISO 23301, 2019). Утицај заразних епидемија и пандемија на организацију корпоративне безбедности најбоље је идентификовала Светска здравствена организација (*World Health Organization – WHO*) из Женева, која је дошла до значајних закључака. Организација корпоративне безбедности мора да се супротстави кризи на следећи начин: мерама за спречавање заразних болести које би требало предузимати поводом појаве епидемија или пандемија, и то превенцијом и контролом заразних болести, свих сумњивих случајева, што се постиже адекватним управљањем и надзором корпорације (Connolly et al., 2004). Проблеми покренути кризом могу бити толико велики да ће сходно расположивости ресурса бити одређивани приоритети, јер су, између потражње и понуде, захтеви много већи од расположивих ресурса, док је време за размишљање, саветовање и прихватање одлука изузетно ограничено. Кризе такође намећу владама и лидерима суочавање са питањима са којима се не сусрећу свакодневно, где свака одлука директно утиче на организацију корпоративне безбедности. Специфичност питања се односи на употребу војске, полиције, употребу смртоносне силе – радикалних мера ограничења грађанских слобода и сл. (Boin et al., 2017). Путем адекватне *кризне комуникације* (енгл. *crisis making*) корпорација мора предузети све да, чак и у условима озбиљне кризе, настави са производњом, односно испуњавањем преузетих обавеза према наручиоцима и клијентима. Масовни медији су одличан начин да се поруке корпорације доставе најширој публици. Корпорације морају да прате ток информација на друштвеним мрежама и да максимално користе њихов потенцијал за кризно комуницирање. Кешетовић објашњава да друштвене мреже могу представљати веома ефикасан алат за управљање кризама када до њих већ дође (Кешетовић, 2018). *Координација* између корпорација, односно великог броја организација, мора бити увезана да би била остварена максимална ефикасност у супротстављању епидемији односно пандемији. Та координација се односи и на вертикалне и на хоризонталне односе.

Организација корпоративне безбедности мора се прилагодити тако да сви запослени схвате потребу да након издавања наређења уследи врло дисциплинована реализација, а затим контрола реализоване обавезе, како би се спровела званична одлука руководства корпорације, а корпорација (самим тим и радници) заштитила. Координација и у редовним активностима представља једну од најслабијих тачака реализације задатака и обавеза неке корпорације или организације, а поготово у кризним ситуацијама, где непредвидивост новонасталих проблема још више компликује све већу потребу за сарадњом. Код продуженог утицаја криза, односно катастрофа, може се очекивати колапс здравствених установа и здравствених система. Повећање преноса заразних болести и епидемија које прате природне катастрофе повезано је са продуженим последицама катастрофе, које обухватају расељавање лица, лоше снабдевање водом и санитарне услове, лошу исхрану и личну хигијену и друге факторе.¹⁹ Клифорд Оливер је још 2011. Године у својој књизи *Catastrophic Disaster Planning and Response*, кроз пример највеће и најмоћније силе на планети, нагласио да није важно какав догађај изазива катастрофу – све катастрофе доводе до значајних утицаја на здравље. Здравствени систем у САД непрекидно ради са близу 100% капацитета током нормалних услова рада и није потребно неко велико повећање у здравственој потражњи да буде избачен из могућности функционисања. Катастрофе изазивају значајан пораст потражње за здравственим услугама, док су истовремено многи од оних који пружају такве услуге, као и објекти у којима то чине, директно погођени догађајем и нису у могућности да пруже негу чак ни на уобичајеном нивоу. Ова неравнотежа може предста-

19 Анализирајући бројне и различите елементе катастрофе, Кварантели објашњава да посебности катастрофа у односу на друге облике кризних догађаја великих размера јесу: (1) већина јавних објеката у заједници је тешко оштећена и нефункционална, погођени су јавна инфраструктура (снабдевање енергијом, превоз, комуникацијски састави) и оперативна седишта служби за ванредне ситуације, онемогућен је рад служби за помагање и локалних власти; (2) суседне заједнице не могу пружити помоћ јер су и саме погођене или немају довољно ресурса; (3) већина свакодневних функција заједнице нагло је и истовремено прекинута; (4) масовни медији имају пресудну улогу у томе како људи доживљавају катастрофу на основу (не)тачности информација, приписивања одговорности, давања упутстава становништву; (5) као резултат претходног, јавља се политичка димензија која је већа што је катастрофа већих размера, јер све катастрофе укључују политичке чиниоце, од локалног нивоа до владе и високих државних службеника (Quarantelli, 2006).

вљати главни изазов за јавност, а тиме и за менаџере за јавно здравље и ванредне ситуације, па ће бити бесконачно компликованије ако се руководиоци хитних случајева и особље јавног здравства не разумеју међусобно у погледу онога што свако од њих треба да ради како би сагледали реалне потребе (Clifford, 2011). Током пандемије ковида 19 Клиффордова анализа се показала као сасвим тачна и врло прихватљива у реалном свету – чак и у строго контролисаним медијима САД видело се да је здравствено збрињавање грађана у САД током пандемије било на изузетно лошем нивоу и да је здравствени систем доживео тоталан пораз у једној оваквој ванредној ситуацији.

Како би корпорације у периоду пандемије одржале минимум својих капацитета рада, Светска здравствена организација је прописала одговарајући модел рада и понашања током пандемије. Свим запосленима који могу радити од куће препоручено је да то и чине. Запослени су упозорени да треба да умање ризик од излагања себе и других зарази. Кад је реч о онима који морају доћи у канцеларију да обављају свој посао, очекивано је да ће у канцеларији бити минималан број људи, смањен број контаката, одржаваће сигурне удаљености међу њима. Ако региструју симптоме повезане са коронавирусом (грозница, кашаљ или недостатак даха), радници ће бити у обавези да се лече док се потпуно не опораве и без симптома буду најмање 24 сата. Такође, следеће групе имају обавезу да избегавају интеракцију у великим групама или јавним окружењима и да раде од куће: старији одрасли, старији од 60 година, особе са регистрованим здравственим стањима, обољењима (срчане болести, дијабетес, итд.), људи који имају ослабљен имуни систем, труднице. Запослени треба да буду сигурни и здрави, а да при томе корпорација остане продуктивна у складу са својом мисијом и циљевима. Сва небитна путовања везана за посао, укључујући конференције, треба отказати, осим ако их одобри извршна власт. Неопходно је одложити све планиране ручкове. Кафу конзумирати само у условима када су запослени у канцеларији на безбедном одстојању. Сви интервјуи који су планирани да се одвијају на лицу места морају да се обаве на даљину. Важна мера се односи на тренутно коришћење средства за дезинфекцију руку и брисање површина. Препоручено је избегавање додира и коришћење средстава за прање руку на бази алкохола (WHO, 2020). Глобализовани систем ланца снабдевања

довео је до повећаног размишљања о преласку на ланац снабдевања на домаћем тржишту, што је такође довело до промене у организационом раду корпорација.

Економске последице пандемије

Криза изазвана епидемијом и пандемијом, поред других, остварује велики утицај на економију многих земаља. На почетку овог поглавља наглашен је појам утицаја, због тога што тектонски по ремећаји попут овог који је изазвао коронавирус углавном имају последице, које можемо сматрати негативним ефектом пандемије, док се у на другом крају налази одређени напредак или позитивно деловање. Оно се односи првенствено на фармацеутску индустрију и комплетну индустрију која је везана за производњу свих потребних заштитних средстава (маске, визире, рукавице, одела, скафандери...), затим опреме и технике неопходне за прихват великог броја пацијената на лечење (респиратори, боце за кисеоник, њихови пратећи уређаји...) и, на крају, а можда је требало да буде на почетку, развој вакцина, у који се улажу стотине милијарди долара, за шта ће време показати да ли је реално. Ова тема може бити проблемски обрађена у новом раду, али ћемо се овде дотаћи дела економских последица, оних негативних ефеката које је изазвао овај рат који је коронавирус (или ко зна ко) објавио планети. Џефри Сакс, економиста и професор, изјавио је да ће криза због пандемије трајати око две године и ствари више неће бити исте. Како закључује Сакс, коронавирус је у Њујорку изазвао последице попут разорног земљотреса или цунамија, а криза у свету након пандемије трајаће најмање две године и ствари више никада неће бити исте, јер простог враћања у време пре пандемије неће бити, него ће се успоставити „нова нормала”. Сакс даље каже да ће и проблеми око прекида трговине и снабдевања вероватно трајати годину–две. Економија ће бити реструктурирана, више послова и трговине ће се обављати путем Интернета, а број пословних путовања ће сигурно бити смањен. Сакс је навео да америчка економија годишње произведе 21.000 милијарди долара, па усвојен пакет помоћи од 2.000 милијарди чини 10% националног дохотка, што Америка може да издржи. Додао је да би и Међународни монетарни фонд требало да „отворено и слободно” даје државама новац, како би се избо-

риле са епидемијом, а да се касније побрине за дугорочне последице (Saks, 2020). За земље Западног Балкана Европска комисија је у марту 2020. године одобрила 38 милиона евра подршке здравству од укупних 374 милиона евра за ЕУ. Помоћ се односи на покривање хитних трошкова за здравствени систем, али и на промовисање дугорочних мера како би се ублажиле социјално–економске последице кризе због епидемије коронавируса и подржала мала и средња предузећа у региону. Европска комисија је овај новац наменила и за набавку медицинске опреме и уређаја. Када је реч о санирању економских последица пандемије коронавируса, ЕУ ће преусмерити новац из ИПА фондова²⁰ како би помогла опоравак партнера на Западном Балкану у краткорочном и средњорочном периоду. То укључује и подршку приватном сектору и јачање система социјалне заштите, са посебном пажњом на рањивим групама и јачању отпорности здравственог система (Глас Америке, 2020). Корпоративни дугови након финансијске кризе 2008. године решавали су се задуживањем јефтиног новца (тзв. квантитативно попуштање). У периоду од краја 2009. до 2019. године, за десет година, удвостручен је ниво корпоративних дугова изван банкарских сектора. Авио–сектору су енормно смањени приходи због смањеног броја летова (нпр. британски авио–превозник „Флајџи” је банкротирао, немачка „Луфтханза” је преполовила број летова и сл.). Смањена потражња за нафтом довела је до тога да се цена барела скоро преполовила. То може бити врло индикативно на дуге стазе, јер је Трамп најавио куповину нафте и максимално попуњавање стратешких резерви нафтом у САД. Фирма „Адидас” је најавила велике губитке у Кини, Тајвану и другим државама.

Жил Гибо, одговорно лице за корпорацију „Инвестмент менаџерс” (*Investment Managers*) у Европи, сматра да би утицај корона-

20 Инструмент за претприступну помоћ (ИПА) јесте финансијски инструмент ЕУ који подржава стратегију проширења ЕУ, чија је намена да пружи помоћ земљама кандидатима и потенцијалним кандидатима у процесу приступања ЕУ. Општи циљеви претприступних фондова ЕУ јесу јачање демократских институција и владавине права, афирмација и заштита људских и мањинских права и слобода, родна равноправност и недискриминација, реформа државне управе укључујући успостављање децентрализованог управљања фондовима ЕУ (*Decentralised Management – DM*), спровођење економских реформи, развој цивилног друштва, обнова и помирење односно унапређење регионалне и прекограничне сарадње (Сектор за уговарање и финансирање програма из средстава Европске уније, Министарство финансија, Република Србија, 2021).

вируса могао постати „црни лабуд” (потпуно неочекивани догађај, крајње редак, али са катастрофалним последицама по економију) за корпорације које послују са НР Кином. То се пореди са светском економском кризом 2008. године, када је банкрот „Лимен брадерса” (*Lehman Brothers*) имао далекосежне последице по економију. Бивши шеф „Бундес банке” Аксел Вебер најавио је у првом тромесечју године да ће кинеска економија пасти за 1,5%, што ће се дефинитивно одразити на оних 20% економске активности корпорација у свету (Клајн, 2020).

Економске последице пандемије у Србији

Економске последице пандемије, услед немогућности рада и функционисања корпорација у пуном капацитету (или уопште) широм света, па и у Републици Србији, пратиле су неке активности, помоћи, донације и делатности органа јавне управе, државе и других субјеката. У Републици Србији је, ради помоћи пензионерима којима је био забрањен излазак из стана, Град Београд (и још неколико градова) организовао је доставу пакета хране онима чија је пензија мања од 30.000 РСД и социјално угроженим лицима, како би им се омогућило да остану у становима. Народна банка Србије је у Републици Србији обезбедила 14,9 милијарди динара ради ликвидности, тако да су јој банке уступиле 127 милиона евра на одређени број дана, јер је потражња новца повећана (узрок је највероватније стављање новца у „сламарице”, да људи имају код куће и сл. због сигурности у времену несигурности које долази). Народна банка Србије се спремила за евентуалне сајбер нападе (што је у Новом Саду и регистровано, али у градској служби, због чега је рад дела институција у граду пар дана био блокиран). Повратак грађана Републике Србије са великог броја дестинација по свету организовала је Република Србија о свом трошку, а исто то је урадила и за држављане САД организовањем директног лета из Београда за САД. Да би економске последице пандемије биле ублажене, усвојен је пакет економских мера за опоравак од утицаја коронавируса. Програм има два аспекта: први је очување запослености, а други помоћ предузећима. Уведен је и мораторијум на отплату кредита за оне који то желе. Пакет мера опоравка од економских последица пандемије обухвата мере пореске политике, помоћ пре-

дузећима, подршку ликвидности, помоћ сваком пунолетном грађанину (тзв. новац из хеликоптера, о чему је писао још Милтон Фридман). Друго, секторска подршка појединим привредницима и гранама биће мењана како развој кризе буде текао, и треће, велика предузећа у наредном периоду могу да рачунају на корпоративне обвезнице.

Економске последице пандемије у свету

Утицај економских последица пандемије на неке земље, организације и корпорације такође је испољен. Тако на пример, производња нафте смањена је за трећину, а производња аутомобила преполовљена. Након великог притиска на Олимпијски комитет, Олимпијада у Токију, планирана за 2020. годину, одложена је за 2021. годину. Јапан је у њу уложио око 12 милијарди евра, мада се у незваничним круговима претпоставља да је уложени новац далеко већи и да износи преко 24 милијарде евра. У БиХ и Републици Хрватској најављено је смањење плата и пензија за 10–15% ради отклањања економских последица епидемије. У Немачкој је Влада званично изашла са проценом да је штета због последица короне већа од штете у Другом светском рату. Економске последице су довеле до тога да су државе на све начине покушавале да надокнаде финансијске губитке. Тако је, на пример, цена тест-јединице за коронавирус, која је у моменту избијања пандемије износила мање од једног евра, у Шпанији врло брзо достигла три евра, а у Сингапуру дошла до вртоглавих 30 долара. Цена маске је са почетних 60 центи достигла седам долара. Почетком пандемије је објављено да је у САД за само седам дана без посла остало 6,6 милиона грађана (као читава Србија), а прогнозирано је да ће до краја априла 2020. године то бити 20 милиона грађана.

Поред свих горе наведених негативних утицаја на рад и економско функционисање корпорације, можемо констатовати да ни у оваквим, кризним ситуацијама, не треба искључити наставак активности на пољу савремене индустријске шпијунаже. Сва предузећа су мета индустријске шпијунаже, а нарочито предузећа високе технологије. Све врсте информација, како комерцијалне тако и личне садржине, предмет су интересовања индустријских шпијуна, па и незаконитог присвајања и њиховог коришћења. Индус-

тријска шпијунажа често остаје неоткривена. Само компаније у САД (у редовном режиму рада) годишње губе око 250 милијарди долара на рачун индустријске шпијунаже. Приликом испитивања 172 компаније у САД, око 56% је бар једном пријавило злоупотребу њихових поверљивих информација. Вредност 1.100 украдених докумената који су садржавали поверљиве информације процењена је на око 44 милијарде долара (Гудељ и Лаковић, 2017). Тако Мијалковић закључује да је субверзивно деловање веома развијено и разноврсно, а један његов део представља „деструктивно психолошко-пропагандно деловање, субверзивну шпијунажу, до изазивања и управљања кризама, подршке политичкој опозицији у непријатељским земљама, као и економског покоравања читавих нација” (Мијалковић, 2011: 76). Значајна је и чињеница да људи нису трошак – људи су ресурс, за чије је стварање (тако да буду употребљиви за корпорације) потребно много улагања, едукације, одрицања и времена. Сваки радник који се не придржава мера заштите од заразне болести (и безбедносне културе у једној организацији уопште) наноси велику економску штету корпорацијама и држави, а није искључено да у пандемији може довести и до избацавања из радне активности већег дела запослених, па и до затварања корпорације. Можемо констатовати да је то највећа економска штета по државу, која може довести до уништавања читавих структура, првенствено здравствених, али и других организација и корпорација, као и других стубова државе. Када смо у овој глави рада говорили о економским последицама пандемије, нисмо се водили искључиво новчаним средствима као мерилом, јер постоје много већи, значајнији, скупљи и битнији ресурси од новчаних, а то су управо људи. Када поменемо човека као ресурс, а разговарамо о негативним ефектима, тада не мислимо само на његов нестанак (смртни исход) услед деловања пандемије, већ и на све посредне последице које на човека остављају економски ефекти пандемије. Људи су у све већим проблемима на психичком плану због економских последица пандемије. Целокупна популација – поготово старије генерације, али и млађи – осетила је негативне ефекте пандемије. Као најутроженија категорија, старији су у дужем периоду били затворени у становима или изоловани због страха од заразе, избегавали су контакте са другим људима, несигурни шта им се све може догодити уколико би били заражени. Долази до отуђења

људи, дружење је ређе и социјални развој је заустављен, што ће се одразити и на радну способност човека и економски напредак корпорација.

Закључак

Велике државе у кризним ситуацијама схвате колико су у неким кризама мале и немоћне пред утицајем природе. Криза доводи до тога да народ постане самодисциплинованији и спреман за неке нове нежељене појаве. Највећи страх није од смрти, која је у неким случајевима неизбежна, већ управо од непознавања нечега што нас чека. Могућност да неке кризе доведу до тоталног колапса делова друштва, корпорација, организација, дела или комплетног здравственог система једне државе, код грађана ствара несигурност и страх за живот и опстанак. У овом сегменту врло битно место има кризно комуницирање, однос масовних медија према кризи – криза је велика и онолико колико је масовни медији презентују, пренесу, објективно или не – као и сузбијање дезинформисања. Криза је у глави, у оку посматрача, односно у његовој перцепцији информација, тако да се варијабле за доношење одлука не би смеле сагледавати само из једног угла, једне струке – неопходна је широка палета знања безбедњака савременог друштва. Италија и Шпанија су у великом броју изјава нагласиле да ЕУ на ову кризу није одговорила у складу са наменом свог постојања, док су САД окривиле Светску здравствену организацију, што представља бежање од одговорности или нешто друго, што ће показати време. Пандемија је, поред економских последица, довела и до глобалне трговине, али једног новог облика – непоштене трке и борбе, у којој се користе сва средства, почев од „кофера пуних новца” код „агената” који по читавом свету купују медицинску опрему за заштиту од вируса, па до понашања држава по принципу „свако за себе”, без „заједничког размишљања и деловања”. Економија ће се пре или касније опоравити, али неће се вратити изгубљени животи и нарушено здравље грађана. Ретко ко уопште и сагледава посредне ефекте епидемије, односно пандемије (немогућност одласка грађана на редовне терапије, појава других болести, психички поремећаји и сл.), који су током кризе, у којој је фокус био на пандемији, пали у други план, иако су те секундарне последице много веће. Кризе које се не могу

спречити морамо научити да препознамо на време (уз научна истраживања и утемељеност) и морамо бити оспособљени за хитно и правилно реаговање (када се оне догоде), а дугорочно стварати отпорна друштва (док их нема). Стварањем процена и могућих сценарија неопходно је правовремено препознати кризу и предвидети адекватне мере за супротстављање тој кризи, у првој фази, а у другој фази супротстављања предвидети и друге мере којима се умањује нежељено деловање потенцијалних кризних ситуација.

Литература

1. Beck, U. (1992). *Risk Society Towards a New Modernity*. Sage Publications, London.
2. Boin, R. A., Hart, P., Kuipers, S.L. (2018), The Crisis Approach. Rodriguez H., Donner W., Trainor J. (Ed.) *The Handbook of Disaster Research*. Springer, Cham.: 23-38.
3. Bostrom, N., Ćirković, M. M. (ed.) (2008). *Global catastrophic risk*. Oxford University Press (*Plagues and pandemics: past, present, and future* Edwin Dennis Kilbourne).
4. Brooks, J. D., Corkill, J. (2014). *Corporate Security and the Stratum of Security Management – Corporate Security in the 21st Century Theory and Practice in International Perspective*. First published 2014 by Palgrave and Macmillan, US, the UK, Europe and other countries.
5. Clifford, E. O. (2011). *Catastrophic Disaster Planning and Response*. CEM, CBCP, 2011 by Taylor and Francis Group, LLC.
6. Connolly, M. A., Gayer, M., Ryan, J. M., Salama, P., Spiegel, P., Heymann, L. D. (2004). *Communicable diseases in complex emergencies: impact and challenges*. World Health Organization, Geneva, Switzerland, Vol 364 November 27, 2004, 364(9449): 1974-1983.
7. Harari, N. Y. (2017). *Kratka povijest sutrašnjice*. Fokus komunikacije, Zagreb, 2017.
8. ISO 23301 (2019). *Security and resilience-Business continuity management systems – Requirements (Part 8.2.3.)*.
9. Kešetović, Ž., Korajlić, N., Toth, I. (2013). *Krizni menadžment, drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje*. Jordan Studio, Sarajevo.
10. Klajn, T. (2020). Da li je korona-virus „crni labud”? *DW, Ekonomija*, 8. 3. 2020.

11. Quarantelli, L. E. (2006). *Catastrophes are different from disasters: Some implications for crisis planning and managing drawn from Katrina*, Social Science Research Council.
12. Saks, Dž. (2020). *Kriza zbog pandemije trajace dve godine i stvari vise nece biti iste*, <https://www.danas.rs/ekonomija/dzefri-saks-kriza-zbog-pandemije-trajace-dve-godine-i-stvari-vise-nece-biti-iste/>, доступан 4. 4. 2020.
13. Simonović, P. S. (2011). *Systems Approach to Management of Disasters: Methods and Applications*, Copyright C, A John Wiley & Sons, Inc., Publication, Hoboken, New Jersey, p. 78.
14. Torrey, T. (2020). *Difference Between an Epidemic and a Pandemic*, 17. March 2020, <https://www.verywellhealth.com/difference-between-epidemic-and-pandemic-2615168>, доступан 31. 3. 2020.
15. WHO (2020). *Getting your workplace ready for COVID-19*, World Health Organization, Geneva, <https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/getting-workplace-ready-for-covid-19.pdf>, доступан 31. 3. 2020.
16. Williams, D. P. (2008). *Security studies: an introduction*. Routledge, New York.
17. Wohlleben, P. (2016). *The hidden life of trees* (translation by Jane Billingham) by Tim Flannery „Note from a Forest Scientist”, Greystone Books Ltd., David Suzuki Institute Vancouver, BC, Canada.
18. Вујаклија, М. (1980). *Лексикон сѝраних речи и израза*. Просвета, Београд.
19. Глас Америке (2020). *ЕУ за Западни Балкан издвојила 38 милиона у борби ѝројив коронавируса*, <https://www.glasamerike.net/a/eu-za-zapadni-balkan-izdvojila-38-miliona/5352219.html>, доступан 4. 4. 2020.
20. Гудељ, Н. и Лаковић, В. (2017). *Индустријска шпијунажа у савременим условима-карактеристике и предмет интересовања*. *Војно дело*, 2/2017: 151-163.
21. Илић, П. (2011). Семантичко-лексикографски аспекти појма безбедности. *Војно дело*, јесен 2011: 85-99.
22. Кековић, З. (2018). *Појмовно одређење и садржај корѝорайивне безбедности*, Корпоративна безбедност – хрестоматија. Факултет безбедности, Универзитет у Београду, Чигоја, Београд.

23. Кековић, З. и Кешетовић, Ж. (2006). *Кризни менаџмент и Превенција кризе*. Факултет безбедности, Универзитет у Београду, Београд.
24. Кешетовић, Ж. (2018). *Функционисање корпорација у кризним условима (кризне ситуације, кризно комуницирање и медији)*, Корпоративна безбедност – хрестоматија. Факултет безбедности, Универзитет у Београду, Чигоја, Београд.
25. Мандић, Ј. Г., Станојевић, П. (2021). *Корпоративна безбедност*. Факултет безбедности, Универзитет у Београду, Чигоја штампа, Београд.
26. Мијалковић, С. (2011). Обавештајно-безбедносне службе и национална безбедност. *Безбедност*, 1/2011: 74-92.
27. Мићовић, М. (2016). *Безбедносни аспекти функционисања критичне инфраструктуре у ванредним ситуацијама*, докторска дисертација. Факултет безбедности.
28. Стајић, Љ. (2008). *Правни оквир приватне безбедности у светлу савремене схватања појма безбедности*, У Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, 1-2/2008, стр. 373-390.
29. Сектор за уговарање и финансирање програма из средстава Европске уније, Министарство финансија, Република Србија (2021). *ИПА документа*, <http://www.cfcu.gov.rs/tekst.php?oblast=pfondovi>, доступан 18. 6. 2021.
30. Типурић, Д. (2014). *Стратегије у кризним ситуацијама (гесепо предавање одржано 5.5.2014.)*. Економски факултет, Загреб, 1-22, <https://www.efzg.unizg.hr/UserDocsImages/OIM/dhruska/2014-10%20-%20SM%20i%20upravljanje%20krizama.pdf>, доступан 15.6.2021.

The Impact of The Crisis Situation Caused by the Epidemic and Pandemic (Covid 19) on Corporate Security

Abstract: *Events that pose a serious threat to the functioning and operation of a corporation, crises, require urgent decisions, rapid response of management, and then the employees of the corporation to mitigate and/or avoid the consequences of a crisis situation. Crises caused by epidemics and/or pandemics can seriously disrupt the regular functioning of the state, life and work of citizens and corporations - their business, which was analyzed on the example of the coronavirus pandemic-COVID 19 in the Republic of Serbia. This requires immediate responses from corporate security to adapt to emerging and/or known threats, with the aim of protecting people and entrusted property. Serious crisis situations lead to corporate problems, very often of a socio-political nature, due to the effects of epidemics and pandemics. The problems of this kind require an urgent reaction of the state for the continued successful existence and work of the corporation. Large economic losses, losses of a large number of jobs can be partially mitigated by the timely reaction of the state, where the speed of reaction plays a very important role, along with quality crisis communication. Risk assessment as well as measures taken must be reviewed and controlled continuously and adjusted, if necessary, even on a daily basis, in order to be prepared even in cases of extreme unpredictability, including the butterfly effect. The program for the "day after the pandemic" is ready to be elaborated in detail and ready for implementation. Knowledge and ability are the only adequate weapons in opposing an unknown opponent.*

Keywords: *crisis, corporate security, epidemic, pandemic, corona-COVID 19.*

Проф. др Љиљана МАНИЋ
Висока школа социјалног рада у Београду
Проф. др Јован МИЉКОВИЋ
Филозофски факултет у Београду

ДОИ: 10.5937/bezbednost2203120M
УДК: 004.738.5:004.056-053.88(497.11+4)
Прегледни научни рад
Примљен 8. 4. 2022. године
Ревизија: 27. 11. 2022. године
Датум прихватања: 12. 12. 2022. године

Безбедност старијих на интернету

Апстракт: Повећање удела старијих у укућанском становништву и повећање просечне старости становника одлика је демографске слике Србије и процес који ће се наставити у годинама које следе. Иако је учешће старијих у укућанском становништву велико, њихово познавање и коришћење дигиталних технологија мање је него код других категорија становништва. Због тога су старији од 65 година под већим ризиком од дигиталне искључености, која за последицу има не само социјалну изолованост већ и оштећан приступ јавним услугама и остваривању других права.

Осим неадекватног нивоа дигиталне писмености и финансијских пројеката у области, питања која најчешће демотивирају старије да се прикључе интернету заједници везана су за безбедност коришћења – заштитну финансијске безбедности, заштитну приватности, заштитну података, самог уређаја, и других питања везана за психичку и моралну безбедност, лични идентитет и физичко здравље.

Циљ овог рада је да одговори на израживачко питање: да ли се и како у српској и европској политици образовања одраслих претвара питање безбедности старијих на интернету? У раду су поред научних извора анализирана и легислативна документа ЕУ и Србије везана за старе и дигитализацију. Коришћена је дескриптивна метода, а у оквиру ње анализа садржаја, дискурса и нарастива. Резултати израживања указују на то да се ради о обла-

сти која заслужује већу подршку креатора образовних политика, те да је системска подршка развијању дијигиталних компетенција и безбедности старијих на интернету неопходан предуслов за побољшање њиховог положаја и њихове партиципације у различитим животнојим доменима.

Кључне речи: *дијигитална писменост, старији, дијигитална безбедност, дијигитална искљученост.*

Увод

Старење „најстаријег континента” је демографски феномен који је резултат низа фактора од којих су најзначајнији смањење стопе смртности и фертилитета, уз повећање очекиваног трајања живота. „Процес демографског старења становништва манифестује се ниским и стално опадајућим учешћем младих и високим и континуирано растућим уделом старих у укупном становништву. Према подацима за Републику Србију, у 2020. години удео лица старих 65 и више година износи 21,1%, а млађих од 15 година има 14,3%” (Саопштење Републичког завода за статистику бр. 181, 2021: 1). Са просечном старошћу становника од 42,2 и очекиваним трајањем живота од 74,2 године, Србија спада у најстарије европске земље (према Девеџић, Стојилковић Ђатовић, 2015).

Демографски показатељи и процене за наредних 50 година имају ефекте на друштвени и економски положај европских земаља и захтевају промене у јавним политикама, посебно у области поштовања права, једнакости и спречавања дискриминације. Повећање дужине живота људи често има негативну конотацију и једнострано се посматра кроз призму оптерећења које носи пензионером и здравственом систему. Зато је питање заштите права старијих особа једно од кључних изазова са којима се савремени свет сусреће.

Универзалном декларацијом о људским правима, старији нису препознати као посебно угрожена група, тако да питање њихове безбедности није посебно дефинисано. Почетком осамдесетих година XX века Уједињене нације су почеле систематски да се баве феноменом старења. Генерална скупштина Уједињених нација усвојила је Принципе Уједињених нација за старије особе (Резолуција Генералне скупштине УН 46/91). Државама чланицама препод-

ручено је да усвојене принципе – независности, друштвене партиципације, друштвене бриге, самоиспуњења и достојанства старијих особа – укључе у своје националне програме и прописе (Резолуција Генералне скупштине УН 46/91).

На Другој скупштини о старењу Уједињених нација, одржаној 2002. године у Мадриду, усвојена је Политичка декларација о старењу заједно са Мадридским међународним планом активности о старењу. Овом декларацијом одређена су три приоритетна правца деловања: старије особе и развој, побољшање здравља и унапређење добробити старијих особа, као и обезбеђивање подржавајућег окружења (Резолуција Генералне скупштине УН 57/167). „Главни закључци односе се на укључивање старијих у све области, активности и политике, прилагођавање система социјалне и здравствене заштите старијим особама, промоцију позитивне слике старијих, смањење сиромаштва и социјално укључивање, побољшање квалитета живота и промовисање концепта активног старења и целоживотног учења. Ови документи су важни, међутим не и правно обавезујући за владе потписнице, па се у оквирима УН већ неколико година води акција доношења посебног инструмента, конвенције, којим би се штитила права старијих” (Петрушић et al., 2015: 34).

Ни домаћи правни оквир којим су регулисани услови за заштиту безбедности не препознаје старије као посебно угрожену групу и нема посебне одредбе које се на њих односе. Устав Републике Србије забрањује дискриминацију, а старије помиње само у члану 68, као друштвену групу којој се гарантује здравствена заштита из јавних прихода ако је нису остварили по неком другом основу. У складу са Мадридским споразумом, усвојена је 2006. Године Национална стратегија о старењу као стратешки документ који се бави побољшањем положаја старијих и ефектима које доноси процес старења становништва. Као приоритетне области деловања, уз смањење сиромаштва и заштиту од занемаривања и насиља, истакнута је и неопходност улагања у целоживотно образовање старијих. Целоживотно образовање, као начин стицања дигиталне оспособљености, препознато је као основ за остваривање многих других права старијих. „Уколико се уз развој дигиталне технологије не буде водило рачуна и о праву старијих особа да буду дигитално информисане, дигитално едуковане и дигитално укључене, ова група остаће без многих права која им припадају” (Тодоровић et al., 2019: 6).

Дигитална искљученост старијих

Дигитална трансформација преобразила је друштво и променила свакодневни живот грађана. Пандемија вируса ковид 19 додатно је показала неопходност дигиталног образовања и оспособљавања, али и постојеће неједнакости између оних који имају и оних који немају приступ дигиталним технологијама. Подаци указују да у Србији старије становништво најмање користи ове технологије, те да је у највећем ризику од дигиталне искључености.

Иако је у односу на период 2018–2021. приметна разлика, односно напредак у погледу коришћења интернета и рачунара, рачунар не користи чак 59% становништва старог од 65 до 74 године. Међу онима који га користе чак 35,4% то чини једном месечно, а 53% свакодневно (поређења ради у категорији од 25 до 34 године 98,6% испитаника користи рачунар свакодневно). Интернет не користи 42,9% старијих. Од оних који приступају интернету 92% је то чинило користећи мобилни телефон (Републички завод за статистику, 2021: 34). Истраживањем нису обухваћени старији од 74 године, међу којима је број корисника интернета још мањи. „Стара лица могу бити посебно осетљива, не само због своје животне доби већ и због других особина, као што су здравствено стање, начин живота, пол или животна искуство” (Атанасов, Оташевић, 2020: 183), па су разлози за већи ризик од дигиталног искључивања старих бројни. Зато се старији најчешће наводе као категорија са највећим ризиком од дигиталне искључености.

Проблем дигиталне искључености старијих проблем је са којим се сусрећу сва модерна друштва. „Неравномеран економски раст, нестабилна економија, недоступност образовања, социјалних и здравствених услуга, представљају важне друштвене факторе који могу водити ка осиромашењу и маргинализацији дела становништва” (Илић, Јанковић, 2015: 347). У покушају да се овај проблем превазиђе и да се старијима обезбеди равноправно учешће у свим аспектима живота, субвенционише се куповина уређаја, организују се портали за помоћ, али се најчешће организују обуке где се, на старијима прилагођен начин, објашњавају основни принципи и начини коришћења дигиталних уређаја.

„Наравно, овде треба имати на уму да подучавање старијих особа основама коришћења информационе технологије – а што је најчешћа форма едукације у погледу дигиталне технологије с овом

старосном групом – није само себи циљ те да је неопходно анализирати њихове стварне потребе и интересовања па обуку њима прилагодити и фокусирати се на то да им се пружи знања и вештине потребни да задовоље њихове потребе, али им и помоћи да спознају на које још начине интернет и информациона технологија могу унапредити квалитет њиховог живота” (Тодоровић et al., 2019: 12).

У формулисању модела едукације за стицање дигиталних компетенција посебно се мора водити рачуна о специфичностима учења старијих.

Учење старих и дигитално описмењавање

Предрасуде о могућности учења у позном животном добу, нажалост, нису ствар прошлости. Због тога је битно поновити тврдњу коју износи Смиљанић (1999: 9), а која се темељи на мишљењу које је изнео амерички психолог Хол, да старење није регресија на раније ступњеве живота, нити процес обрнут од развоја. Иако је старија популација особена, не треба изгубити из вида да „разлике које постоје унутар једне старосне групе могу бити знатније него разлике које постоје између различитих старосних група” (Савићевић, 2004: 158), а да људи са годинама постају различитији, комплекснији и посебнији.

Ипак, постоје неке карактеристике које су заједничке за све припаднике старије популације. Поред опадања оштрине чула, која се могу компензовати помагалима, на првом месту морамо истаћи мотивацију која је слабијег интензитета код старијих особа, а „од некогнитивних фактора који утичу на опадање способности за учење, психолози наводе опадање брзине самог извођења. (...) Старе особе увек слабије напредују када учење треба обавити у кратком времену” (Смиљанић, 1999: 66).

Оно што суштински разликује учење одраслих од учења деце јесте искуство које одрасли имају, а које може бити ветар у леђа одраслом ученику, али и оно што га спречава да започне са учењем, или да га са успехом приведе крају. Управо вишедеценијско искуство старијих и разрађен шематизам у понашању и решавању проблема може деловати као проактивна инхибиција за учење нових облика понашања, а нарочито садржаја везаног за дигиталне медије, који су старијим особама често потпуно страни (према

Илић, Меденица, 2022). О томе сведоче и напори Универзитета за треће доба да на почетку свог деловања привуку старије полазнике. Одговори које су често добијали од највећег броја старијих људи који нису желели ни да покушају да науче како да раде на рачунару, био је: „да је то за младе”, „да њима то више не треба”, „да су читавог живота живели без рачунара, па могу и убудуће” (Јаковљевић, 2005: 49).

При разматрању учења дигиталног садржаја од стране старијих особа морамо се присетити и неких теорија учења. Рубенсова теорија валенције (према Савићевић, 2007: 131) нам казује да „особе које не виде партиципацију као средство задовољења образовних потреба и/или које не верују у себе да су способне да доврше учење, вероватно неће учествовати у облицима образовања”. Дакле, старије особе морају имати на уму корист коју могу имати од властите дигитализације, а у исто време имати веру да ће успети да квалитетно и безбедно овладају дигиталним компетенцијама.

„Учење је инструмент у мењању ситуације у којој се налази ученик” (Савићевић, 2004: 147). Могућности које нуди знање о дигиталном свету морају бити привлачне старијима и обећавати им побољшање неког аспекта ситуације у којој се налазе (нпр. Социјална искљученост, досада, очување физичког, менталног здравља и способности...).

Јаковљевић (2005: 47) наглашава да су након проналажења смисла и функције дигиталног описмењавања (желећи да комуницирају на бржи, једноставнији и јефтинији начина) „пензионери у потпуности прихватили Интернет као нови вид комуникације, као и да није било никаквих тешкоћа у савладавању неопходних вештина и знања”.

У формулисању модела едукације за стицање дигиталне писмености, код старих се мора водити рачуна и о следећим препрекама:

- страх од непознатог (нова технологија ствара отпор, и он је код старијих већи него код младих који су отворенији према новинама);
- техносталгија – афирмативно присећање или чежња/жудња за застарелим технологијама;
- „несагледивост” интернета (старији немају довољно знања да сачувају своју безбедност па бирају да се не излажу ономе

од чега не знају како да заштите своје податке, слике, приватност...);

- недостатак подршке (старијима треба више времена да усвоје вештине, и многи одустају јер немају стрпљиву подршку на том путу);
- финансијски разлози (коришћење ИТ технологије најмање је међу онима са нижим примањима);
- једном стечене дигиталне компетенције треба стално ажурирати, што може деловати обесхрабрујуће.

Стога се од креатора образовних политика које уређују ову област мора очекивати да код старијих изграђују поверење у властите снаге, али и да осигурају да учење буде безбедно и да не донесе већу штету од обећане користи.

Дигитална едукација и безбедност на интернету

Дигитални простор има своја правила, чије непознавање може да буде ризично за недовољно искусне или обучене. „Еволуција друштва ствара промене у начину вршења кривичних дела (технологије као алат за извршење кривичних активности), а такође модификује мету кривичних дела (информатичке, компјутерске и телекомуникационе инфраструктуре постају објекти нелегалних активности)” (ESCAP, 2011: 288). Кук (2015: 77) истиче „да чак и најспремније (по питању безбедности) организације могу бити суочене са противправним активностима, као што су дела преваре, крађе, упада у рачунарске системе, финансијске преваре, крађа интелектуалне својине, DDOS напади, подметање малициозних програма и друге противправне активности”. Вреди поменути да је препознавање незаконите употребе рачунара релативно ново у нашем законодавству. Наиме, „кривична дела против безбедности рачунарских података представљала су прву реакцију српског кривичног права на нарастајућу друштвену опасност незаконите употребе рачунара и први пут се инкриминације овог типа јављају у нашем кривичном праву 2003. године” (Бодрожић, 2013: 142). Промене у легислативи довеле су и до промене организације у полицији. „Одељење за борбу против високотехнолошког криминала у Републици Србији основано је 2007, као део Службе за борбу против организованог криминала” (Урошевић, 2010: 179).

Циљ дигиталног образовања старијих јесте стицање компетенција које ће им омогућити да буду равноправни и да остварују своја права, али и да успешно заштите сопствену безбедност, безбедност својих података и уређаја, као и да буду информисани о ризицима које коришћење дигиталне технологије са собом носи.

Европски оквир дигиталне компетенције грађана (DigComp 2.0: The Digital Competence Framework for Citizens), прихваћен на међународном и националном нивоу, дефинише дигиталне компетенције као скуп знања, вештина и ставова неопходних приликом коришћења дигиталне технологије за обављање различитих послова, решавање проблема, комуницирање, управљање информацијама, сарадњу, креирање и дељење садржаја и конструисање знања. Безбедност је дефинисана као посебна област, али у исто време она прожима све остале области (информације и подаци, комуникација, креирање садржаја, решавање проблема), јер се односи на све активности путем дигиталних средстава. Безбедно коришћење дигиталне технологије, према Европском оквиру, захтева да грађани имају следеће компетенције, односно да буду оспособљени да:

- штите личне податке и приватност у дигиталном окружењу;
- разумеју како да користе и деле информације које могу открити идентитет, док истовремено умеју да заштитите себе и друге од штете;
- разумеју да дигиталне услуге користе „политику приватности” да би нас информисале о начину коришћења личних података;
- буду стању да избегну здравствене ризике и претње физичкој и психолошкој добробити док користе дигиталне технологије;
- буду у стању да заштити себе и друге од могућих опасности у дигиталном окружењу (нпр. сајбер насилништво);
- буду свесни улоге дигиталних технологија за друштвено благостање и социјално укључивање;
- буду свесни утицаја дигиталних технологија на животну средину.

Нажалост, старији су више него остале категорије становништва спремни да дају личне податке. Колико су старији (не)безбедни на

интернету показују подаци Истраживања о коришћењу информационо-комуникационих технологија (Републички завод за статистику, 2021: 56) из којих видимо да 78,4% испитаника старијих од 65 година није предузело ништа како би заштитили личне податке на интернету; само 14,5% је прочитало изјаве о политици приватности пре пружања личних података; тек 10,5% је одбило приступ својој географској локацији; а 8,9% је одбило коришћење података у рекламне сврхе.

Старији су недовољно информисани о подацима који се прикупљају путем колачића (*cookies*) и подацима који се користе за профилисање корисника (о економском стању, личним интересовањима, понашању, потрошачким навикама, кретању и слично). На питање да ли сте знали да се колачићи (*cookies*) могу користити за праћење људи 74,8% одговорило је не, а само је 9,9% променило подешавања на свом интернет претраживачу како би то спречило. Чак 94,5% старијих не користи софтвер који ограничава могућност праћења активности (Ibid, 57).

Безбедност укључује и безбедно и конструктивно претраживање и критичко процењивање информација са интернета, али чак 81,9% испитаника не проверава истинитост информација или садржаја које проналази на интернету. Међу онима који не проверавају истинитост, 22,7% је оних који су као разлог навели да не знају како то да ураде или им је сувише компликовано (Ibid, 58). Старији често користе и такозвани шерентинг – дељење личних података укућана, деце или унука, чиме се нарушава њихово право да одлуче са ким желе да поделе садржај који их се тиче.

Дигиталном насиљу, насиљу које настаје употребом дигиталних технологија, изложени су сви чланови интернет заједнице, али су старији изложени и посебној врсти насиља које се огледа у систематском стереотипизирању и дискриминисању по основу њихових година. То значи да се старије особе посматрају као једна хомогена група која има исте особине и да су те особине негативне, непожељне или неспојиве са оним што друштво подржава. Старије особе су често приказане стереотипно и уз бројне предрасуде о инфериорности, пасивности и непожељности, изложене су коментарима које имају циљ да их уплаше, узнемире, понизе или да им се на други начин нанесе штета. Овакви коментари утичу на безбедност старијих, на њихову аутоперцепцију, начин на који доживљавају себе. У најоштријем облику испољава се кроз ускраћивање

неких услуга и права, па чак и толерисање активности које би биле неприхватљиве да се врше на некој другој старосној групи (према Манић, Симеуновић Бајић, 2016).

Еуробарометар (Special Eurobarometer 499: 62), истраживање о јавном мњењу у ЕУ, каже да су испитаници свих узраста забринути за безбедност на интернету, али да су старији од 55 година најмање обавештени о ризицима од сајбер криминала.

Сматрајући да је питање безбедности на Интернету основно и кључно питање за дигитално образовање старијих, покушали смо да истражимо како је ово питање решено у европској и српској образовној политици.

Дигитализација, дигитална безбедност и образовање старијих у европским и српским политикама образовања одраслих

Политике образовања одраслих представљају оквир и смернице за развој делатности образовања одраслих, а у оквиру њих и образовања старијих, па је неопходно анализирати њихов садржај, наратив и дискурс, како би се утврдио њихов однос према феноменима дигитализације, дигиталне безбедности и образовања старијих. Анализа садржаја је важан, или боље казано, неопходан истраживачки метод за свако комплексније проучавање социјалних појава, процеса и односа (Миљевић, Илић, 2018: 42). Водећи се стратешким опредељењем Србије да буде пуноправни члан ЕУ, најпре смо анализирали садржај европских докумената која се баве образовањем одраслих. Свесни да је на овом пољу политике изузетно велики број докумената, определили смо се за анализу Лисабонске агенде (*Presidency Conclusions of the Lisbon European Council, 23,24/3/2000*) и следећих докумената: *A Memorandum on Lifelong Learning, Commission Staff Working Paper No. SEC (2000)1832; Council Resolution on lifelong learning, 2002/C 163/01; Proposal for a decision of the European Parliament and of the Council establishing an integrated action programme in the field of lifelong learning, 2004/0153 COD; Key competences for lifelong learning Recommendation of the European Parliament and of the Council, 2006/962/EC; Adult learning: It is never late to learn, COM (2006) 614; Council Resolution on a renewed European agenda for adult learning (2011); Council conclusions of 26 November*

*2012 on literacy (2012/C 393/01); Commission Communication Shaping Europe's Digital Future (COM (2020) 67 final); European Commission The EU's Cybersecurity Strategy for the Digital Decade (2020) 18 final; Europska Komisija Digitalni kompas 2030.; europski pristup za digitalno desetljeće (2021) 118 final.*²¹

Анализом докумената смо утврдили да је кључним компетенцијама, као новој концепцији писмености у ЕУ, претходило постепено окретање од искључиво економских циљева ка циљевима везаним за креирање политичке заједнице и јаче повезаног грађанског друштва. На почетку миленијума се препознаје потреба за прилагођавањем променама у информатичком друштву, али и у борби против социјалне искључености. Целоживотно учење се види као кључни елемент у транзицији ка економији и друштву заснованом на знању. Идентификују се нове основне вештине које би сви требало да поседују, међу којима је и дигитална писменост.

Интегрисани програм целоживотног учења и у њему секторски програм „Грунтовић” (*Grundtvig*), донет 2004. године, има за циљ да људима из рањивих социјалних група, конкретно старијим људима, омогући алтернативно и приступачно учешће у образовању одраслих (према Миљковић, 2014).

ЕУ је 2006. године дефинисала кључне компетенције потребне свима за лично испуњење и развој, активно грађанство, социјалну инклузију и запошљавање, а требало би да буду развијене до краја иницијалног образовања, и током времена усавршавање целоживотним учењем. Оне садрже осам компетенција које представљају савремено виђење писмености, а дигитална компетенција је једна од њих. Без дигиталне компетенције, ниједна особа, укључујући и старије, не може да оствари сопствене потенцијале и права. Поред циљева у области запошљивости, почињу да се спомињу и други изазови ЕУ, а посебно се истичу демографске промене (убрзано старење популације), али и проблеми имиграната (са којима се стари често „у пакету” спомињу), односно проблем социјалне инклузије (Commission of the European Communities, 2006: 4).

У документима након 2010. године о образовању старих морамо читати „између редова”, односно тражити их у социјалној инклу-

²¹ Документи су објављени на званичној страници Европске уније <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html> која је у литератури наведена као заједнички извор за цитирана документа

зији. Са протоком времена све више се говори о дигиталној технологији и вештинама, али и о безбедности.

ЕУ је актуелну декаду прогласила дигиталном, промовишући дигитални компас (вештине, инфраструктура, трансформација пословања и трансформација јавних услуга). Задржава се и даље економски дискурс, овога пута у облику успостављања јединственог дигиталног тржишта. Безбедност заузима високо место, јер су током пандемије откривене слабе тачке у европском дигиталном простору, зависност од технологија које су изван ЕУ, а бележи се и пораст дигиталних крађа и утицај дезинформација на демократско друштво. Европи требају дигитално спремни и способни грађани, а за 2030. поставља се циљ да 80% одраслих особа има основне дигиталне вештине (Европска комисија, 2021: 4). Фокус је на стварању инфраструктурних претпоставки за креирање врхунских стручњака из области информационо-комуникационих технологија (ИКТ) и повећање утицаја ЕУ на дигитални свет (тржиште). Старији грађани се не спомињу.

На основу анализе релевантних легислативних докумената ЕУ можемо констатовати да је дигитализација, и као предмет подучавања и као средство подучавања, заступљена у задовољавајућој мери, са тенденцијом даљег убрзаног раста, као и дигитална безбедност. Образовање одраслих је присутно, али се углавном односи на носиоце економског развоја. Директно довођење у везу дигиталног образовања и старије популације је, у односу на друге циљне групе, веома ретко.

Свесни да на овом пољу политике постоји изузетно велики број докумената, определили смо се за анализу следећих докумената: *Стратешки правци развоја образовања одраслих; Стратегија развоја образовања одраслих у Републици Србији; Национална стратегија о старењу 2006 – 2015; Стратегија развоја електронске управе у Републици Србији за период од 2009. до 2013. године; Стратегија развоја информационог друштва у Републици Србији; Стратегија развоја информационог друштва у Републици Србији до 2020. године; Стратегија развоја образовања у Србији до 2020. године; Закон о образовању одраслих; Програм развоја електронске управе у Републици Србији за период од 2020. до 2022. године године са Акционим планом за његово спровођење; Стратегија развоја дигиталних вештина у Републици Србији за период од 2020. до 2024.*

године; Стратегија образовања и васпитања у Републици Србији до 2030. године; Стратегија развоја информационог друштва и информационе безбедности у Републици Србији за период од 2021. до 2026. године.

„Као део политичких и друштвених промена које су у Србији покренуте од 2000. године, скоро у свим деловима и на свим нивоима образовног система предузет је низ реформских иницијатива, да би се образовни систем у Србији унапредио и ускладио са савременим европским политикама, усмереним ка испуњењу Лисабонске агенде” (Ђевић et al., 2011: 11). У првом таласу промена скренута је пажња и на образовање одраслих кроз формирање комисије за целоживотно учење и образовање одраслих, али на ИКТ кроз формирање нових одељења у Министарству просвете, од којих је једно било и Одељење за информациону технологију и образовну статистику (Министарство просвете и спорта Републике Србије, 2004, према Миљковић, 2014: 341).

Што се тиче образовних политика Републике Србије, после 2000. године, пре се може говорити о конвергенцији са европским политикама него о њиховој дифузији и трансферу (Миљковић, Алибадић, 2016: 176). Стратешки документи донети после 2000. године писани су у дискурсу и наративу ЕУ и у њима се образовање види као алат за заштиту и еманципацију хендикепираних, маргиналних и угрожених група, а образовање није генерацијска појава и монопол младости. Тек од краја 2006. године, у више докумената у траговима и између редова налазимо образовање старих, и то међу циљевима предупредивања социјалне искључености и маргинализације. У Националној стратегији о старењу 2006–2015, једином документу усмереном на анализирану циљну групу, јављају се идеје ширења мреже Универзитета за треће доба, организовање обуке и усавршавање кадра који ради са старим лицима, организовање програма припреме за пензионисање и живот у старости, промовисање резултата постигнутих у образовању старих и борба против предрасуда о образовању старих. Ово је нажалост једини документ овакве врсте. После њега образовање старих се спомиње само индиректно или у вези са другим маргиналним групама (инвалиди, мигранти, Роми...). Политички фокус се у потпуности премешта на запошљавање и запошљивост, а сходно томе на особе до 65 година старости. Стари се спомињу готово ритуално, спорадично и

без даље операционализације њиховог дигиталног образовања. Од 2009. у документима расте интересовање за унапређење правног и институционалног оквира за информациону безбедност, заштиту критичне инфраструктуре, борбу против високотехнолошког криминала и научноистраживачки рад у области информационе безбедности. Као нови аспекти безбедности, наглашени су: угрожавање приватности, технолошка зависност, недовољна интероперабилност и отворена питања заштите интелектуалне својине. У најзначајнијем документу за образовање одраслих, Закону о образовању одраслих, дефинишу се кључне компетенције, по угледу на европске, а уместо европских осам, у Закону је наведено њих 13. Међутим, не ради се о потпуно новим компетенцијама, већ о наглашавању делова европских компетенција (наглашени су владање информационо-комуникационим технологијама и медијска писменост). У циљним групама којима су намењене кључне компетенције поново не налазимо директно стара лица, али их можемо препознати у социјално искљученим лицима. Развој електронске управе је планиран тако да омогући једнаку расположивост свим корисницима без обзира на различите карактеристике корисника, па и на њихове године.

Препоручује се да би кроз различите обуке о основним дигиталним вештинама требало да буде обухваћено што више особа, уз ширење круга заинтересованих, нарочито међу старијим лицима. Говори се и о акредитацији програма обука за развој дигиталних вештина грађана уз развој модела повећаног приступа грађанима који припадају осетљивим категоријама, попут старијих. Обуке би могле бити реализоване у просторијама попут клубова пензионера, библиотека, домова за старе и сл. Позитивни ефекти би могли да се постигну и кроз вршњачку едукацију.

На крају, можемо констатовати да у званичној српској политици образовања одраслих дигитализација заузима високо место у приоритетима, али да је фокус у потпуности усмерен на запошљавање и запошљивост, конкурентност, повећање БДП-а, тј. да су циљеви економске природе. Питање је да ли „невидљива рука тржишта“ може да избалансира „социјалну тежину тржишних друштава“ (Стојановић, Илић, 2016: 104) и како ће спорадично помињање старих и њиховог дигиталног образовања (најчешће заједно са другим маргинализованим групама) утицати на положај и могућност остварења права старијих.

У анализираним документима тема дигиталне безбедности све је заступљенија, са тенденцијом да се тако и настави у будућности.

Закључна разматрања/препоруче

Старење становништва доноси изазове, који се умножавају (здравствени, друштвени, породични, економски, еколошки, безбедносни...), а коришћење дигиталних технологија може бити део решења, али је у исто време и нераскидиви део проблема. Употреба рачунара, паметних телефона и приступ интернету од пресудног су значаја за повезивање са другима и за информисање. То се посебно односи на приступ специфичним информацијама у вези са остваривањем појединих права и коришћење услуга е-управе. Зато је важно кроз едукацију подстицати старије на проактивно и конструктивно понашање, односно, унапређивати њихову дигиталну писменост.

С обзиром на осоденост старијих као ученика, специфичну мотивацију и баријере, образовне политике морају развити специфичне програме за дигитално обучавање ове популације. Приступи, модели и програми дигиталне обуке старијих морају бити такви да подстакну старије да истражују, уче и на безбедан начин користе предности интернета, да јачају компетенције за: безбедно и правилно коришћење дигиталне технологије и интернета; заштиту своје приватности; разумевање шта су штетни садржаји и које су његове негативне последице; адекватно реаговање када се сретну с насиљем путем дигиталних медија; пријављивање штетних садржаја и оних који врше насиље.

Анализом легислативних докумената ЕУ и Србије везаних за старе и дигитализацију, уочава се да су циљеви дигиталног образовања пре свега економске природе, а права циљна група на коју су усмерени анализирани документи особе до 65 година старости. Безбедност старијих у дигиталном свету морала би бити приоритет, што тренутно није ни у европским ни у српским образовним политикама.

Литература

1. Атанасов, С., Оташевић, Б. (2020). *Сведочење старијих лица у ипоситиу доказивања кривичних дела*, У Зборник радова Правног факултета у Нишу, бр. 87, год. LIX 2020, стр. 179-195.
2. Бодрожић, И. (2013). Кривична дела са елементима високотехнолошког криминала. *Безбедност*, 55(2): 142-157.
3. Девеџић, М., Стојилковић Ђатовић, Ј. (2015). *Демографски профил старијих становништва Србије*. Републички завод за статистику.
4. DigComp 2.0: The Digital Competence Framework for Citizens, <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC101254>, доступан: 25. 11. 2022.
5. Ђевић, Р., Анђелковић, С., Марушић, М. (2011). *Пројекат Представе о образовним променама у Србији: рефлексије о прошлости, визије будућности*, У Зборник радова: „Представе о образовним променама у Србији, рефлексије о прошлости, визије будућности”, Институт за педагошка истраживања, Београд, стр. 11-23.
6. ESCAP (2011). Борба против сајбер-криминала. *Безбедност*, год. 53(2/): 288-297.
7. Европска Комисија (2021). *Digitalni kompas 2030.; европски приступ за дигитално десетљеће*, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:12e835e2-81af-11eb-9ac9-01aa75ed71a1.0009.02/DOC_1&format=PDF, доступан 25. 11. 22.
8. *Закон о образовању одраслих*, Службени гласник Републике Србије, бр. 55/2013, 88/2017, 27/2018, 6/2020.
9. Илић, В., Јанковић, У. (2015). Социолошко-политиколошке перспективе појма сиромаштва. *Српска политичка мисао*, 22(4): 331 – 351.
10. Ilić, V., Medenica, V. (2022). The impact of the support service "Program of mental arithmetic" on the quality of life of the elderly in institutional accommodation. *The International Journal for Education / Rehabilitation and Psychosocial Research*, Volume 12, Issue 2/ 2022.
11. Јаковљевић, Љ. (2005). *Из пређеј доба у ново доба*, У Зборник радова: „Универзитет за треће доба”, Универзитет за треће доба, Народни универзитет „Браћа Стаменковић” и Друштво за образовање одраслих, Београд, стр. 47-49.

12. Кук, К. (2015). Рањивост оперативних система на злонамерне програме. *Безбедност*, 57(2): 76-91.
13. Кулић, Р., Деспотовић, М. (2005). *Увод у андрагогију*. Свет књиге, Београд.
14. Миљевић, М., Илић, В. (2018). Анализа садржаја у социјалној делатности. *Социјална психологија*, 53(1): 25-45.
15. Миљковић, Ј. (2014). *Европска образовна психологија и управљање системом образовања одраслих*. Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Филозофски факултет, доступно на: <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/4256/Disertacija55.pdf?sequence=6&isAllowed=y>, доступан 25. 11. 2022.
16. Miljković, J., Alibabić, Š. (2016). *Diffusion of Adult Education Policies in the European Education Space*, In Collection of works: "Contribution of Research to Improvement of Adult Education Quality", IPA, University of Belgrade; University of Wurzburg; Dublin City University, Belgrade, pp. 167-182.
17. *Национална стратегија о старању 2006–2015*, Службени гласник Републике Србије, бр. 55/2005 и 71/2005 – исправка.
18. Петрушић, Н., Врачевић, М., Тодоровић, Н. (2015). *Увод у старање и људска права старијих*. Црвени крст Србије, Београд.
19. *Програм развоја електронске управе у Републици Србији за период од 2020. до 2022. године* са Акционим планом за његово спровођење, Службени гласник Републике Србије, бр. 85/2020.
20. Резолуција Генералне скупштине УН 46/91 (Implementation of the International Plan of Action on Ageing and related activities), <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F46%2F91&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False>, доступан 26. 11. 2022.
21. Резолуција Генералне скупштине УН 57/167 (Political Declaration and Madrid International Plan of Action on Ageing, 2002, A/CONF 197/9), <https://www.un.org/esa/socdev/documents/ageing/MIPAA/political-declaration-en.pdf>, доступан 26. 11. 2022.
22. Републички завод за статистику (2021). *Увођење информационо-комуникационих технологија у Републици Србији*, 2021, <https://publikacije.stat.gov.rs/G2021/Pdf/G202116016.pdf>, доступан 26. 11. 2022.
23. Савићевић, Д. (2007). *Особености учења одраслих*. Завод за уџбенике, Београд.

24. Савићевић, Д. (2004). *Учење и стиарење*. Институт за педагогију и андрагогију, Београд.
25. Смиљанић, В. (1999). *Психологија стиарења*. Центар за примењену психологију Друштва психолога Србије, Београд.
26. Special Eurobarometer 499: *Europeans' attitudes towards cyber security (cybercrime)* doi: 10.2837/672023,
27. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/468848fa-49bb-11ea-8aa5-01aa75ed71a1>, доступан 26. 11. 2022.
28. Стојановић, Ђ., Илић, В. (2016). Реконцептуализација социјалне политике: транс-национална димензија. *Српска њолиџичка мисао*, 54(4): 103-120.
29. *Саопштење Рејубличкој завода за статистику* бр. 181, год. LXXI, 1. 7. 2021, <https://publikacije.stat.gov.rs/G2021/pdf/G20211181.pdf>, доступан 27. 11. 2022.
30. *Стратеија развоја електронске управе у Рејублици Србији за њериод од 2009. до 2013. њодине*, Службени гласник Републике Србије, бр. 107/2015.
31. *Стратеија развоја дигиталних вешџина у Рејублици Србији за њериод од 2020. до 2024. њодине*, Службени гласник Републике Србије, бр. 21/2020.
32. *Стратеија развоја информационој друшџва у Рејублици Србији*, Службени гласник Републике Србије, бр. 55/2005 и 71/2005.
33. *Стратеија развоја информационој друшџва у Рејублици Србији до 2020. њодине*, Службени гласник Републике Србије, бр. 51/2010.
34. *Стратеија развоја информационој друшџва и информационе безбедности у Рејублици Србији за њериод од 2021. до 2026. њодине*, Службени гласник Републике Србије, бр. 86/2021.
35. *Стратеија развоја образовања ограслих у Рејублици Србији*, Службени гласник Републике Србије, бр. 1/2012.
36. *Стратеија развоја образовања у Србији до 2020. њодине*, Службени гласник Републике Србије, бр. 107/2007.
37. *Стратеија образовања и васџиџања у Рејублици Србији до 2030. њодине*, Службени гласник Републике Србије, бр. 30/2018.
38. Тодоровић, Н., Врачевић, М., Башић, Г., Миљковић, Н., Матијевић, Б. (2019). *Старење и дигитална укљученост њолазна стиудија са њрејорукама*. Црвени крст Србије и Институт друштвених наука, Београд.

39. Тодоровић, Н., Врачевић, М., Јанковић, Б. (2020). *Унапређивање квалитетног образовног процеса о старости и старијима*. Педагошки факултет у Врању Универзитета у Нишу, Врање.
40. Урошевић, В. (2010). Коришћење Интернет сервиса који пружају злоћудне програме као услугу при извршењу кривичних дела из области високотехнолошког криминала у Републици Србији. *Безбедност*, год. 52, бр. 3/2010: 177-189.
41. Commission of the European Communities (2006). Adult learning: It is never too late to learn, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0614:FIN:EN:PDF>, доступан 26. 11. 2022.

Е-извори:

1. <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>, *EUR-Lex Access to European Union Law*, доступан 13. 9. 2022.
2. https://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm, *Lisbon European Council 23 and 24 March 2000 presidency conclusion*, доступан 13. 9. 2022.
3. [https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?lang=en&reference=2020/2008\(INI\)](https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?lang=en&reference=2020/2008(INI)) *Old continent growing older – possibilities and challenges related to ageing policy post 2020*, доступан 18. 3. 2022.
4. <https://www.scribd.com/document/36100502/00-Strateski-Pravci-Razvoja-Obrazovanja-Odraslih>, *Стратешки правци развоја образовања одраслих*, доступан 25. 3. 2022.

Cyber Security of the Elderly

Abstract: *Increasing the share of the elderly in the total population and the increase of the average age of the population is a feature of the demographic picture of Serbia and a process that will continue in the years to come. Although the share of the elderly in the total population is high, their knowledge and use of digital technologies is lower compared to other categories of the population. As a result, people over the age of 65 are at greater risk of digital exclusion, which results in not only social exclusion but also difficult access to public services and the exercise of other rights.*

Apart from the inadequate level of digital literacy and financial costs, the issues that most often demotivate older people to join the Internet community are related to security, namely financial security, privacy, data protection, the device itself, and other issues related to mental and moral security, personal integrity and physical health.

The aim of this paper is to answer the research question: is the issue of cyber security of the elderly subject of Serbian and European adult education policies and how? Aside from scientific sources, legislative documents of the EU and Serbia related to older people and digitalization are also analyzed. The descriptive method was used, and within it the analysis of content, discourse and narrative.

The analysis of EU and Serbian legislative documents related to lifelong learning and digitalization shows that the goals of digital education are primarily economic, and the real target group to which the analyzed documents are aimed at are persons under 65 years of age. The security of the elderly in the digital world is currently not a priority in either European or Serbian educational policies. The results of the research indicate that a more intensive and systematic support is needed for the development of digital competencies and security of the elderly on the Internet, and that the creation of educational models for the elderly is a necessary precondition for improving their position and their full participation in different aspects of life.

Keywords: *digital literacy, elderly, cyber security, digital exclusion*

Анђелија ЂУКИЋ, МА²²

Институт за стратегијска истраживања,

Универзитет одбране у Београду

Др Дејан ВУЛЕТИЋ²³

Институт за стратегијска истраживања,

Универзитет одбране у Београду

ДОИ: 10.5937/bezbednost2203140D

УДК: 006.065:004.056

Прегледни научни рад

Примљен: 31. 8. 2022. године

Ревизија: 8. 6. 2022. године

Датум прихватања: 12. 12. 2022. године

Основи информационо-безбедносне културе у организацији

Апстракт: Масовна примена информационо-комуникационих технологија (ИКТ) у организацијама утицала је на повећање њихове рањивости и условила развој функције информационе безбедности. Најави на ИКТ системе све више укључују људе као потенцијалне мете угрожавања, што је створило потребу да се понашању запослених у интеракцијама са елементима ИКТ система и његовим окружењем посвети значајна пажња, и да се израђује информационо-безбедносна култура (ИБК) као интегративна компонента организационе културе и значајан фактор информационе безбедности. У раду је учињен покушај да се постави свеобухватан концепт ИБК заснован на јединству знања, перцепција, уверења и ставова запослених и њиховој усклађеној посматрања при примени мера безбедности. Идентификовани су најзначајнији садржини и унутра-

22 andjelija.djukic@mod.gov.rs. Чланак је резултат рада на научноистраживачком пројекту „Физиономија савремених оружаних сукоба” који се реализује на основу Плана научноистраживачке делатности у МО и ВС.

23 dejan.vuletic@mod.gov.rs. Истраживање спроведено уз подршку Фонда за науку Републике Србије, број пројекта 2803/2021, Management of New Security Risks-Research and Simulation Development – NEWSIMR&D.

ињи фактори ушњицаја на ИБК, које карактерише њихова узрочно-последична повезаност, а чији значај и интензивност су променљиви током времена и фаза развоја организације. Међу факторима се по улози и значају издваја менаџмент највишег нивоа због највеће одговорности за информациону безбедност организације, као креатор њене стратегије и политике и носилац политике ангажовања ресурса и осмишљавања и реализације програма за подизање нивоа информационо-безбедносне културе.

Кључне речи: организациона култура, информациона безбедност, информационо-безбедносна култура, менаџмент, свест о безбедности информација.

Увод

Развој информационо-комуникационих технологија (ИКТ) донео је многе добробити целокупном човечанству. Увођењем рачунарске технологије и стварањем великих ИКТ система повезаних на интернет, омогућен је приступ огромним количинама и различитим изворима информација, као и успостављање контаката на глобалном нивоу (Вулетић, 2015: 272). Истовремено је повећана њихова рањивост на неовлашћено коришћење, крађу и модификацију података и информација, пословну шпијунажу и деловање високотехнолошког криминала (Ђukić, 2018: 128). Нарушавање информационе безбедности организације може да угрози њено функционисање, нанесе финансијске губитке, смањи углед или изазове губитак интелектуалне својине и послова. У доба пандемије ковида 19 и повећања обима „рада од куће“, често помоћу личних уређаја без стандардне заштите, повећани су ризици од напада на информационе ресурсе организација, што је повећало захтеве за едукацијом и изградњом свести запослених у организацијама.

Због угрожавања ресурса и интереса организација, информациона безбедност је постала значајна функција која захтева свеобухватност и сталност деловања кроз анализу претњи, дефинисање политике заштите, формализовање и примену протокола, ангажовање финансијских ресурса, примену нових хардверских и софтверских решења и стални процес стицања знања и изградње свести запослених о безбедном понашању. Истраживања показују да су организације и даље недовољно спремне за супротстављање

нарастајућем броју софистицираних претњи у сајбер простору, делимично и због неспособности и необучености запослених, који се све масовније користе за приступ подацима. То је иницирало и повећање броја истраживања информационе безбедности из људске перспективе као критичног ресурса за успех у заштити информационих тековина, где се поред потребних специфичних знања запослених, у фокус истраживања ставља информационо-безбедносна култура (ИБК) (*information security culture*).

Циљ овог рада је да се прикажу основе концепта ИБК као значајног интегралног елемента организационе културе неопходног за успешно функционисање информационе безбедности организације. Основни оквир информационе безбедности организације, у који су интегрисани сви битни елементи заштите, чине стратегија и политика, технологија, организованост, људи и окружење, укључујући и сајбер простор. То представља и основни оквир за разумевање и изградњу ИБК. Учињен је покушај да се постави свеобухватни концепт ИБК заснован на јединству знања, перцепција, уверења и ставова запослених и њиховог усклађеног поступања при примени мера безбедности, са израженом улогом менаџмента највишег нивоа, у складу са важећим међународним стандардима у овој области.

Информациона безбедност

Доминантно гледиште на информациону безбедност у литератури садржано је у ЦИА тројству (*CIA triada*): заштита поверљивости (*confidentiality* – C), интегритета (*integrity* – I) и расположивости (*availability* – A) информација. Поред ЦИА тројства, појединим одређењима се обухватају и други елементи, као што су аутентичност, непорецивост и поузданост података (ISO/IEC, 2018). На тај начин је информациона безбедност дефинисана и у законодавству Републике Србије, по којем „представља скуп мера које омогућавају да подаци којима се рукује путем ИКТ система буду заштићени од неовлашћеног приступа, као и да се заштити интегритет, расположивост, аутентичност и непорецивост тих података, да би тај систем функционисао како је предвиђено, када је предвиђено и под контролом овлашћених лица” (Закон о информационој безбедности, 2016: чл. 2 т. 3). У ширем смислу, инфор-

мациона безбедност организације представља укупну безбедности ИКТ система који функционишу у сајбер простору и односи се на безбедносне ризике повезане са употребом ИКТ, укључујући безбедност података, уређаја, информационих система, мрежа, организација и појединаца (Стратегија развоја информационе безбедности, 2017), чиме указује и на релевантне садржаје информационе безбедности којима се обухватају технологија, процеси и људи, односно људска, физичка, техничка и административна компонента организације. Овим одређењима заједничко је ЦИА тројство – кроз очување безбедности информација, хардвера, софтвера и пратећих инсталација, организационих састава и појединаца. На тај начин се сајбер безбедност схвата као процес усмерен на постизање и одржавање заштитних својстава организације у односу на безбедносне ризике у сајбер простору.

Информациона безбедност организације може се значајно унапредити имплементацијом стандарда ИСО 27001 – Систем менаџмента безбедности информација (*Information Security Management System – ISMS*) (ISO/IEC, 2013), као централног стандарда из серије стандарда ИСО 27000 намењених за различита подручја управљања безбедношћу информација. Применом стандарда обезбеђује се модел за успостављање, имплементацију, функционисање, праћење, преиспитивање, одржавање и побољшање система безбедности информација, што представља процесни приступ менаџмента безбедности информација. Стандард укључује процес процене ризика, организациону структуру, класификацију информација, механизме контроле приступа, физичку и техничку заштиту, политику безбедности информација, процедуре и смернице за праћење и извештавање. За изградњу ИБК значајан је и стандард ИСО 27002 као допунски стандард уз ИСО 27001, који је фокусиран на контроле безбедности информација. Стандард ИСО 27002 представља скуп смерница осмишљених да се олакшају увођење стандарда ИСО 27001 и имплементација најбоље праксе на ИСМС (IT Governance, 2021), укључујући избор, примену и управљање контролама према ризицима окружења. После испуњења предвиђених услова и усаглашавања пословања са захтевима стандарда, организације могу добити сертификат о примени стандарда ИСО 27001 као основног стандарда, док се стандард ИСО 27002 не може сертифициовати, већ служи као водич за одговоре организације на захтеве усаглашености свог пословног система са стандардом ИСО

27001 (BestPractice.Biz, 2021). Стандард ИСО 27002 даје и додатне смернице за заштиту ИКТ од запослених, постављање и доделу нивоа приступа, успостављање неопходног нивоа свести и едукацију.

Увођење стандарда ИСО 27001²⁴ и ИСО 27002 у организације нужно доводи до промена и утиче на све аспекте организације, па и на ИБК. Менаџмент организације мора да обезбеди све неопходне ресурсе за имплементацију, функционисање и одржавање ИСМС, а да при томе не утиче на основно пословање. Запослени се најчешће морају додатно обучавати за примену захтева ИСМС, јер се мења и култура рада, што посебно утиче на старије запослене који имају изграђене радне навике. Додатно ангажовање запослених могу изазвати нормативи којима се захтева нова политика заштите и друга процедурална документа. Уопштено, нове технологије (хардвер, процесни и заштитни софтвер) и систем управљања безбедношћу информација, захтевају прилагођавање безбедносне политике и процедура заштите и нова знања корисника, што изазива и трошење различитих ресурса организације.

Концепт информационо-безбедносне културе

Општа сазнања из истраживања организационе културе као свеобухватног контекста рада у организацији и информационе безбедности као процеса постизања и одржавања њених заштитних својстава у односу на безбедносне ризике у сајбер окружењу, условила су њихово повезивање и постављање у основ истраживања ИБК као квалитативно новог концепта културе. Организациона култура је култура једног организационог система и представља збир традиција, вредности, политика, уверења и ставова, који чине свеобухватан контекст за све што се ради у организацији. (Deal, Kennedy, 1983; Mullins, 2005). Суштину организационе културе представљају њен садржај и манифестације, при чему се садржај, код већине истраживача, представља према структури на три нивоа коју је поставио Едгар Шејн (*Edgar Schein*): основне претпо-

²⁴ Истраживања (ISO, 2021) показују да је у Србији у 2020. године издат 351 сертификат ИСО 27001, што представља повећање у односу на 2019. годину, када је издато 258 сертификата (ISO, 2020). Највише сертификата 2020. године издато је у секторима информационо-технолошког (127), грађевинарства (77) и инжењеринга (35).

ставке и веровања, вредности и предмети (Schein, 2009: 21-27). Она се често примењује и при одређењу ИБК.

Због значаја ИБК, истраживања у овој области су интензивирани последњих година, али и даље не постоји општеприхваћена дефиниција ИБК, посебно због различитих приступа у њеном изучавању. Ако се ИБК сматра интегралним делом организационе културе (или поткултуром), уз уважавање специфичности везаних за употребу ИКТ система и њихову безбедност, може се представити као скуп друштвено-културолошких мера које подржавају техничке активности заштите, а које су производ понашања запослених у вези са информационом безбедношћу и природан су аспект дневних активности запослених (Martins, Eloff, 2002; Schlienger, Teufel, 2003a). У складу са Шејновим трослојним моделом организационе културе, ИБК представља скуп ставова, претпоставки, уверења, вредности и знања које чланови организације и друге заинтересоване стране изван организације у сваком тренутку користе у интеракцијама са ИКТ системом и уз поштовање процедура организације, а резултати интеракција су видљива (прихватљива или неприхватљива) понашања запослених (Da Veiga, Eloff, 2010; AlHogail, Mirza, 2014). На тај начин се ИБК одређује ослањањем на три главна нивоа: 1) основне претпоставке 2) видљиве предмете и творевине; и 3) колективне вредности, норме и знање (Schlienger, Teufel, 2003b: 405-406), што су преовладавајући ставови и у академским радовима (Da Veiga et al., 2020; Nasir et al., 2019). Претпоставке (навике, перцепције и очекивања) јесу суштина ИБК и на њима се изграђују друге видљиве компоненте (политика, процедуре, норме, знање) и остварују колективне вредности садржане у одразу ИБК кроз понашање запослених у заштити ИКТ система. Резултати спровођења политике видљиви су у предметима и творевинама организације и понашању запослених, чиме се ствара окружење поверења и успоставља интегритет организације (Da Veiga et al., 2020: 36). Знање представља значајан фактор у сваком од постојећих нивоа, али се може издвојити и као посебан, четврти ниво (Van Niekerk, Von Solms, 2010: 479). Тиме се истиче значај специфичних знања запослених о информационој безбедности, која се не смеју претпоставити, већ је потребно да се периодично процењују и по потреби надограђују. Према представљеним нивоима, као и при класификацији садржаја организационе културе (Јанићијевић,

2011: 72), садржаји ИБК се могу сврстати у две групе елемената: 1) когнитивни (претпоставке, вредности и ставови), који се не могу опажати, креирају заједничко мишљење и понашање и тешко се мењају; 2) симболички (материјални и семантички елементи и симболи понашања), који испољавају когнитивне елементе кроз понашање запослених и видљиви су део организације.

Интегрисањем наведених дефиниција и описа ИБК, за ниво непосредних корисника ИКТ и уз претпоставку да постоји потребно знање и рационално ангажовање менаџмента највишег нивоа и стручних тимова на заштити информационе имовине, предлаже се концепт према коме: *ИБК њредсїавља једнїсїиво знања, њерцїеїција, уверења и сїавова заїослених о информационој безбедносїи орїанизације и њоїреди њримене мера и њосїуїака (дефинисаних њолиїишком информационе безбедносїи и формализованих њроцїе-дурама) и њихової усклађеної њосїуїања у свакодневној њримени њиїх мера, као и сїособносїи њреїознавања њреїїњи, минимизирања ризика и доношења одлука из домена соїсїивене одїоворносїи у вези са безбедношїу ИКТ сисїема.*

Концепт интегрисане претпоставке, предмете, норме и знања у понашање запослених, а уједно даје значај активностима менаџмента у дефинисању и спровођењу политике и процедура у интеракцијама запослених са окружењем и унутар организације. Датим концептом се политика информационе безбедности поставља као темељни програмски документ за заштиту информационе имовине организације, а тиме и за изградњу ИБК запослених. Политика треба да представља сублимацију знања, закључака из анализе спољних и унутрашњих утицајних фактора и визију менаџмента о изградњи ефективнег система заштите у оквиру расположивих технолошких, материјалних, финансијских и кадровских ресурса. У садржајном смислу, рационална политика информационе безбедности је скуп одлука, смерница, принципа и препорука, специфичних и/или стандардних, којих треба да се придржавају сви запослени, како би се обезбедило њихово хомогено поступање и усклађено деловање у контексту информационе безбедности, чиме се поставља и оквир за изградњу ИБК. Предложеном одређењем ИБК су, поред примене формализованих мера и поступака, обухваћена и понашања запослених у ситуацијама које нису предвиђене, или их није било могуће превидети, и када се очекује да корисници

препознају претње и могуће ризике од угрожавања ИКТ система и самостално доносе одлуке у делокругу свог рада и одговорности, што представља и нови квалитет у развоју ИБК.

Због когнитивних карактеристика запослених, деловања неформалних група и специфичности организационих подсистема, у организацији се не може очекивати јединствена или униформна информационо-безбедносна култура. Најчешће се могу идентификовати једна доминантна ИБК и више поткултура. *Доминантна ИБК* карактерише целокупну организацију и изражава опште вредности свих чланова организације у којој информационо-безбедносне вредности, перцепције и принципе политике дели већина чланова организације. *Поткултуре ИБК* могу настати због различитости организацијских подсистема, њихових садржаја или функција, локација, националних култура и других фактора, а препознатљиве су по томе да вредности, перцепције и принципи политике информационе безбедности код неких група запослених одступају од оних које има већина чланова организације (Da Veiga, Martins, 2017: 78). Поткултуре ИБК својим деловањем могу јачати ИБК (развој иновативних идеја), или је слабити (угрожавањем безбедности и сметње ефикасном и ефективном раду), што захтева њихово лоцирање, анализу утицаја, и, зависно од карактера утицаја, промене или надградњу у складу са актуелном безбедносном политиком организације.

Фактори утицаја на информационо-безбедносну културу

Информационо-безбедносна култура се изграђује под утицајем мноштва фактора који се могу класификовати према различитим критеријумима: нивои утицаја (микро и макро утицаји), средине из којих потичу (спољни и унутрашњи), објекти на које утичу (заштита информација или корисника ИКТ), важност (важни и мање важни); степен дистрибуције (фактори општег и локалног деловања) и други критеријуми (Da Veiga et al., 2020: 12). Са становишта системског приступа организацији, фактори који утичу на организацију, па тако и на ИБК, могу потицати из окружења као претежно објективни фактори или из унутрашње структуре и процеса у организацији као претежно субјективни фактори.

Спољни фактори утицаја на ИКБ углавном су опредељени стањем у држави у којој функционише организација, а садржани су у елементима опште друштвене (националне) културе и економском и технолошком степену развоја државе. Степен дигитализације у држави, који се одражава кроз њен иновативни развој, и деловање владе државе на спровођењу политике безбедности информација (закони, безбедносне мере, заштита елемената инфраструктуре, организациони системи за превентивно деловање), имају знатан утицај на ИБК организације. Ти фактори се „преливају” и манифестују у организацијама стварајући повољан (или неповољан) амбијент за развој ИБК. Специфичан спољни утицајни фактор испољава се кроз злонамерно деловање појединаца и удружења (група), криминалних и других организација (и појединих држава) и инсајдера према информационој имовини организације.

Спектар унутрашњих фактора утицаја на ИБК је разнолик и обухвата четири скупа фактора (Da Veiga et al., 2020; Nel, Drevin, 2019) селектованих према заједничким носиоцима активности на развоју ИБК (организација, менаџмент, запослени) или према њиховим односима (поверење и усклађивање понашања):

а) *органizacionи фактори* се односе на унутрашње стање организације, ниво опште организационе културе, расположиве ресурсе као битан фактора физичке, хардверске и софтверске заштите, организацију обуке и образовања кадра и сл.;

б) *фактори менаџмента* се испољавају кроз методе и праксу управљања, одговорности, постигнуте ефекте, стварање повољних услова у функцији безбедности информација (стручност особља, ефикасност процедура, безбедносне методе и сл.), организовање и спровођење образовања, обуке и програма за изградњу свести, мониторинг и контролу понашања запослених и друге облике деловања;

в) *фактори повезани са запосленима* се односе на индивидуалне карактеристике људи и њихове вредности (одговорност, интегритет, поверење, етичност, мотивација, лични развој), потребе, задовољство и емоционално стање (радно време, друштвена атмосфера, ниво зарада, и сл.), ниво знања о информационој безбедности, разумевање информација о безбедносној политици и др.;

г) *фактори међусобног поверења* обухватају односе запослених (међусобно поверење и усклађивање знања, вредности, потреба

и понашања) и поверење клијената у погледу очувања приватних података и других безбедносних гаранција.

Значај и интензитет деловања наведених фактора разликују се у различитим организацијама и фазама њиховог развоја, али су међузависност фактора и њихова узрочно-последична веза увек присутне. Истичу се улога и значај менаџмента највишег нивоа кроз дефинисање стратегије и политике безбедности, ангажовање ресурса, формирање стручних безбедносних тимова, одлучивање о опремању хардверском и софтверском заштитом, као и кроз подршку, осмишљавање и реализацију програма за подизање нивоа ИБК. Процес изградње (доградње) ИБК, сагласно са елементима системске анализе, има неколико етапа, почевши од евалуације и процене постојећег стања (нивоа ИКБ), разматрања алтернатива и избора најприхватљивијег решења, до спровођења програма доградње ИБК и поновне евалуације ради установљавања новог стања. Образовање, обука и изградња свести о безбедности неке су од нај-ефикаснијих и најзначајнијих мера којима се организација може супротставити угрожавању информационе безбедности (Parsons et al., 2010; Peltier, 2005), почевши од једноставних водича, па све до добро развијених образовних програма. Образовање се односи на школовање стручног кадра кроз оспособљавање и интегрисање различитих знања и вештина ради супротстављања безбедносним претњама, док се обуком изграђују знања, трајне вештине и способности осталих запослених потребне да се, употребом одговарајућег софтверског алата или начином комуникације и понашања, супротставе претњама. Сврха изградње свести јесте усмеравање пажње на безбедност, тако да се напори на изградњи свести фокусирају на промену понашања и примену добре безбедносне праксе.

Закључак

Правилна политика информационе безбедности, добра хардверска и софтверска заштита ИКТ система и обученост кадра у чијој је надлежности информациона безбедност организације, представљају добар предуслов, али не и гаранцију високог нивоа заштите информација. Повећање броја и све већа софистицираност претњи у доба масовне употребе интернета, поред техничких и организационих претпоставки добре информационе безбедно-

сти, утицали су да се пажња све више усмерава на непосредне кориснике ИКТ и мере и поступке које они морају да предузимају у области безбедности информација. Пандемија ковида 19, повећан обим рада од куће и коришћење личних уређаја за приступ информацијама организације, често без стандардне безбедносне заштите, створили су нове изазове организацијама у очувању информационе безбедности. То је довело до повећаног броја софистицираних сајбер напада и потребе да се анализира понашање корисника у новонасталим околностима и појачају активности на подизању њихове свести. Показатељи ефеката успешних напада на ИКТ системе организација требало би да буду добро упозорење менаџменту организације на могуће претње и последице напада на ИКТ системе. Усвајањем и имплементацијом стандарда ИСО/ИЕЦ 27001 организацијама пружају се могућности за унапређење процеса управљања безбедношћу информација и смањење ризика од претњи и напада на ИКТ систем.

Схватањем значаја људске компоненте, активности организације се, поред стварања технолошких предуслова заштите, усмеравају и на анализу и изградњу ИБК као континуираног процеса. ИБК је сложена појава која се заснива на усклађеном деловању њених, такође сложених, елемената. Зато су за разумевање садржаја и изградњу ИБК потребна мултидисциплинарна знања из области управљања, информатике и заштите, социјалне психологије, андрагогије, као и друга менаџерска и стручна знања. Као јединство когнитивних и симболичких садржаја, ИБК се обликује под утицајем циљева, структуре, политике, процеса и руководства организације. Стратешки циљ изградње ИБК јесте остваривање адекватног нивоа информационе безбедности организације, при чему он мора бити усклађен са организационом структуром и безбедносним ризицима.

Већина познатих концепата ИБК базирана је на ставовима, претпоставкама, знању, нормама и вредностима запослених у односу на безбедност информација, опредељених у њиховом прихватљивом понашању у раду са ИКТ системима. Концепт ИБК који је представљен у овом раду заснован је на стратегији и политици информационе безбедности, примени технологија, организацији, деловању људи и утицајима фактора окружења. У том контексту, ИБК представља јединство знања, перцепција, уверења и ставова запослених и њиховог усклађеног понашања, чиме се тежиште кон-

цепта поставља на разумевање и примену мера политике информационе безбедности. Концепт интегрише когнитивне и симболичке елементе културе и поставља у његов фокус менаџмент највишег нивоа и политику информационе безбедности као тежишног документа изградње и одржавања захтеваног нивоа ИБК.

У складу са датим концептом, адекватна ИБК постоји када је постигнута усклађеност проактивног приступа организације информационој безбедности са организационим компонентама културе (политика, процеси, менаџмент, друштвене норме) и појединачним обележјима запослених (ставови, знање, претпоставке и др.), која се одражава у безбедном понашању запослених у раду са ИКТ системом. Развијена ИБК ствара повољан и безбедан радни амбијент и обезбеђује да организација ради уз мање напора, усмеравајући се на основну делатност. Таква ИБК повољно утиче и на задовољство запослених, на раст организације услед дигиталног поверења сарадника и повећања репутације у окружењу.

Литература

1. AlHogail, A., Mirza, A. (2014). *Information security culture: a definition and a literature review*, In: 2014 World Congress on Computer Applications and Information Systems (WCCAIS), IEEE, pp. 1-7. DOI: 10.1109/WCCAIS.2014.6916579.
2. BestPractice.Biz. (2021). What Is the Difference Between ISO 27001 and 27002, <https://bestpractice.biz/what-is-the-difference-between-iso-27001-and-27002/>, доступан 6. 6.2022.
3. Da Veiga, A., Eloff, J. H. (2010). A framework and assessment instrument for information security culture. *Computers & Security*, 29 (2): 196-207. DOI: 10.1016/j.cose.2009.09.002.
4. Da Veiga, A., Martins, N. (2017). Defining and identifying dominant information security cultures and subcultures. *Computers & Security*, 70: 72-94. DOI: 10.1016/j.cose.2017.05.002.
5. Da Veiga, A., Astakhova, L. V., Botha, A., Herselman, M. (2020). Defining organisational information security culture — Perspectives from academia and industry. *Computers & Security*, 92: 1-52. DOI: 10.1016/j.cose.2020.101713.
6. Deal, T. E., Kennedy, A. A. (1983). Culture: A new look through old lenses. *The journal of applied behavioral science*, 19(4): 498-505.

7. Đukić, A. (2018). Organizovani visokotehnološki kriminal - pojam, razvoj i osnovne karakteristike. *Vojno delo*, 70(3), 128-156. DOI: 10.5937/vojdelo1803128D.
8. International Organization for Standardization / International Electrotechnical Commission (ISO/IEC). (2018). *ISO/IEC 27000 - Information technology - Security techniques, Information Security Management System - Overview and vocabulary*, <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso-iec:27000:ed-5:v1:en>, доступан 25.1.2022.
9. International Organization for Standardization / International Electrotechnical Commission (ISO/IEC). (2022). *ISO/IEC 27002 - Information security, cybersecurity and privacy protection — Information security controls*, <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso-iec:27002:en>, доступан 25.1.2022.
10. International Organization for Standardization (ISO). (2020). *ISO Survey 2019*, <https://isotc.iso.org/livelink/livelink?func=ll&objId=21897526&objAction=browse&viewType=1>, доступан 07.06.2022.
11. International Organization for Standardization (ISO). (2021). *ISO Survey 2020*, <https://isotc.iso.org/livelink/livelink?func=ll&objId=18808772&objAction=browse&viewType=1>, доступан 7.6.2022.
12. IT Governance. (2021). *ISO 27001 vs. ISO 27002: What's the difference?*. <https://www.itgovernance.co.uk/blog/understanding-the-differences-between-iso-27001-and-iso-27002>, доступан 7.6.2022.
13. Janićijević, N. (2011). Methodological approaches in the research of organizational culture. *Economic Annals*, 56 (189): 69-99. DOI: 10.2298/EKA1189069J.
14. Martins, A., Eloff, J. (2002). *Assessing Information Security Culture*. In: *Proceedings of the ISSA 2002, Johannesburg: Information for Security for South-Africa 2nd Annual Conference*, pp. 1–14.
15. Mullins, L. J. (2005). *Management and organisational behavior*. Pearson Education Limited, Edinburgh Gate, United Kingdom.
16. Nel, F., Drevin, L. (2019). Key elements of an information security culture in organisations. *Information & Computer Security*, 27(2): 146-164. DOI: 10.1108/ICS-12-2016-0095.
17. Parsons, K., McCormac, A., Butavicius, M., Ferguson, L. (2010). *Human factors and information security: individual, culture and security environment*. Command, Control, Communications

- and Intelligence Division, DSTO Defence Science and Technology Organisation, Edinburgh.
18. Peltier, T. R. (2005). Implementing an Information Security Awareness Program. *Information Systems Security*, 14 (2): 37-49.
 19. Schein, E. H. (2009). *The corporate culture survival guide*. John Wiley & Sons, San Francisco, USA.
 20. Schlienger, T., Teufel, S. (2003a). *Information Security Culture - From Analysis to Change*. In: Information Security South Africa - Proceedings of ISSA 2003, 3rd Annual Information Security South Africa Conference, ISSA, Sandton Convention Center, Johannesburg, South Africa, pp.183-195.
 21. Schlienger, T., Teufel, S. (2003b). *Analyzing information security culture: increased trust by an appropriate information security culture*, In: 14th International Workshop on Database and Expert Systems Applications, 2003 (DEXA 2003), IEEE, Computer Society, Prague, Czech Republic, pp. 405-409.
 22. *Стратегија развоја информационе безбедности*, Службени гласник Републике Србије, бр. 53/2017.
 23. Van Niekerk, J. F., Von Solms, R. (2010). Information security culture: A management perspective. *Computers & security*, 29 (4): 476-486. DOI: 10.1016/j.cose.2009.10.005.
 24. Вулетић, Д. (2015). *Сајбер тероризам*, У Зборник радова ”Савремени тероризам”, ЈП Службени гласник и Институт за међународну политику и привреду, Београд, стр. 265-330.
 25. *Закон о информационој безбедности*, Службени гласник Републике Србије, бр. 6/2016, 94/2017 и 77/2019.

Basics of Information Security Culture in the Organization

Abstract: *The mass application of information and communication technologies (ICT) has facilitated the functioning of organizations, but has also increased their vulnerability and conditioned the development of the information security function. Attacks on ICT systems involve people as potential targets of vulnerability, highlighting the importance of paying close attention to an employee's behavior in interactions with elements of the ICT system and its environment, as well as developing an information security culture (ISC) as an integrative component of organizational culture and an important factor in the organization's information security. The paper attempts to set a comprehensive concept of ISC based on the unity of knowledge, perceptions, beliefs and attitudes of employees and their coordinated actions in the application of security measures, which emphasize the role of the organization and its management in creating, building and maintaining ISC. The focus of determining ISC is on understanding and applying information security policy measures, but it also includes the behavior of employees in situations that are not or could not be predicted, when employees are expected to protect the information assets of the organization. The paper identifies the most important external factors that are mostly objective, determined by the situation in the country in which the organization operates and contained in the elements of general social (national) culture and country's economic and technological development. As a specific impact on ISC, the activities of malicious individuals, groups and organizations in cyberspace – stand out, manifested through threats and endangerment to the integrity of the ICT system. Internal factors are mostly subjective and dependent on general organization; the knowledge, vision and actions of management in the field of information security; individual characteristics of people, their values, needs, knowledge, understanding and application of information security policy measures. Among the factors, the highest level of management stands out for its role and importance due to the greatest responsibility for organization's information security, but also as the creator of its strategy and policy, the holder of resource engagement policy, shaper of professional security teams, decisionmaker on hardware and software protection, and supporter, creator and implementer of programs for ISC level raising.*

Keywords: *organizational culture, information security, information security culture, management, information security awareness.*

Сузана МИЛИВОЈЕВИЋ²⁵

докторанд Правног факултета Универзитета у Крагујевцу

ДОИ: 10.5937/bezbednost2203155M

УДК: 343.131.5(497.11)

Прегледни научни рад

Примљен: 10. 5. 2022. године

Датум прихватања: 12. 12. 2022. године

Кривичнопроцесни значај саслушања осумњиченог у присуству браниоца

Апстракт: Поседно осетљив њоложај осумњиченој лица с једне стране, и задатак кривичној њосиујка оличен у свеситраном расветљењу и решавању кривичне ствари с друге стране, моитивисали су законодавца да њројише њоседна њравила саслушања осумњиченој њесно њовезана са њејовим њоседним њравима у кривичном њосиујку, од којих је најзначајније – њраво на њриситиуј браниоцу. Аутор ће се у наставку рада најпре осврнути на евројске стандарде заштитне њрава на њриситиуј браниоцу њриликом саслушања њунолетних осумњичених, њри чему ће њоседна њажња бити њосећена њпракси Евројској суда за њудска њрава и Директиви 2013/48/ЕУ, узевши у обзир да је Рејублика Срдија њојитисница Евројске конвенције за заштитиу њудских њрава и основних слобода, као и да њреитендује да њоситане чланица Евројске уније. Циљ рада је разматрање релевантних одредаба националној законодавства њревасходно садржаних у Законику о кривичном њосиујку, указивање на евентуалне недоситајке и њпредлајање њејових измена у циљу обезбеђења ефикасности остварења њрава осумњичених лица на њриситиуј браниоцу.

Кључне речи: саслушање осумњиченој, њраво на њриситиуј браниоцу, Евројски суд за њудска њрава, Евројска унија, национално законодавство.

Увод

Неопходност заштите личног интегритета лица које је осумњичено да је учинило одређено кривично дело и потреба надле-

25 smilivojevic@jura.kg.ac.rs.

жних органа за прибављањем доказа сукобе се у највећем броју случајева (Dripps, 1987-1988: 700). Искушење прибављања исказа осумњиченог на недозвољен начин је општеприсутно, с обзиром на то да представља пречицу која води ка бржем решавању конкретне кривичне ствари. Граница између дозвољеног и недозвољеног поступања приликом саслушања осумњиченог првенствено се одређује постављањем јасних захтева који се односе на изричиту забрану прибављања исказа употребом принуде, силе, претње или других начина којима се вређају телесни односно психички интегритет или људско достојанство како би се обезбедила добровољност исказа лица које се саслушава (Милић, 2005: 125). Међутим, тежња да се спречи свака могућност коришћења исказа осумњиченог који није продукт његове слободне воље није остварена пуким прописивањем наведених забрана, већ је било неопходно дефинисати међународне и националне стандарде којима се осумњиченом лицу јемчи право на приступ браниоцу. Најзначајнија претпоставка заштите права осумњиченог у току саслушања управо је присуство његовог браниоца који, поред тога што својим присуством остварује основну функцију одбране у кривичном поступку – пружање правне помоћи – такође и смањује могућност прибављања исказа на начин који нужно подразумева кршење права осумњиченог.

Најзначајније механизме заштите права на приступ браниоцу на тлу Европе изнедрила је пракса Европског суда за људска права, а имајући у виду да је Република Србија потписница Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, у њеном је интересу да националним законодавством предвиди адекватне гаранције права зајемчених Конвенцијом.

Такође, Европска унија је 2009. године усвојила програм реформе процесних права осумњичених и оптужених лица у кривичном поступку, познат под називом „путоказ процесних права” (Cape, Hodgson, 2014: 450), док су одредбе које се односе на право на приступ браниоцу садржане у Директиви 2013/48/ЕУ о праву на приступ браниоцу у кривичном поступку и у поступку на основу Европског налога за хапшење и о праву на обавештавање трећег лица у случају лишења слободe и на комуникацију са трећим лицима и конзуларним органима. Република Србија се налази на свом „европском путу”, те је предуслов за чланство у Унији усклађивање националног законодавства са релевантним одредбама донетим под њеним окриљем.

Стандарди заштите права осумњиченог на приступ браниоцу дефинисани праксом Европског суда за људска права и извештајима Комитета за спречавање тортуре

Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода (у наставку: Конвенција) међународни је акт од суштинског значаја у погледу заштите људских права лица против којих се води кривични поступак. Конвенцијски систем, у ком Европски суд за људска права и његова судска пракса заузимају кључно место, еволуирао је у општепознати режим заштите људских права (Spronken, De Vocht, 2011: 443). Чланом 6 Конвенције прокламовано је право на правично суђење, док су ставом 3(с) наведеног члана изричито прописана минимална права сваког лица које је оптужено за извршење кривичног дела (Матић Бошковић, 2020: 31), при чему се једно од њих односи управо на право сваког лица које је субјект кривичне оптужбе да се брани уз помоћ браниоца по сопственом избору.²⁶ Конвенцијом није прописан начин уживања овог права, већ је на државама потписницама да у оквиру свог националног законодавства изврше неопходну конкретизацију како би се у домаћим законодавствима прокламовала права која су практична и делотворна. Европски суд за људска права (у наставку: Суд) врши процену усклађености законских решења држава чланица са захтевима правичности зајемченим чланом 6 Конвенције²⁷ ценећи околности сваког појединачног случаја.²⁸

Треба имати у виду да се наведени ставови Суда искључиво односе на лице које је од стране надлежних органа идентификовано као осумњичени (Ginter, Soo, 2012: 171). Суд је установио да одређено лице стиче својство осумњиченог лица од оног тренутка када домаће власти имају оправдане разлоге да сумњају у умешаност тог лица у извршење кривичног дела, независно од тога када

26 Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950) [ECHR], European Treaty Series No. 5, Article 6 (3) (c).

27 *Salduz v. Turkey*, Application No. 36391/02, 27. November 2008, §51; *Yaremenko v. Ukraine*, Application No. 66338/09, 30. April 2015, §85.

28 Суд цени околности попут разматрања предмета, организације одбране, прикупљања доказа одбране, припреме осумњиченог за саслушање, пружања неопходне подршке осумњиченом и провере услова издржавања притвора, уколико се осумњичени налази у притвору. *Beuze v. Belgium*, Application No. 71409/10, 09. November 2018, §136.

му је то својство формално додељено.²⁹ У случају Бузе против Белгије (*Beuze v. Belgium*) Суд је заузео став да се тачка (с) става 3 примењује када је против одређеног лица поднета кривична пријава која постоји од тренутка када је појединац од стране надлежног органа званично обавештен о наводима да је извршио кривично дело или од тренутка када је на његов положај битно утицала радња предузета од стране надлежног органа која је резултат сумње да је извршио одређено кривично дело.³⁰

Иако је примарни циљ обезбеђења правичног суђења од стране суда компетентног да утврди било коју кривичну оптужбу, не значи да се члан 6 не односи на фазу преткривичног поступка. Напротив, примена члана 6, а посебно става 3 (с), од пресудног је значаја пре него што поступак доспе у главну фазу. Правичност поступка може бити битно угрожена иницијалним пропустом да се осумњиченом омогући приступ браниоцу (Ginter, Soo, 2012: 171), имајући у виду да се присуством браниоца обезбеђује једнакост оружја између тужилаштва и одбране.³¹ Такође, Суд је у више наврата нагласио значај претходног поступка који се огледа управо у припремању главне фазе поступка, узевши у обзир чињеницу да докази прикупљени у овој фази поступка одређују оквире разматрања дела које му се ставља на терет на главном претресу.³² Како би се осигурале практичност и ефикасност права на правично суђење, неопходно је осумњиченом обезбедити право на приступ адвокату од првог саслушања које спроводи полиција, осим уколико постоје оправдани разлози да се предметно право ограничи.³³ Право на помоћ браниоца примењује се у току спровођења саслушања, као и у тренуцима када се осумњиченом чита исказ који је дао, када се изјашњава и потписује га.³⁴ Наведени став Суда може се оправдати чињеницом да се осумњичени у тој фази поступка налази у посебно рањивом положају, те се та рањивост може на неки начин компензовати присуством и активним вршењем права одбране од стране

29 Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights – Right to a fair trial (criminal limb), стр. 81.

30 *Beuze v. Belgium*, §119.

31 *Beuze v. Belgium*, §125.

32 *Aras v. Turkey*, Application No. 15065/07, 11. November 2014, §40.; *Salduz v Turkey*, §54-55.

33 *Atristain Gorosabel v. Spain*, Application No. 15508/15, 18. January 2022, §41.

34 *Fariz Ahmadov v. Azerbaijan*, Application No. 40321/07, 14. January 2021, §51.

његовог браниоца.³⁵ У случају Џон Мари против Уједињеног Краљевства (*John Murray v. The United Kingdom*) Суд је установио да се на почетку полицијског саслушања осумњичени нашао у највећој дилеми по питању своје одбране. Уколико би одлучио да се брани ћутањем, могли би се извући погрешни закључци у погледу његове кривице; ако би, с друге стране, одлучио да прекине ћутање у току саслушања, ризиковао би да угрози своју одбрану. Самим тим, Суд је истакао да је ускраћивање права на приступ браниоцу током првих 48 сати саслушања које спроводи полиција, у ситуацији када права одбране могу бити неповратно угрожена, у супротности са правима осумњиченог зајемченим чланом 6 Конвенције.³⁶

Могућност да осумњичено лице заступа бранилац по сопственом избору може бити од суштинског значаја приликом саслушања осумњиченог и представља битан аспект права на приступ браниоцу, због чега се може ускратити само у случају постојања релевантних и довољних разлога. Уколико у конкретном случају нису постојали довољни и релевантни разлози, а осумњиченом лицу није било омогућено да само изабере браниоца, Суд цени правичност поступка у целини водећи рачуна о мноштву фактора.³⁷ У случају Дворски против Хрватске (*Dvorski v. Croatia*) подносиоцу представке су блиски сродници (родитељи) изабрали браниоца који је безуспешно покушао да види свог клијента у више наврата пре саслушања од стране полиције, о чему апликант није ни био обавештен (Турањанин, 2017: 151). Претходно наведене околности резултирале су признањем извршења кривичног дела од стране апликанта које је коришћено као доказ у поступку. Национални судови нису на време препознали начињене пропусте ни предузели неопходне мере у циљу њиховог отклањања, због чега је Суд установио повреду члана 6 Конвенције.³⁸ Сматрамо да ускраћивање избора браниоца осумњиченом лицу може бити оправдано само у

35 *Salduz v. Turkey*, §54; *John Murray v. The United Kingdom*, §63; *Atristan Gorosabel v. Spain*, §46.

36 *John Murray v. The United Kingdom*, §66.

37 Остали фактори које Суд узима у обзир приликом процене правичности поступка у целини јесу: природа поступка и неопходност примене одређених професионалних захтева, околности које се односе на избор браниоца и постојање могућности оспоравања тог избора, делотворност правне помоћи браниоца, поштовање привилегије од самооптуживања и коришћење исказа осумњиченог лица у даљем поступку.

38 *Dvorski v. Croatia*, Application No. 25703/11, 20. October 2015, §§ 81, 82, 112.

оним случајевима у којима постоје основи да се право на приступ браниоцу ограничи, о чему ће бити речи у наставку рада. Такође, узевши у обзир да Суд није одредио који су разлози довољни и неопходни да би се право избора браниоца ускратило, постоји велика вероватноћа повреде права на одбрану осумњиченог лица.

Суд је установио да право на приступ браниоцу не постоји уколико апликант није лишен слободе, или се пак не саслушава у полицијској станици.³⁹ Односно, узевши у обзир став Суда да би у конкретном случају постојало право осумњиченог на приступ браниоцу, неопходно је да је дошло до знатног ограничења његове слободе (Ginter, Soo, 2012: 172). До знатног ограничавања слободе долази и у случају званичног саслушавања осумњиченог од стране службеника полиције. Под званичним саслушањем се подразумева званично испитивање осумњиченог или окривљеног од стране надлежних органа власти, које се односи на његову умешаност у извршење кривичног дела које му се ставља на терет, без обзира на место или фазу поступка у којој се саслушање спроводи.⁴⁰ Међутим, у пресуди Александар Зајченко против Русије (*Aleksandr Zaichenko v. Russia*) подносилац представке се позвао на повреду права загарантованог чланом 6 ставом 3(с) услед немогућности да његов бранилац буде присутан приликом разговора који су полицијски службеници обавили са њим зауставивши га на путу до куће. Том приликом, Суд је установио да право на приступ браниоцу не постоји уколико апликант није лишен слободе или се пак не саслушава у полицијској станици.⁴¹

Ефикасност права на приступ браниоцу подразумева задовољење одређених минималних захтева. Уколико је осумњичени лишен слободе, неопходно је да му се омогући обављање поверљивог разговора са браниоцем пре него што буде саслушан од стране полиције. Обављање поверљивог разговора са браниоцем без присуства трећег лица представља један од основних постулата правичног суђења у демократском друштву (Zilić, 2014: 201). Омогућавањем обављања поверљивог разговора осумњиченом се пружа могућност да се посаветује са својим браниоцем и да му да

39 *Aleksandr Zaichenko v. Russia*, Application No. 39660/02, 18. February 2010, §47.

40 *Ibid.*, стр. 172-173.

41 *Aleksandr Zaichenko v. Russia*, §47.

поверљиве инструкције без икаквог надзора. У случају Бренан против Уједињеног Краљевства (*Brennan v. The United Kingdom*) Суд је закључио да присуство полицијског службеника приликом обављања разговора са браниоцем спречава подносиоца представке да отвори одређена питања која могу бити потенцијално значајна за његову одбрану.⁴² Међутим, уживање овог права такође подлеже одређеним ограничењима уколико је лице осумњичено за тероризам или кривична дела организованог криминалитета уколико су националним законодавством предвиђене адекватне мере спречавања злоупотребе, при чему је Суд пропустио да прецизира које би то мере биле. Мишљења смо да би било оптимално ограничити право на поверљив разговор са браниоцем у случају када постоје основи за дерогацију права на приступ браниоцу.

Право на приступ браниоцу може се ограничити у случају постојања убедљивих разлога и мора бити привремено и засновано на процени сваког појединачног случаја.⁴³ У својој пракси Суд је истакао да убедљив разлог због којег се може ограничити право на приступ браниоцу јесте хитна потреба да се избегну озбиљне штетне последице по живот, слободу или физички интегритет.⁴⁴ Ограничење права које ће најчешће и угрозити правичност поступка може се састојати у онемогућавању браниоцу да приступи списима предмета или да учествује у предузимању одређених доказних радњи (нпр. реконструкција кривичног догађаја).⁴⁵ Изостанак убедљивих разлога не представља повреду члана 6 Конвенције сам по себи, већ је неопходно ценити правичност поступка у целини.

Стандарди заштите права осумњиченог на приступ браниоцу донети под окриљем Европске уније

Систем заштите људских права оличен у Европском суду за људска права представља најразвијенији међународни систем заштите. Међутим, узевши у обзир да је делатност Суда реакти-

42 *Brennan v. The United Kingdom*, Application No. 39846/98, 16. October 2001, §62

43 *Beuze v. Belgium*, §142.

44 *Ibid.*, §§143-144.

45 *Ibid.*, §135.

вна, стандарди које Суд дефинише нису детаљни и свеобухватни (Care, Hodgson, 2014: 453; Wade, 2015: 166; Spronken, De Vocht, 2011: 444). Почетак новог века карактерише повољна политичка ситуација којом је отворен пут систематизовању основних људских права на тлу Европске уније у један јединствени акт (Ђорђевић, 2011: 222), што је резултирало доношењем *Повеље о фундаменталним правима Европске уније* 2000. године. У члану 47, који носи назив Право на ефикасан правни лек и правично суђење, у ставу 2 прокламовано је право сваког лица да добије савет, да се брани и да буде заступано.⁴⁶ По питању заштите права окривљеног у кривичном поступку отишло се корак даље усвајањем шест директива од стране Европске уније којима су дефинисани минимални стандарди који се односе на процесна права учесника сваког кривичног поступка, чиме се још доследније спроводи право на правично суђење прокламовано чланом 6 Европске конвенције о људским правима и претходно споменути чланом 47 Повеље о фундаменталним правима.⁴⁷

Директивом 2013/48/ЕУ о праву на приступ браниоцу у кривичном поступку и у поступку на основу Европског налога за хапшење и о праву на обавештавање трећег лица у случају лишења слободе и на комуникацију са трећим лицима и конзуларним органима (у наставку: Директива 2013/48/ЕУ) зајемчено је право сваког осумњиченог и окривљеног лица на приступ браниоцу. Под браниоцем се на основу Директиве 2013/48/ЕУ подразумева било које лице које је стручно и овлашћено на основу релевантних одредаба националног законодавства за пружање помоћи и правних савета осумњиченом или окривљеном.⁴⁸ Чланом 2 одређено је да се предметна Директива примењује на осумњиченог (окривљеног) од оног тренутка када му је од стране надлежних органа, било званичним обавештењем било на неки други начин, стављено до знања да је осумњичен за извршење кривичног дела, а без обзира на то да ли

46 The Charter of Fundamental Rights of the European Union, proclaimed by the European Parliament, the Council of Ministers and the European Commission on 7 December 2000.

47 Report from The Commission to The European Parliament and The Council COM(2019) 560 final, стр.1.

48 Преамбула Директиве 2013/48/ЕУ, §15.

је лишен слободе.⁴⁹ Одредбе Директиве 2013/48/ЕУ односе се и на сведока који од стране полицијских службеника или других надлежних органа најпре није идентификован као осумњичени, али је то постао у току саслушања.⁵⁰

По узору на ставове Европског суда за људска права, Директивом 2013/48/ЕУ прописано је да осумњичени има права на приступ браниоцу без непотребног одлагања на начин који омогућава делотворно и практично вршење права на одбрану (Бејатовић et al., 2020: 390). Како би био испуњен услов делотворности, браниоци морају бити у могућности и вољни да пруже правну помоћ осумњиченом на месту и у време када је неопходна (Cape, Hodgson, 2014: 461). На основу релевантних одредаба Директиве 2013/48/ЕУ можемо јасно закључити да се право на приступ браниоцу састоји из: а) права на поверљив разговор са браниоцем, укључујући и тренутак пре саслушања од стране полицијских службеника или других надлежних органа; б) право да бранилац присуствује саслушању и да активно учествује приликом спровођења саслушања; в) право да бранилац учествује у истрази и буде присутан приликом предузимања одређених доказних радњи.⁵¹

Директивом 2013/48/ЕУ предвиђена су два случаја привременог одступања од права на приступ браниоцу: услед географске удаљености осумњиченог⁵² и у случају ризика по лица или потребе истраге.⁵³ Такође, одрицање од права на браниоца могуће је на

49 Ипак, у ставу 4 члана 3 Директиве направљена је разлика у погледу обавезе националне државе да осумњиченог поучи о праву на браниоца у зависности од тога да ли је лишен слободе. Уколико је осумњичени лишен слободе, држава је дужна да предузме све неопходне кораке како би му омогућила да ефикасно оствари своје право на приступ браниоцу.

50 Ibid., §21.

51 Изричито набројане доказне радње су препознавање, суочење и реконструкција кривичног догађаја Report from The Commission to The European Parliament and The Council COM(2019) 560 final, стр. 9.

52 У циљу потпуне заштите права осумњиченог није дозвољено саслушање осумњиченог или прикупљање доказа за време трајања привременог одступања.

53 Ово одступање подразумева саслушање осумњиченог или прикупљање доказа изузетно и искључиво у фази претходног поступка: а) уколико постоји хитна потреба да се избегну озбиљне и штетне последице по живот, слободу или физички интегритет особе; б) уколико је неопходно хитно поступање надлежних органа у циљу спречавања значајног угрожавања кривичног поступка (у случају постојања могућности да се униште докази, одуговлачи спровођење истраге...).

основу добровољне и недвосмислене изјаве осумњиченог коме су претходно пружене све неопходне информације о садржини права и последицама одрицања од њега, при чему осумњичени има право да у сваком тренутку опозове своју одлуку.

Као посебно значајан аспект права на приступ браниоцу, Директивом 2013/48/ЕУ истакнуто је право на поверљив разговор са браниоцем. За разлику од ставова Европског суда за људска права, Директивом 2013/48/ЕУ није предвиђена могућност дерогације овог права, већ је у Преамбули Директиве наглашено да поверљивост комуникације игра кључну улогу у ефикасној примени права на одбрану и представља круцијални део права на правично суђење.⁵⁴

Појам осумњиченог, процесни положај и право на приступ браниоцу у кривичнопроцесном законодавству Републике Србије

Процесни положај осумњиченог карактерише низ права и дужности којима он располаже у кривичном поступку (Бејатовић, 2016: 207). Треба истаћи да је лице у неповољном положају самом чињеницом да се против њега води кривични поступак. Самим тим, постало је неопходно да се зајемче одређена права окривљеног како би се успоставила равнотежа између легитимног интереса државе да гони и кажњава учиниоце кривичних дела и потребе да се појединац заштити од произвољног поступања надлежних органа. Узевши у обзир да је задатак кривичног процесног права свестрано решавање и расветљење кривичне ствари, потребно је да се домаћим законодавством предвиде адекватне националне гаранције права окривљеног у кривичном поступку, при чему је важно напоменути да су окривљени и осумњичени изједначени у погледу права која им припадају у кривичном поступку (Бејатовић, 2016: 210).

Осумњичени се може дефинисати као лице према коме је, због постојања основа сумње да је учинило кривично дело, надлежни државни орган у предистражном поступку предузео Закоником

⁵⁴ Преамбула Директиве 2013/48/ЕУ, §33.

прописану радњу и лице против кога се води истрага.⁵⁵ Да би се одређено лице према релевантним одредбама Законика о кривичном поступку сматрало осумњиченим лицем, неопходно је да буду кумулативно испуњена два услова: 1) постојање основа сумње и 2) усмереност надлежних органа поступка на конкретно лице (Стојановић et al., 2018: 106). Први услов се односи на постојање минималног степена сумње да је осумњичени извршио кривично дело који подразумева скуп чињеница које посредно указују да је одређено лице учинилац кривичног дела или да је учинио кривично дело. Усмереност надлежних органа поступка представља предузимање одређених Закоником прописаних радњи од стране припадника полиције које су усмерене против конкретног лица, или пак покретање и вођење истраге против тог лица.

Што се тиче класификације права осумњиченог у кривичном поступку, разликујемо два становишта. Према Делибашићу, Стојановићу, Шкулићу (Стојановић et al., 2018: 107) и Миркову (Мирков, 2019: 165) процесни положај осумњиченог у кривичном поступку карактеришу три права. Чланом 3 Законика о кривичном поступку прописано је да ће се свако сматрати невиним до тренутка када је његова кривица за одређено кривично дело утврђена правноснажном судском одлуком. Као и сви други учесници у кривичном поступку, и осумњичени има право на правично суђење које ће се одвијати у разумном року, у прилог чему је чланом 14 Законика о кривичном поступку успостављена дужност суда да кривични поступак спроведе без одуговлачења и да спречи сваки вид злоупотребе права усмерене на одуговлачење поступка, и на крају, право окривљеног на одбрану. С друге стране, према Бејатовићу, основно право осумњиченог у кривичном поступку јесте његово право на одбрану. Право на одбрану се може дефинисати као основно људско право које произлази из чињенице да лице ни у случају извршења кривичног дела не би требало да губи људско достојанство (Бејатовић 2016: 228) и јавља се као резултат вишедеценијске борбе за поштовање људских права учинилаца кривичних дела (Кнежевић, 2003: 126). Одбрана се своди на процесну активност супротстављања наводима оптужбе и изношења чињеница

⁵⁵ Законик о кривичном поступку, Службени гласник Републике Србије бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – одлука УС и 62/2021 – одлука УС, члан 2 став 1.

и околности којима се оптужба побија (Matovski, 1979: 63). Право осумњиченог лица на одбрану представља сложено право, које се састоји из низа посебних права дефинисаних у циљу омогућавања осумњиченом да на адекватан начин заступа своје интересе у кривичном поступку.

Чланом 33 Устава Републике Србије, који носи назив Посебна права окривљеног, право на одбрану подигнуто је на ниво уставних права. Предметно уставно право окривљеног дословно је спроведено и конкретизовано Законом о кривичном поступку (у наставку: ЗКП), који не само да дефинише право на одбрану, већ омогућава и његово уживање (Popenkov et al., 2021: 1). Значај права на одбрану огледа се у чињеници да од могућности његовог делотворног уживања и вршења зависи правичност целокупног поступка, те се може рећи да омогућава да окривљени пређе из улоге објекта истраге у равноправног учесника кривичног поступка (Бељански et al., 2019: 26). Чланом 68 ЗКП-а, којим су зајемчена права окривљеног у кривичном поступку, загарантовано је право окривљеног да се брани сам или уз стручну помоћ браниоца, као и да бранилац присуствује његовом саслушању.

Историјски посматрано, део права који се односи на признање извршења кривичног дела и део права који обухвата право окривљеног на одбрану, а посебно на приступ браниоцу, развијали су се одвојено (Rosett, Elsen, 1967: 649). Треба имати у виду велики значај исказа осумњиченог јер, уколико је заиста извршио кривично дело које му се ставља на терет, најбоље познаје чињенице и околности које су предмет доказивања у кривичном поступку (Симонић, 2012: 220). Саслушање осумњиченог може имати двоструку улогу: с једне стране, уколико је исказ осумњиченог прибављен на начин прописан Законом о кривичном поступку, може се користити као доказ, а с друге стране, кроз саслушање се врши одбрана осумњиченог, јер се давањем исказа омогућава да се осумњичени активно брани, а притом се пре самог саслушања упознаје са својим правима и дужностима у поступку, од којих је од највеће важности право на браниоца (Стојановић et al., 2018: 153).

Узевши у обзир да се осумњичено лице као странка у кривичном поступку јавља у фази предистраге и истраге, његово саслушање ће по правилу спровести јавни тужилац, или изузетно полицијски службеник (Бејатовић, 2016: 374). Од увођења концепта тужилачке

истраге, руковођење претходним поступком у рукама је јавног тужилаштва. Јавни тужилац је овлашћен да надлежним службеним лицима издаје одговарајуће наредбе и упутства, која се могу односити и на прикупљање доказа у складу са законом у циљу њиховог каснијег коришћења у поступку (Бановић, 2015: 73). Дакле, извесно је да уз поштовање релевантних одредаба Законика припадници полиције још од иницијалних фаза кривичног поступка могу у односу осумњиченог предузимати радње које могу имати доказни значај (Живановић, 2020: 165). Поред тога што је Законом о кривичном поступку изричито забрањено прибављање исказа осумњиченог употребом принуде, силе, претње и других забрањених метода, законодавац низом одредаба јемчи осумњиченом праву на приступ браниоцу у циљу ефикасније заштите његових права.

Једно од кључних питања права на приступ браниоцу јесте питање процесног тренутка од ког је предметно право зајемчено осумњиченом лицу. Како би осумњиченом била пружена могућност делотворног остваривања права на одбрану, Законом је изричито прописана дужност надлежног органа да га, уколико се први пут позива, у позиву поучи о праву на браниоца као и о праву да његовом саслушању присуствује бранилац.⁵⁶ Такође, уколико припадници полиције накнадно процене да се грађанин који је претходно позван може сматрати осумњиченим, дужни су да га одмах обавесте о праву да узме браниоца и да он присуствује саслушању (Илић et al., 2018: 265).

Чланом 289 ЗКП-а прописани су посебни услови прибављања исказа осумњиченог лица у предистражном поступку. Да би се исказ добијен саслушањем осумњиченог од стране јавног тужоца или полиције могао користити као доказ у кривичном поступку, неопходно је да осумњичени пристане на давање исказа и да су пристанак и исказ дати у присуству браниоца. Уколико је саслушање спроведено у складу са одредбама ЗКП-а, записник о саслушању се не издваја из списка предмета и може се користити као доказ у даљем поступку (Стојковић, 2013: 356). Приликом саслушања, осумњичени се налази у посебно рањивом положају, те су надлежни органи, а посебно припадници полиције, свесни

⁵⁶ Законик о кривичном поступку Сл. гласник Републике Србије бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – одлука УС и 62/2021 – одлука УС, члан 191.

могућности лакшег добијања признања уколико се он саслушава без присуства браниоца (Žunić, Đukić, 2012: 579). На основу наведеног, можемо закључити да основ заштите права осумњиченог приликом спровођења саслушања представља управо његов бранилац (Милић, 2005).

Како се право на приступ браниоцу осумњиченог лица везује за прво саслушање, до кога може доћи како у предистражном поступку тако и у истрази, можемо закључити да је одредбама Законика о кривичном поступку остављен велики простор за повреду права осумњиченог. Наиме, јавни тужилац има дискреционо право да одреди редослед предузимања доказних радњи у фази претходног поступка, те се саслушање осумњиченог може обавити и пред сам крај истраге. На тај начин, осумњичени неће бити у могућности да врши своја права зајемчена чланом 68 ЗКП-а, што може угрозити правичност кривичног поступка у целини (Грубач, 2014: 226).

Треба имати у виду да, уколико су права браниоца, као лица које у кривичном поступку заступа интересе осумњиченог, зајемчена на прави начин, остављено је мање простора за повреду права осумњиченог (Žunić, Đukić, 2012: 581). Ставом 2 члана 71 у права браниоца уврштено је право да, непосредно пре првог саслушања осумњиченог, прочита кривичну пријаву, записник о увиђају и налаз и мишљење вештака. Не можемо а да не приметимо да се на наведени начин онемогућава да се осумњичени и његов бранилац упознају са свим доказима којима тужилаштво располаже пре саслушања, који могу бити од великог значаја за припремање осумњиченог за само саслушање. Узевши у обзир наведене ограничене могућности браниоца и посебно имајући у виду чињеницу да се саслушање осумњиченог може обавити на самом крају истраге, можемо закључити да постоји огроман простор за повреду права на одбрану осумњиченог. Због свега наведеног, бранилац пре првог саслушања осумњиченог мора захтевати да се упозна са кривичном пријавом, њеним прилозима и свим доказним материјалом који је евентуално прикупљен до саслушања (Бељански et al., 2019: 25-26).

Приликом анализе стандарда дефинисаних кроз праксу ЕСЉП, установили смо да је битан предуслов делотворног вршења права на приступ браниоцу могућност обављања поверљивог разговора са браниоцем. Наиме, чланом 69 ставом 2 прописано је право ухапшеног лица на поверљив разговор са својим браниоцем пре саслу-

шања. Можемо јасно уочити две карактеристике предметног законског решења. Прво, право на поверљив разговор са браниоцем према решењу националног законодавства припада само ухапшеном лицу. Друго, поверљив разговор се надзире само гледањем, не и слушањем. Имајући у виду велики ризик од поступања према ухапшеном лицу које може достићи ниво мучења, нечовечног или понижавајућег у односу на лице лишено слободе, сматрамо да је законско решење адекватно. Такође, прописивањем могућности надзирања поверљивог разговора гледањем, а не и слушањем, законодавац успоставља равнотежу између интереса надлежних органа да врше било какав надзор над разговором који је нужно поверљив и интереса осумњиченог лишеног слободе који има право да свом браниоцу повери значајне информације које се могу тикати поступања према њему приликом лишавања слободе или пак на околности које се односе на само кривично дело, а које могу бити значајне за припремање одбране. На крају, за разлику од праксе Европског суда за људска права и одредаба Директиве из 2013. године које допуштају одступање од права да саслушању осумњиченог присуствује бранилац у случају да постоји опасност по живот, телесни интегритет и слободу лица, Законик о кривичном поступку не предвиђа такве могућности. Пропустивши да предвиди привремене дерогације права, законодавац је дао предност праву на приступ браниоцу у односу на апсолутна права других лица, попут, на пример, права на живот.

Закључак

Одредбе националног законодавства садржане у Законнику о кривичном поступку и Закону о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица у великој су мери усклађене са европским стандардима којима се јемчи право на приступ браниоцу. Национални законодавац је, имајући у виду круцијални значај присуства браниоца приликом саслушања осумњиченог лица, на неки начин дао предност правима осумњиченог у односу на право на живот и телесни интегритет других лица, пропустивши да пропише привремене дерогације од права на приступ браниоцу у случају најтежих кривичних дела. Присуство браниоца приликом саслушања осумњиченог лица вишеструко је значајно.

Како би се исказ пунолетног осумњиченог прибављен у предистражном поступку могао користити као доказ, неопходно је да буде дат у присуству браниоца. Међутим, поред тога што онемогућава примену недозвољених метода од стране надлежних органа, на неки начин може и спутати успостављање контакта између надлежних органа и саслушаваног лица, што може имати бројне негативне последице. Стога би Закоником о кривичном поступку требало предвидети привремена одступања од права да саслушању осумњиченог присуствује бранилац – изузетно, уколико постоји опасност по живот, слободу или телесни интегритет другог лица. У том случају, како би се спречила изнуда исказа осумњиченог лица и како би се прибављени исказ могао користити као доказ у поступку, може се прописати обавезно оптичко снимање самог саслушања.⁵⁷

Литература

1. *Aleksandr Zaichenko v. Russia*, Application No. 39660/02, 18. 2. 2010.
2. *Aras v. Turkey*, Application No. 15065/07, 11. 11. 2014.
3. *Atristain Gorosabel v. Spain*, Application No. 15508/15, 18. 1. 2022.
4. Бановић, Б. (2015). Међусобни однос и компетентност органа предистражног поступка. *Ревија за криминологију и кривично љраво*, 53(1): 69-88.
5. Бејатовић, С., Бановић, Б., Турањанин, В. (2020). *Међународно кривично љраво*. Правни факултет, Крагујевац.
6. Бејатовић, С. (2016). *Кривично љроцесно љраво*. Службени гласник, Београд.
7. Бељански, В., Делибашић, В., Тинтор, Ј. (2019). *Приручник за љосћуууање адвоката у кривичном љосћуууку*. Мисија ОЕБС-а у Србији, Адвокатска комора Србије, Београд.
8. *Beuze v. Belgium*, Application No. 71409/10, 9. 11. 2018.
9. *Brennan v. The United Kingdom*, Application No. 39846/98, 16. 10. 2001.
10. Valerevich Popenkov, A., Aleksandrovich Ivanov, D., Nikolaevich Khoryakov, S., Nikolaevna Poselskaya, L. (2021). Ensuring The Right

⁵⁷ Чланом 236 и ставовима 1 и 2 Законика о кривичном поступку прописано је обавезно тонско или оптичко снимање саслушања окривљеног када су у питању кривична дела у којима поступа јавно тужилаштво посебне надлежности.

- of The Suspect and The Accused for Defense. *Journal of Educational Psychology*, 2021(9): 1-7.
11. Ginter, J., Soo, A. (2012). The Right of The Suspect to Counsel in Pre-trial Criminal Proceedings, Its Content, and The Extent of Application. *Juridica International*, 2012(19): 170-178.
 12. Грубач, М. (2014). Отварање истраге према новом Законику о кривичном поступку Србије. *Правни зајиси*, 5(1): 34-50.
 13. Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights – Right to a fair trial (criminal limb).
 14. Директива 2013/48/ЕУ о праву на приступ браниоцу у кривичном поступку и у поступку на основу Европског налога за хапшење и о праву на обавештавање трећег лица у случају лишења слободе и на комуникацију са трећим лицима и конзуларним органима.
 15. *Dvorski v. Croatia*, Application No. 25703/11, 20. 10. 2015.
 16. Dripps, A. D. (1987-1988). Against Police Interrogation – And the Privilege against Self-Incrimination. *J. Crim. L., Criminology*, 78(4): 699-734.
 17. Ђорђевић, С. (2011). *Правни сјајис Повеље о основним правима Евројске уније*. У Зборнику радова „Заштита људских и мањинских права у европском правном простору”, Правни факултет у Нишу, Ниш, стр. 219-234.
 18. Живановић, К. (2020). Злостављање, мучење и изнуђивање исказа осумњиченог у кривичном законодавству РС. *Безбедност*, 2020(1): 157-173.
 19. Žunić, T., Đukić, T. (2012). *Defence Rights and Police Investigation in The EU*. У Zborniku radova Pravnog fakulteta Novi Sad, 575-596.
 20. *Законик о кривичном йосйуйку*, Службени гласник Републике Србије, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – одлука УС и 62/2021 – одлука УС.
 21. Zilic, L. (2014). The Right to a Fair Trial in Criminal Procedure. *Annals FAC. L.U. ZENICA*, 187(13).
 22. Илић, Г., Мајић, М., Бељански, С., Трешњев, А. (2018). *Коменйар Законика о кривичном йосйуйку*. Службени гласник, Београд.
 23. International Covenant on Civil and Political Rights, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI), 16. 12. 1966.
 24. *John Murray v. The United Kingdom*, Application No. 18731/91, 2. 2. 1996.

25. Cape, E., Hodgson, J. (2014). The Right to Access to a Lawyer in Police Stations: making the European Union Directive Work in Practice. *New Journal of European Criminal Law*, 5(4): 72-87.
26. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950) [ECHR], European Treaty Series No. 5.
27. Кнежевић, С. (2003). Обавезна одбрана. *Journal of Criminology and Criminal Law*, 43.
28. Матић Бошковић, М. (2020). Уређење процесних права осумњичених и окривљених у правним тековинама ЕУ. *Сѝрани ѝравни живоѝ*, 64(1): 29-43.
29. Matovski, N. (1979). Odbrana kao funkcija u krivičnom postupku. *Yugoslavian Journal of Criminology and Criminal Law*, 63(17).
30. Милић, Н. (2005). Дозвољени и недозвољени притисак на осумњиченог током процеса саслушања. *НБП – Наука, Безбедности, Полиција*, 10(1): 115-132.
31. Мирков, Ж. (2019). О појму окривљеног и његовом исказу у кривичном поступку. *CIVITAS*, 9(2): 161-176.
32. Report from The Commission to The European Parliament and The Council COM(2019) 560 final.
33. Rosett, A., H. Elsen, S. (1967). Protections for The Suspect Under *Miranda v. Arizona*. *Columbia Law Review*, 64(4): 1293-1302.
34. *Salduz v. Turkey*, Application No. 36391/02, 27. 11. 2008.
35. Симоновић, Б. (2012). *Криминалисѝика*. Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац.
36. Spronken, T.N.B.M., De Vocht, D.L.F. (2011). EU Policy to Guarantee Procedural Rights in Criminal Proceedings: „Step by Step”. *North Carolina Journal of International Law*, 37(2): 436-488.
37. Стојановић, З., Шкулић, М., Делибашић, В. (2018). *Основи кривичноѝ ѝрава – Кривично ѝроцесно ѝраво*. Службени гласник, Београд.
38. Стојковић, С. (2013). Права осумњиченог у преткривичном поступку. *Гласник Адвокаѝске коморе Војводине*, 2013(7-8): 339-362.
39. The Charter of Fundamental Rights of the European Union (2000/C 364/01), 18. 12. 2000.
40. Турањанин, В. (2017). *Бесѝлаѝна ѝравна ѝомоћ и сѝавови Евроѝскоѝ суда за ѝудска ѝрава*. У Зборнику радова „Бесплатна правна помоћ”, Српско удружење за кривичноправну теорију и

праксу и Министарство правде Републике Србије, Београд, стр. 149-176.

41. *Fariz Ahmadov v. Azerbaijan*, Application No. 40321/07, 14. 1. 2021.
42. *Yaremenko v. Ukraine*, Application No. 66338/09, 30. 4. 2015.
43. Wade, L. M., (2015). Securing Defence Rights in Transnational Proceedings. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 23(2): 145-169.

Importance Of Defence Counsel's Presence In The Interrogation Of A Suspect In A Criminal Procedure

Abstract: *Particularly sensitive position of the suspect on the one hand, and the main task of criminal procedure embodied in comprehensive clarification and resolution of criminal matters on the other hand, motivated the legislator to provide special rules for questioning the suspect closely related to his special rights in criminal proceedings, of which the most important is the right to access counsel. In the following article, the author will first refer to the European standards of protection of the right to access defence counsel during the hearing of adult suspects, paying special attention to the European Court of Human Right case law and Directive 2013/48/EU, considering that Serbia has signed European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and aspires to become a member state of the European Union. In the end, the author will review relevant provisions of national legislation primarily contained in the Criminal Procedure Code, point out possible shortcomings and propose changes to ensure more efficient exercise of the right of access defence counsel to suspects.*

Keywords: *hearing of suspect, right to access defence counsel, European Court of Human Rights, European Union, national legislation.*

Предраї ЦРНОГЛАВАЦ
докторант на Правном факултету у Крагујевцу

ДОИ: 10.5937/bezbednost2203175C

УДК: 341.456 351.74:061.1(100)

Прегледни научни рад

Примљен: 26. 5. 2022. године

Ревизија: 15. 9. 2022. године

Датум прихватања: 12. 12. 2022. године

Међународна полицијска сарадња у оквиру Интерпола

Айсџракиј: Стање организованог криминалитета у садашњем тренутку у свету показује да се више не ради о изолованој појави у оквиру појединих држава и регија, већ да је то интернационални проблем целокупне међународне заједнице. Транснационалне претње организованог криминалитета, усмерене ка нашем и другим друштвима, захтевају адекватне одговоре и адекватну стратегију, која по правилу није довољна да самостално одговори на изазове појаве која прелази више граница и укључује сарадњу више држава. Најважнија од њих је међународна полицијска сарадња, која се остварује преко специјализованих националних органа и међународних организација, где сарадња полиција у оквиру међународне организације криминалистичке полиције – Интерпола – свакако представља најважнију међународну организацију у борби против организованог криминалитета. У раду ће бити приказан начин и структура деловања међународне организације Интерпол, са посебним освртом на Интерполове базе података које чине окосницу у борби против организованог криминалитета, међу државама чланицама.

Кључне речи: Интерпол, полиција, међународна сарадња, организовани криминалитет.

Увод

Криминал се као глобална друштвена појава, позната од најранијих дана настанка људске заједнице, са дубоким коренима у свим сегментима друштва, успешно прилагођавао свим друштвено-економским условима и политичким променама. (Никач, et al., 2013, 205) У питању је појава која озбиљно урушава темеље људског друштва, угрожавајући демократске тековине, моралне и универзалне вредности.

У својим разноврсним облицима криминалне активности чине константу опасности, која од настанка људског рода чини неодвојив део укупности његовог развоја. Транснационални организовани криминал чини врх оштрице претећег копља криминалних активности, чији видови све мање познају етничке и територијалне границе савремених народа и држава.

Процеси глобализације теже да међународни поредак унифицирају у свим сегментима живота. (Ного, 2010: 455) У те процесе укључене су и међународне институције и организације, створене да се криминалним активностима стане на пут. Да би оствариле циљ због којих су настале, неопходно је ове институције развијати као међународне институције, чији је један од главних задатака просперитет и развој међународне заједнице.

Потреба за међународном полицијском сарадњом у заштити безбедности грађана, унутрашње безбедности држава и безбедности међународних региона, већа је него икад. Државе су још увек основни субјекти међународног јавног права и међународних односа, па се само на међудржавном дипломатском и политичком нивоу могу постићи договор и сагласност о јединственој и заједничкој визији, политици, стратегији, плановима, циљевима и задацима супротстављања међународном криминалу.

Успешна борба против криминала није могућа без међународне полицијске сарадње. Посебно у данашњим условима, када је техничко технолошки развој на високом нивоу, нови софистицирани облици криминала су све заступљенији, и организован криминал узима маха. (Саздовска Малиш, 2011: 119) Такође, све је мање криминалних активности и кривичних дела која се обављају само у једној држави. Учиниоци кривичних дела веома су мобилни, последице кривичних дела обухватају више држава,

modus operandi укључује такође више држава што се тиче самог вршења кривичног дела, уживања у плодовима кривичног дела, укључивања институција других држава у трансакције и сл. (Саздовска Малиш, 2011: 119).

Очигледност експанзије криминалне активности са појединачне на организовану, те са локалне и националне на међународну и светску, условила је сарадњу криминалистичких служби, најпре на нивоу градова, а потом и међу државама. (Мојсиловић, et al., 2011: 98) Неопходност супротстављања нападима на виталне вредности друштвене заједнице довела је до формирања низа међународних полицијских организација, међу којима Интерпол, свакако, представља јединствен пример баланса неопходности полицијског реаговања.

Настанак и развој Интерпола

Период од краја XIX и почетка XX века у историји се означава као доба бурног развоја многих природних и друштвених наука, али и као период индустријске револуције, чији су проналасци омогућили интерну међудржавну сарадњу како на економском и политичком плану, тако и на плану унутрашње и спољне безбедности. Наиме, то је и период исто тако бурног повећања криминала, који је често излазио из граница националних држава, па се јавила потреба за координираном међудржавном сарадњом на сузбијању криминала тог доба. (Стајић, 2011: 125)

Ограничене могућности тадашњих националних полиција да пред лице правде изведу извршиоце најтежих кривичних дела, који су све лакше прелазили границе између држава, резултирало је оснивањем Међународног криминалистичког удружења 1889. године. (Уљанов, et al., 2018: 287)

Концепт међународне организације која би окупљала професионалне полицијске службенике готово да је заокружен позивом принца Алберта Ренијеа I од Монака да се у овој кнежевини одржи први Међународни конгрес судске полиције 1914. године.⁵⁸ На њему су темеље међународне полицијске организације поста-

⁵⁸ Први Међународни конгрес судске полиције одржан је у Монаку, од 14. до 18. априла 1914. године у замку принца Алберта Ренијеа I.

вили правни експерти и високи полицијски представници четрнаест држава.⁵⁹⁶⁰ (Уљанов, et al., 2018: 287)

Закључци овог конгреса односили су се на могућност убрзавања и поједностављења хапшења криминалаца, успостављање централне међународне картотеке, усавршавање метода за идентификацију и уједначавање екстрадиционих поступака. Избијање Првог светског рата омело је реализацију ових закључака донетих на конгресу у Монаку.

Идеја о потреби за међународном сарадњом полиција на светском плану је остала, па је с тога 1923. године⁶¹ у Бечу одржан други Међународни конгрес судске полиције. На овом конгресу настала је Међународна комисија криминалистичке полиције. На конгресу је учествовало 20 држава са укупно 138 делегата, укључујући и 71 представника аустријске полиције. Први председник је био Јохан Шобер (Johann Schober), аустријски шеф полиције.⁶² (Ристовић, 2019: 158) Сврха постојања Међународне комисије криминалистичке полиције била је развој сарадње међу криминалистичким полицијама држава, али због заоштравања међународне ситуације, нарочито анексијом Аустрије од стране Немачке, она је престала активније да ради крајем тридесетих година. (Ристовић, 2019: 158)

На Међународној конференцији у Бриселу одржаној од 3. до 5. јуна 1946. године обновљен је рад Међународне комисије криминалистичке полиције после Другог светског рата.⁶³ (Никач, et al., 2015: 289) Париз је одређен за њено седиште.⁶⁴ (Никач, et al., 2020: 91) Већ 1955. године та организација бројала је 50 земаља чланица.

59 На Конгресу су следеће државе имале своје представнике: Влада Краљевине Србије, Персија, Шпанија, Португал, Куба, Мађарска, Русија, Сан Салвадор, Италија, Мексико, Бугарска, Гватемала, Румунија и Француска, те Алжирско намесништво и швајцарски кантони Женева и Во.

60 Представник Владе Краљевине Србије био је Александар Кузмановић.

61 Конгрес у Бечу је одржан од 3. до 7. септембра 1923. године.

62 Садашњи председник је Ахмед Насер Ал-Раиси из Уједињених Арапских Емирата, који је изабран на ову функцију 25. новембра 2021. године, на Генералној скупштини у Истанбулу.

63 Главни иницијатор реактивирања активности Међународне комисије криминалистичке полиције био је Белгијанац Флоран Луаж (Florent Louwage).

64 Од 1989. године седиште Интерпола је у Лиону.

На наредној конференцији, 1956. године у Бечу, усвојен је нови статут и Међународна комисија криминалне полиције трансформише се у Међународну организацију криминалистичке полиције – Интерпол.⁶⁵ Нови Статут тежи принципу равноправности свих земаља чланица – једна држава, један глас. Акцент је на међународној полицијској сарадњи кроз принципе универзалности и аполитичности. (Кекић, 2010: 348)

Интерпол је међународна организација *sui generis*, чије постојање признају и Уједињене нације.⁶⁶ Функционално је постављена и њен основни циљ је, како се истиче у члану 2 Статута, „осигурати и развијати најшире узајамно помагање држава и њихових органа криминалистичке полиције, у оквиру постојећих закона и у духу Опште декларације о правима човека.” (Ного, 2010: 459) Дакле, успостављање и развијање установа које ће бити способне да успешно допринесу спречавању и кажњавању извршилаца кривичних дела.

Данас Интерпол има 194 државе чланице и представља највећу интернационалну организацију за полицијску сарадњу.⁶⁷

Значај Интерполових база података у борби против криминалитета

Као глобална међународна организација, Интерпол свакако представља јединствен пример полицијског реаговања и поштовања националног суверенитета своје 194 државе чланице.

Основни задаци Интерпола подразумевају обезбеђење светске заштићене комуникационе мреже за размену полицијских информација, формирање и вођење оперативних и функционалних база података доступних свим државама чланицама, едукацију и развој националних полицијских служби и система, као и пружање оперативне полицијске подршке државама чланицама кроз деловање

65 Амблем који се користи од 1950. године, садржи следеће елементе: глобус, да укаже на активности широм света; маслинове гранчице, које симболизују мир; вагу, која симболизује правду; вертикални мач, симбол полицијске акције.

66 Интерполу је 1982. године признат посебан статус у оквиру Уједињених нација (Ного, 2010: 459).

67 <https://www.interpol.int/Who-we-are/What-is-INTERPOL>, доступан 19. 11. 2021.

посебних организационих јединица у оквиру Генералног секретаријата Интерпола (Ђукановић, et al., 2011: 72)

Информације су жила куцавица полиције. Интерпол складишти милионе записа прикупљених од органа за спровођење закона широм света у оквиру различитих база података о криминалу. У базама података се чувају и структурирају информације на основу којих се праве аналитички извештаји који помажу у даљем полицијском раду.

Државе чланице Интерпола имају несметан приступ базама података које садрже милионе записа. Време одговора на упит је краће од једне секунде. Овај свој приступ базама података државе чланице могу ставити на располагање својим службеницима за спровођење закона на првој линији, на аеродромима, морским лукама и копненим граничним прелазима. Државе чланице такође могу упоредити ове податке са својим националним базама података.⁶⁸

Са својом мрежом држава чланица које свакодневно достављају нове податке у своје базе података, Интерпол је сакупио огромну колекцију кривичних информација о појединцима, траженим међународним бегунцима и појединцима осумњиченим за терористичке активности. У оквиру организације постоји укупно 19 база података⁶⁹ са преко 114 милиона полицијских записа⁷⁰ који се у њима налазе.⁷¹

База ДНК података створена је 2002. године, и тренутно садржи више од 247.000 профила који су допринос 84 држава чланица. Око 1.500 терориста, криминалаца, бегунаца, интересних или несталих особа идентификовано је од покретања Интерполовог система за препознавање лица крајем 2016. године. У 2019. години, Интерпол

68 <https://www.interpol.int/How-we-work/Databases>, доступан 20. 11. 2021.

69 Базе података односе се на следеће области: појединци (лични подаци; насилници и жртве); обавештења; форензика (отисци прстију; ДНК; „I-familia”; препознавање лица); путна и службена документа (путна и лична документа; украдена административна документа; фалсификована документа; поређење оригиналних и лажних докумената); украдена имовина (моторна возила; пловила; уметничка дела); трговина ватреним оружјем (идентификација ватреног оружја; тражење ватреног оружја; поређење балистичких података); мреже организованог криминала (поморска пиратерија).

70 База података о сексуалној експлоатацији деце садржи више од 2,7 милиона слика и видео-снимака и помогла је да се идентификују 23.564 жртве широм света.

71 <https://www.interpol.int/How-we-work/Databases/Our-19-databases>, доступан 20. 11. 2021.

је извршио више од 1.600 идентификација као резултат повећане размене и поређења података о отисцима прстију између земаља чланица.⁷²

База података која се односи на праћење и евиденцију незаконитог оружја садржи више од милион записа о нелегалном ватреном оружју. Полиција широм света може евидентирати нелегално ватрено оружје у бази података и може претражити заплењено да провери да ли је пријављено као изгубљено, украдено или кријумчарено.⁷³ Ова база података је кључна за помоћ у праћењу незаконито заплењеног ватреног оружја. Захтев за траг се може брзо послати у земљу производње или последњег легалног увоза или било коју другу земљу на истражном трагу, а све у циљу постизања жељених резултата.

Главни алат за борбу против промета културних добара представља база података о украденим уметничким делима. Тренутно се у овој бази података налази више од 52.000 предмета, и то је једина база података на међународном нивоу са овереним полицијским подацима о украденим и несталим уметничким предметима.⁷⁴

Побољшаним приступом базама података⁷⁵ Интерпол помаже својим државама чланицама у јачању безбедности својих граница на три главна начина: јачање техничке инфраструктуре и прелазак на најновије верзије система Интерпола, обука службеника граничне полиције за коришћење база података Интерпола током провере путних исправа и промовисање блиске сарадње између органа граничне полиције и националних централних бироа Интерпола.⁷⁶

72 <https://www.interpol.int/How-we-work/Forensics/DNA>, доступан 20. 11. 2021.

73 <https://www.interpol.int/Crimes/Firearms-trafficking/Illicit-Arms-Records-and-tracing-Management-System-iARMS>, доступан 20. 11. 2021.

74 <https://www.interpol.int/Crimes/Cultural-heritage-crime/Stolen-Works-of-Art-Database>, доступан 20. 11. 2021.

75 Базу података која се односи на путна и лична документа, званичници широм света су током 2020. године претраживали 1,4 милијарде пута, што је резултирало са 120.372 позитивна подударана. <https://www.interpol.int/How-we-work/Databases/SLTD-database-travel-and-identity-documents>, доступан 20. 11. 2021.

76 Ова активност је од великог значаја, с обзиром да око 90% укупних претрага база података Интерпола врши гранична полиција. У операцији „Црвени лотос” у Азији 2018. године идентификоване су 184 потенцијалне претње и откривено је 49 међународно тражених особа на мети Интерполових црвених обавештења.

На овај начин уочљив је значај Интерпола у борби против организованог криминала са прекограничном димензијом.

Базе података су мултикарактерне и омогућавају земљама чланицама да обезбеде и траже информације посредством службених језика Интерпола. Земље могу да пошаљу питања и готово тренутно добију обавештење о резултатима. Интерпол омогућава земљама да поставе ограничења на својим подацима у смислу транспарентности, пружајући тиме флексибилност у вези с поверљивим информацијама. У области форензике, која се сматра једним од најпоузданијих метода за идентификацију терориста, Интерполова база отисака прстију броји више од 172.600 комплета отисака и ознака с места злочина из 174 земље.⁷⁷ База података је драстично порасла и по величини и по употреби последњих година јер је та организација унапредила своју технологију како би се омогућило поређење отисака и увећање њених капацитета. (Bernd, 2013: 14)

Независно од базе података, приликом уноса у њу, податак о лицу, предмету или догађају мора да садржи: извор податка; датум уношења податка; посебну сврху уноса; за сваки лични податак, статус лица и елементе који повезују то лице са догађајем; забрану приступа; све додатне информације које показују да су сви подаци сврсисходни и у интересу за међународну полицијску сарадњу. (Ивановић, et al., 2009: 109)

Интерпол обезбеђује државама чланицама три кључне функције: 1) глобални систем комуникације за благовремену и ефективну размену, складиштење и обраду важних полицијских информација и друге услуге с тим у вези, укључујући и издавање депеша о особама за којима се трага на међународном нивоу и сличних упозорења; 2) базе података и аналитичку подршку, што укључује развој програма и услуга за полицију са базама података које садрже имена, отиске прстију, ДНК, фотографије, идентификационе документе и депеше; 3) оперативну полицијску подршку, којом се јача улога централних националних бироа и даље интегришу подрегионални бирои у укупну активност Интерпола, укључујући развој релевантних полицијских иницијатива у областима као што су тероризам, дроге, организовани криминал, трговина људима, злоупотреба дечијих фотографија на Интернету, финансијски и високотехнолошки криминал. (Carter L.D., 2004: 138)

⁷⁷ <https://www.interpol.int/How-we-work/Forensics/Fingerprints>, доступан 20. 11. 2021.

Значајна је и улога командно-координационог центра, који представља прву тачку контакта за сваку државу којој је потребна хитна помоћ Генералног секретаријата или друге државе. Његово особље може помоћи националној полицији да превазиђе временске зоне и језичке баријере⁷⁸ када тражи помоћ у истрази. Командно-координациони центар пружа услугу 24 часа дневно из своје три оперативне собе у Сингапуру, Лиону и Буенос Ајресу.⁷⁹

Посебан вид Интерполове оперативне подршке државама чланицама оличен је у активностима Интерполових тимова за помоћ⁸⁰ у случајевима тзв. значајних догађаја (нпр. масовна окупљања због спортских манифестација), тимова за идентификацију жртава у условима узрокованим катастрофама насталим услед природних непогода великог обима или терористичких активности, као и тимова за брзо реаговање.⁸¹ Наравно, наведени организациони облици своју ефикасност базирају на ефикасној централизованог бази података у којој су похрањени лични подаци потраживаних и несталих особа, те на високо стандардизованом систему криминалистичко-обавештајне аналитике, који обезбеђују благовремено повезивање најразноврснијих података ради утврђивања околности, односа и личних података извршилаца и жртава нелегалних активности у предметном случају. (Ђукановић, et al., 2011: 73)

Криминалци увек траже нове прилике. Иако је током светске пандемије изазване коронавирусом све око нас стављено на чекање, криминалци су тражили нове начине за остваривање профита. Како се вирус ширио светом, анксиозност је постајала већа. Грађани су свуда тражили начине да сачувају безбедност и здравље себе и своје породице. Нажалост, криминалци су користили ову прилику кроз широк спектар злочина и превара заснованих на страху

78 Службени језици Интерпола су: енглески, арапски, француски и шпански.

79 <https://www.interpol.int/How-we-work/Command-and-Coordination-Centre>, доступан 22. 11. 2021.

80 Лет ET302 компаније „Етиопијан ерлајнс” који је летео за Најроби из Адис Абебе срушио се 10. марта 2019. године у близини етиопијског града Бишофту, при чему је погинуло 157 путника и чланова посаде из 35 земаља чланица Интерпола. Два дана касније, за захтев етиопијских власти, Интерполов тим за реаговање распоређен је у Адис Абебу да помогне у истрази и међународним напорима за опоравак.

81 Први Интерполов тим за реаговање био је постављен у октобру 2002. године у Индонезији у вези са терористичким бомбашким нападом на острву Бали. <https://www.interpol.int/How-we-work/INTERPOL-response-teams>, доступан 22. 11. 2021.

и неизвесности око вируса. Криминалци су користили пандемију да би зарадили новац. Уочљив је пораст лажних или фалсификованих медицинских производа доступних на тржишту, укључујући хируршке маске за једнократну употребу, средства за дезинфекцију руку, антивирусне и антималяријске лекове, вакцине и комплете за тестирање на ковид 19.⁸² Самим тим, улога и значај међународне полицијске сарадње у оквиру Интерпола све су већи и значајнији⁸³ за успешнију борбу против организованог криминала.

Национални централни биро

Интерпол остварује своје утврђене циљеве и задатке путем мултилатералних контаката чланица и њихових националних централних бироа, путем организовања међународних скупова на којима се разматрају поједина актуелна специфична питања и о њима заузимају заједнички ставови. Заједнички задатак полиција свих држава чланица јесте заштита друштва од криминалног деловања, а сарадња се одвија по прописима националних држава.

Основни носиоци полицијског посла у Интерполу јесу национални централни бирои. Националне бирое сачињавају службеници државе-чланице, а они поступају по налогу својих држава и служби. Национални централни бирои могу спроводити и друге акције у склопу својих законодавстава. Главне активности у оквиру националних централних бироа јесу: прикупљање података, докумената и сл., који имају међународни карактер, и њихова размена са другим националним централним бироима и Генералним секретаријатом; обезбеђивање, извођење и надзор полицијских акција на својој територији, по налогу другог националног бироа или генералног секретаријата; размена података, обављање полицијске провере и остало комуницирање с другим националним бироима; преношење захтева националним бироима других земаља за међународну сарадњу и помоћ које су упутили надлежни судови и одељења државне полиције; уз помоћ директора националних бироа, суделовање у заседањима Генералне скупштине Интерпола и спровођење њених одлука. (Кекић, 2010: 348)

82 <https://www.interpol.int/How-we-work/COVID-19>, доступан 22. 11. 2021.

83 <https://www.interpol.int/How-we-work/COVID-19/COVID-19-Stay-Safe>, доступан 23. 11. 2021.

Национални централни бирои представљају важан део Интерпола. Они су контакт-тачка за све активности на терену и пружају кључну везу између националне полиције и глобалне мреже земаља чланица. Разлог за то је чињеница да Интерпол није оперативан, већ све ради преко националних полиција и националних централних бироа држава.

Национални централни бирои траже информације од других националних централних бироа да би помогли у истрази злочина или криминалаца у својој земљи и деле криминалне и обавештајне податке како би помогли другој земљи. Национални централни бирои сарађују у прекограничним истрагама, операцијама и хапшењима. Да би истраге прешле ван националних граница, они могу тражити сарадњу од било ког другог националног централног бироа. (Ивановић, et al., 2009: 107)

Интерпол остварује своје четири кључне функције уз помоћ Националних централних бироа као националних контакт-тачка криминалистичких служби држава чланица Интерпола, и то: обезбеђивање глобалног система за размену информација од стратешког, тактичког и оперативног значаја за рад органа кривичног гоњења, а *ad prima* националне криминалистичке полиције; формирање, одржавање и унапређивање функционалних база података организованих према постојећим линијама рада криминалистичке службе; подршку оперативним организационим јединицама криминалистичких полиција држава чланица Интерпола и извођење обуке и тренинга за припаднике криминалистичких служби држава чланица. (Никач, et. al., 2010: 197)

Као део своје улоге у глобалним истрагама, национални централни бирои сарађују са: агенцијама за спровођење закона у својој земљи, другим националним бироима широм света и канцеларијама Генералног секретаријата широм света.⁸⁴ С обзиром на заједничка питања са којима се суочава сваки регион, национални централни бирои раде заједно на регионалној основи. Они комбинују ресурсе и стручност у успешној борби против оних области криминала које их највише погађају (трговина наркотицима, трговина људима, финансијски криминал, и сл.).

⁸⁴ У мају 2016. године у Етиопији је отворена канцеларија специјалног представника Интерпола при Афричкој унији, са седиштем у Адис Абеби. <https://www.interpol.int/Our-partners/International-organization-partners>, приступљено 25. 11. 2021.

Један од приоритета због којих је Интерполова сарадња и успостављена, те најважнији сегмент у раду сваког националног централног бироа Интерпола, јесте управо потражна делатност и њено константно унапређивање праћено савременим форензичким, информатичким и комуникационим сегментима и технологијама. Ефикасан начин за остваривање овог циља јесте примена Интерполових обавештења/потерница. (Ивановић, et al., 2009: 107) Црвена обавештења⁸⁵ важе као међународни налози за хапшење лица; жута обавештења⁸⁶ се користе за нестала лица; црна обавештења су захтеви за идентификацију лешева; плава обавештења служе за личне информације (нпр. за псеудониме); зелена обавештења обезбеђују упозорење о криминалним активностима неке особе која представља могућу претњу по јавну безбедност; наранџаста обавештења представљају упозорење на догађај, особу или процес који представља озбиљну и непосредну претњу по јавну безбедност; љубичаста обавештења пружају информације о начину рада и методама прикривања које криминалци користе; светлоплава потерница УН и Интерпола служи за обавештавање чланица Интерпола да је појединац или ентитет предмет санкција УН.

Састав националног централног бироа варира од земље до земље, али обично га чине високо обучени припадници националних полицијских снага. (Ивановић, et al., 2009: 107)

Особље националног централног бироа обликује активности и планове Интерпола окупљајући се сваке године на конференцији шефова националних централних бироа. У питању је јединствени форум који пружа могућност за изградњу односа и заједнички рад на проналажењу заједничких решења за заједничке изазове. Многи шефови националних централних бироа учествују на Генералној скупштини Интерпола.

Национални централни бирои такође могу развити програме обуке за своју националну полицију како би подигли свест о активностима, услугама и базама података Интерпола. Национални централни бирои доприносе уносећи националне податке о криминалу у глобалне базе података Интерпола, у складу са својим националним законима, с тим што се подаци од интереса за националну безбедност не дају у размену. Тако се осигурава да тачни подаци

85 У 2020. години Интерпол је издао 11.094 црвених обавештења.

86 У 2020. години Интерпол је издао 2.554 жутих обавештења.

буду на правом месту у право време, како би се полицији омогућило да идентификује тренд, спречи злочин или ухапси криминалца.

Национални централни бирои Интерпола не одговарају на захтеве јавности. Одговарају јавности преко Генералног секретаријата и Комисије за контролу рада. Свако ко жели да пријави злочин или пружи информације о међународној истрази треба да контактира своју локалну или националну полицију, која ће даље контактирати национални централни биро.

Република Србија и Интерпол

Нормативно-правни оквир међународне полицијске сарадње и кривичне сарадње чине норме међународног и националног права, који се у Србији примењују у складу с Уставом Републике Србије.⁸⁷ (Никач, et al., 2020: 92)

Национални правни извори обухватају норме унутрашњег законодавства које регулишу међународну полицијску и кривично-правну сарадњу. Код нас су најважнији извори Устав Републике Србије (*Устав Републике Србије*, Службени гласник РС, бр. 98/2006 и 115/2021), Законик о кривичном поступку (ЗКП) (*Законик о кривичном поступку*, Службени гласник РС, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – одлука УС и 62/2021 – одлука УС), Кривични законик (*Кривични законик*, Службени гласник РС, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019), Закон о међународној правној помоћи у кривичним стварима (*Закон о међународној правној помоћи у кривичним стварима*, Службени гласник РС, бр. 20/2009), Закон о полицији (*Закон о полицији*, Службени гласник РС, бр. 6/2016, 24/2018 и 87/2018), Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, тероризма и корупције (*Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, тероризма и корупције*, Службени гласник РС, бр. 94/2016 и 87/2018 – др. закон) и Закон о спољним пословима (*Закон о спољним пословима*, Службени гласник РС, бр. 116/2007, 126/2007 – испр. и 41/2009).

⁸⁷ Потврђени међународни уговори и општеприхваћена правила међународног права део су правног поретка Републике Србије (*Устав Републике Србије*, члан 194, став 4, Службени гласник Републике Србије, бр. 98/06)

Закон о полицији (*Закон о полицији*, Службени гласник РС, бр. 6/2016, 24/2018 и 87/2018) неспорно је најважнији унутрашњи правни извор за међународну полицијску сарадњу и ангажовање. Према члану 19 Закона о полицији РС, МУП остварује међународну полицијску сарадњу на нивоу министра и представника са иностраним органима и међународним и другим организацијама. Међународну оперативну полицијску сарадњу остварује полиција (Дирекција полиције) на основу потврђених међународних уговора, уз поштовање принципа узајамности и на основу чланства у међународним полицијским организацијама. Са становишта садржине, међународна полицијска сарадња обухвата размену информација, предузимање мера против тероризма, организованог криминала, илегалних миграција и нарушавања безбедности границе, успостављање заједничких радних тела са иностраним партнерима и едукацију припадника полиције (*Закон о полицији*, Службени гласник РС, бр. 6/2016, 24/2018 и 87/2018).

Стање криминалитета на просторима некадашње СФРЈ прати светске трендове, уз специфичности овог простора и протеклог периода. (Никач, et al., 2013: 215) У земљама транзиције, међу којима је и Република Србија, процес глобализације је веома изражен и тежи да међународни поредак унифицира у свим сегментима живота. У тај процес укључене су и међународне институције и организације створене да се неправди стане на пут. Нестабилност и лоши безбедносни услови у последњој деценији ХХ века, изражени пре свега у политичкој, нормативној, економској, социјалној и моралној кризи друштва, допринели су да Србија постане веома значајан фактор глобалне мреже организованог криминала. Због тога наша земља учествује у одређеним облицима међународне полицијске сарадње од којих је, свакако, најзначајније ангажовање у оквиру Међународне организације криминалистичке полиције – Интерпола.⁸⁸ (Мијалковић, et al., 2011: 256)

Од самог зачетка идеје о међународној полицијској сарадњи па све до данас, наша земља је била активан и уважен члан међуна-

⁸⁸ Наша земља учествује у раду ове организације од њеног оснивања. На заседању Генералне скупштине Интерпола у Аруби 1993. године искључена је из рада Организације под изговором да се Савезна Република Југославија не може сматрати правним наследником Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. На заседању у Будимпешти 2001. године, СРЈ је враћено чланство у организацији. (Мијалковић, et al., 2011: 256)

родне комисије, а потом и организације криминалистичке полиције – Интерпола. Само у једном кратком периоду новије историје, 1993. године, Савезна Република Југославија (Србија и Црна Гора) искључена је из Интерпола. Ради се о одлуци Генералне скупштине Интерпола да се Савезна Република Југославија лиши својства члана у тој организацији. Интерпол је сматрао да држава која носи тај назив „не може аутоматски преузети континуитет својства члана бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије”. СР Југославија је могла поднети захтев за учлањење „ако жели да буде члан Организације”. (Бабовић, 1994: 435) Иако у Резолуцији није употребљен термин „искључење”, нема никакве сумње да се ради управо о таквој одлуци. И након искључења, наш Национални централни биро продужио је да функционише на међународном плану и да са земљама које су то прихватале остварује сарадњу на исти начин као и пре искључења. Савезна Република Југославија, а у оквиру ње Република Србија, примљена је поново у чланство Интерпола 2001. године. Након престанка постојања Државне заједнице Србије и Црне Горе 2006. године, Република Србија је као сукцесор одржала статус државе чланице Интерпола. (Ристовић, 2019: 159)

Република Србија посредством Националног централног бироа Интерпола у Београду испуњава своје међународне обавезе активно партиципирајући у размени података са другим државама чланицама Интерпола, доприносећи тако функционисању механизма система глобалне безбедности савременог света. Овај биро је друго име за Одељење за послове Интерпола, које функционише у оквиру Управе за међународну полицијску операивну сарадњу Дирекције полиције Министарства унутрашњих послова Републике Србије. Путем Националног централног бироа Интерпола у Београду одвија се интензивна сарадња на дневном нивоу сам националним централним бироима држава чланица. На годишњем нивоу више хиљада размењених порука српске полиције са полицијама других држава наведеног региона представља устаљену праксу у раду београдске канцеларије Интерпола. Процентуално највише размењених података односи се на међународну потражњу делатност за особама које су у разним фазама кривичног поступка постале недоступне српским или иностраним органима кривичног гоњења, на утврђивање идентитета извршилаца кривичних дела, случајеве заплене опојних дрога и трагање за отуђеним путничким мотор-

ним возилима. Последњих година у порасту је обим размењених порука са ДНК профилима⁸⁹ непознатих извршилаца, као и лешева код којих није могуће утврдити идентитет преминулог.⁹⁰ (Уљанов, 2013: 140)

Закључак

Криминал је данас неспорно глобални феномен који има снажну међународну димензију, што посебно важи за организовани криминал. Стога и борба против криминала има снажну интернационалну црту и захтева ангажовање, антикриминалну солидарност и сарадњу свих држава и специјализованих међународних и других организација.

Организовани криминал са својим карактеристикама, економском моћи и транснационалним карактером представља најопаснији облик угрожавања друштва у мирнодопским условима. Постојање међународне полицијске сарадње представља основни услов за успешну борбу против транснационалног организованог криминала.

Међународна полицијска сарадња постала је нужна јер се транснационални криминал може зауставити само заједничком безбедносно-полицијском визијом, политиком, стратегијом, дефинисаним циљевима, задацима, средствима и уједначеном правном регулативом више држава.

Да би међународна полицијска сарадња у превенцији криминала дала очекиване резултате, неопходно је учинити много више напора на плану размене информација о стању криминала у државама са којима се сарађује, и указати на евентуалне слабости и предности у организацији и деловању полиција других држава.

Међународна полицијска сарадња један је од важнијих услова за очување како државне тако и регионалне и међународне безбедности. На међународном плану изузетан оперативни значај имају мере и радње као што су размена информација, изградња јединственог информативног система, заједничке координиране акције

89 Узорак дезоксирибонуклеинске киселине пронађен на месту извршења кривичног дела, за који се претпоставља да припада непознатом извршиоцу тог деликта.

90 Ово је најчешће у случајевима одсуства докумената који би указивали на идентитет настрадале особе, односно због стања леша у тренутку када је откривен.

у сузбијању организованог криминала, заједнички истражни тимови и сл. Садржај међународне полицијске сарадње Интерпола чине пре свега прикупљање и размена оперативних информација и обавештајних података који се односе на организовани криминалитет.

Када је у питању Република Србија, учињени су велики напори на изградњи системских механизма за борбу против организованог криминала. Донесени су нови закони и изграђене специјалне институције, а одредбама Законика о кривичном поступку, Закона о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала и других закона уведена су нова процесно-правна решења, која су довела до коперниканског обрта у борби против организованог криминала.

С обзиром на замах међународног криминала, нарочито данас, у ери несметане међународне размене и циркулације идеја, људи и добара, тек треба радити на јачању и развоју међународне полицијске сарадње као незаменљивог инструмента (фактора) борбе против криминала.

Литература

1. Бабовић, Б. (1994). Неколико напомена поводом искључења Југославије из Интерпола. *Јуџословенска ревија за међународно право*, 41(3): 425-450.
2. Carter L. D. (2004). *Law Enforcement Intelligence: A Guide for State, Local, and Tribal Law Enforcement Agencies*. Washington D.C.: U.S. Department of Justice, Office of Community Oriented Policing Services.
3. Ђукановић, Д., Уљанов, С., Јовић, Ж. (2011). *Мултилатерални видови сарадње у југоисточној Европи у области сиречавања еколошких кривичних дела и сузбијања екотероризма*, У Зборник радова „Сузбијање криминала у оквиру међународне полицијске сарадње”, Тара, стр. 69-79.
4. Ивановић, З., Уљанов, С. (2009). Принципи међународних релација у поступању са међународним потражним актима ИНТЕРПОЛ-а. *Међународна јуридика*, LX(1135): 103-115.
5. Кекић, Д. (2010). *Интерпол vs Европол*, У Зборник радова „Сузбијање криминала и европске интеграције”, Тара, стр. 339-349.

6. Мијалковић, С., Бошковић, Г., Маринковић, Д. (2011). *Модели међународне полицијске сарадње*, У Зборник радова „Сузбијање криминала у оквиру међународне полицијске сарадње”, Тара, стр. 255-267.
7. Мојсиловић, Ж., Гаврић, Н., (2011) *Утицај реионалне сарадње полицијских прејовараца на унапређење безбедности и сузбијање криминала*, Сузбијање криминала у оквиру међународне полицијске сарадње, Зборник радова са научно-стручног скупа са међународним учешћем, Тара, стр. 97-108.
8. Никач, Ж., Форца, Б. (2020). *Међународна полицијска сарадња Србије и држава реиона у борби прејив криминала*, У Зборник радова „Правна традиција и интегративни процеси”, Правни факултет Универзитета у Приштини, Том I, стр. 89-111.
9. Никач, Ж., Јурас, Д. (2015). *Међународна полицијска сарадња у југоисточној Европи у функцији безбедност*, *Сирани правни живои*, 59 (3): 283-302.
10. Никач, Ж., Опарница, М., Уљанов, С. (2010). *Улоа националној централној диоа Интерпола Београд у оквиру међународне полицијске сарадње*, У Зборник радова „Улога и место Србије у међународним организацијама”, Београд, стр. 193-205.
11. Никач, Ж., Симић, Б. (2013). *Борба прејив организованој криминала – унутрашњи и међународни аспекти*, Супротстављање организованом криминалу правни оквир, међународни стандарди и процедуре, Зборник радова са научно-стручног скупа са међународним учешћем, Тара, стр. 205-218.
12. Ного, С. (2010). *Значај међународне кривичноправне сарадње и место полиције у тој сарадњи*, У Зборник радова „Сузбијање криминала и европске интеграције”, Тара, стр. 446-454.
13. Ристовић, С. (2019). *Српска полиција и међународна полицијска сарадња – од почетка до европских интеграција*, *Безбедности*, 61 (2): 153-176.
14. Roszbach, B. (2013). *Interpol's strategic for combating transnational terrorism*, SIAK – Journal – Zeitschrift für Polizeiwissenschaft und polizeiliche Praxis, 2: 14-23.
15. Саздовска Малиш, М. (2011). *Међународна полицијска сарадња у функцији сузбијања еколошкој криминала*, Сузбијање криминала у оквиру међународне полицијске сарадње, Зборник радова са научно-стручног скупа са међународним учешћем, Тара, стр. 119-125.

16. Стајић, Љ. (2011). *Основи система безбедности – са основама истраживања безбедносних појава*, четврто измењено и допуњено издање. Правни факултет, Нови Сад.
17. Уљанов, С., (2013). Облици међународне полицијске сарадње у Републици Србији, У Зборник радова „Србија у југоисточној Европи”, Београд, стр. 138-151.
18. Уљанов, С., Матовић, А., Ребрача, И. (2018). *Злоупотреба Интерпола у холокаусту*, „Страдање Срба, Јевреја, Рома и осталих на територији бивше Југославије”, Београд, стр. 285-299.
19. *Устав Републике Србије*, Службени гласник Републике Србије, бр. 98/2006 и 115/2021.
20. *Кривични законик*, Службени гласник Републике Србије, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019.
21. *Законик о кривичном поступку*, Службени гласник РС, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – одлука УС и 62/2021 – одлука УС.
22. *Закон о међународној правној помоћи у кривичним стварима*, Службени гласник Републике Србије, бр. 20/2009.
23. *Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, тероризма и корупције*, Службени гласник Републике Србије, бр. 94/2016 и 87/2018 – др. закон.
24. *Закон о полицији*, Службени гласник Републике Србије, бр. 6/2016, 24/2018 и 87/2018.
25. *Закон о сљобним словима*, Службени гласник Републике Србије, бр. 116/2007, 126/2007 – испр. и 41/2009.

Извор:

1. <https://www.interpol.int/Who-we-are/What-is-INTERPOL>, доступан 19.11.2021.
2. <https://www.interpol.int/How-we-work/Databases/Our-19-databases>, доступан 20.11.2022.
3. <https://www.interpol.int/How-we-work/Forensics/DNA>, доступан 20.11.2021.
4. <https://www.interpol.int/Crimes/Firearms-trafficking/Illicit-Arms-Records-and-tracing-Management-System-iARMS>, доступан 20.11.2021.

5. <https://www.interpol.int/Crimes/Cultural-heritage-crime/Stolen-Works-of-Art-Database>, доступан 20.11.2021.
6. <https://www.interpol.int/How-we-work/Databases/SLTD-database-travel-and-identity-documents>, доступан 20.11.2021.
7. <https://www.interpol.int/How-we-work/Forensics/Fingerprints>, доступан 20.11.2021.
8. <https://www.interpol.int/How-we-work/Command-and-Coordination-Centre>, доступан 22. 11. 2021.
9. <https://www.interpol.int/How-we-work/INTERPOL-response-teams>, доступан 22. 11. 2021.
10. <https://www.interpol.int/How-we-work/COVID-19>, доступан 22. 11. 2021.
11. <https://www.interpol.int/How-we-work/COVID-19/COVID-19-Stay-Safe>, доступан 23.11.2021.
12. <https://www.interpol.int/Our-partners/International-organization-partners>, доступан 25.11.2021.

International Police Cooperation Within Interpol

Abstract: *The current situation of organized crime in the world shows that it is no longer an isolated phenomenon within individual countries and regions, but rather a problem of the entire international community. Traditional threats of organized crime, directed at our society as well as other societies, require adequate responses and an adequate strategy, which, as a rule, is not enough to respond to the challenges of a phenomenon that transcends multiple borders and involves cooperation between multiple countries. The most important of them is international police cooperation, which is achieved through specialized national bodies and international organizations, among which police cooperation within the international organization of criminal police - Interpol, is certainly the most important one in the fight against organized crime. The structure and manner of Interpol functioning will be shown in this work, with special review on Interpol databases which form the backbone of the fight against organized crime among member countries.*

Keywords: *Interpol, police, international cooperation, organized crime.*

Радови објављени у часопису „Безбедност” у 2022. години

Оригинални научни радови

1. Доц. др Драгана Чворовић (2022) Сузбијање организованог криминалитета и приступање Србије Европској унији, *Безбедност*, год. 64. бр. 1.
2. Проф. др Ивана Крстић Мистрицеловић, проф. др Драган Млађан (2022) Прописи о пожарној безбедности у Србији у првој половини XIX века, *Безбедност*, год. 64. бр. 1.
3. Проф. др Божидар Форца (2022) Нова стратегија националне безбедности Руске Федерације, *Безбедност*, год. 64. бр. 1.
4. Милан Ковачевић, Срђан Благојевић (2022) Чиниоци мотивације припадника Војске Србије, *Безбедност*, год. 64. бр. 1.
5. Проф. др Бојан Д. Јанковић, проф. др Горан Јованић (2022) Ставови припадника приватног обезбеђења о полицији, *Безбедност*, год. 64. бр. 2.
6. Вера Петровић, проф. др Горан Јованић (2022) Процена ризика рецидивизма у затворском систему – достигнућа и изазови, *Безбедност*, год. 64. бр. 2.
7. Др Радивоје Јанковић, др Ненад Коропановски (2022) Утицај припремне наставе на постигнуће кандидата на пријемом испиту Криминалистичко-полицијског универзитета, *Безбедност*, год. 64. бр. 3.
8. Проф. др Оливер Лајић, Ана Дидановић (2022) Малолетнички наркокриминал у Србији – стање и кретање, *Безбедност*, год. 64. бр. 3.
9. Проф. др Ивана Бјеловук, Славко Павловић (2022) Форензичка обрада импровизованих експлозивних направа, *Безбедност*, год. 64. бр. 3.

Прегледни научни радови

1. Ненад Ковачевић, (2022) Заштита тајних података у дигиталној форми – безбедносни и кривичноправни аспекти, *Безбедност*, год. 64. бр. 1.
2. Др Ђурица Амановић, др Милош Милошевић (2022) Знања, способности и вештине неопходна за успешно обављање полицијских послова обезбеђена Специјалним физичким образовањем, *Безбедност*, год. 64. бр. 1.
3. Марина Дабетић, МА, др Драгана Николић (2022) Енергетска политика у међународним односима са посебним освртом на питања енергетске безбедности Европске уније, *Безбедност*, год. 64. бр. 1.

4. Мр Бојан Станковић (2022) Утицај организационих фактора на време одзива полиције, *Безбедност*, год. 64. бр. 1.
5. Милош Иветић, Страхинја Иветић (2022) Познавање законски одредби о саобраћају бицикала од стране младих возача Републике Србије, *Безбедност*, год. 64. бр. 1.
6. Др Јасмина Играчки (2022) Политика строгог кажњавања: изазови кривичног права у превенцији криминала, *Безбедност*, год. 64. бр. 1.
10. Проф. др Вељко Турањанин, Јелена Чановић (2022) Бесплатна правна помоћ за жртве родно заснованог насиља из перспективе адвоката, *Безбедност*, год. 64. бр. 2.
11. Проф. др Душица Ј. Пешић, доц. др Дарко Н. Зигар, проф. др Милан Ђ. Благојевић (2022), *Безбедност ватрогасаца-спасилаца током тренинга у флешовер контејнеру – нумеричка студија*, *Безбедност*, год. 64. бр. 2.
12. Иван Р. Димитријевић, проф. др Горан Ј. Мандић (2022) Отворени извори података и обавештајни рад, *Безбедност*, год. 64. бр. 2.
13. Проф. др Радојица Лазић (2022) Савезни савет за заштиту уставног поретка у контроли служби безбедности некадашње Југославије (1975-1992), *Безбедност*, год. 64. бр. 2.
14. Данило Стевандић (2022) Полицијско овлашћење: прилог теоријскоправном одређењу појма, *Безбедност*, год. 64. бр. 2.
15. Катарина Арсић (2022) Кривичноправни имунитет државних званичника у међународном праву, *Безбедност*, год. 64. бр. 2.
16. Доц. др Божидар Оташевић, Владимир Тонић (2022) Трагови пожара у случајевима самозапаљења аутомобила, *Безбедност*, год. 64. бр. 2.
17. Николина Војиновић (2022) Улога канцеларије високог представника у развоју политике безбједности Босне и Херцеговине, *Безбедност*, год. 64. бр. 2.
18. Проф. др Радосав Рисимовић (2022) Намера као субјективни елемент кривичног дела пореска утаја, *Безбедност*, год. 64. бр. 3.
19. Проф. др Александар Чудан, проф. др Далибор Кекић, Gyöngyi Major, PhD (2022) Сива економија као детерминанта економске безбедности поглед из Србије, *Безбедност*, год. 64. бр. 3.
20. Зоран Марјановић, Марија Мићовић (2022) Утицај кризне ситуације изазване епидемијом и пандемијом (сovid 19) на корпоративну безбедност, *Безбедност*, год. 64. бр. 3.
21. Проф. др Љиљана Манић, проф. др Јован Миљковић (2022) Безбедност старијих на интернету, *Безбедност*, год. 64. бр. 3.

22. Анђелија Ђукић МА, др Дејан Вулетић (2022) Основи информационо-безбедносне културе у организацији, Безбедност, год. 64. бр. 3.
23. Сузана Миливојевић (2022) кривичнопроцесни значај саслушања осумњиченог у присуству браниоца, Безбедност, год. 64. бр. 3.
24. Предраг Црноглавац (2022) Међународна полицијска сарадња у оквиру Интерпола, Безбедност, год. 64. бр. 3

Рецензенти објављених радова у 2022. години

1. Др Жељко Бркић, Министарство унутрашњих послова.
2. Др Жељко Нинчић, Министарство унутрашњих послова.
3. Асс. мр Славиша Ђукановић, дипл. инж. ел., Министарство унутрашњих послова.
4. Проф. др Бојан Милисављевић, Правни факултет Универзитета у Београду.
5. Проф. др Миле Шикман, МУП Републике Српске, Правни факултет Универзитета у Бања Луци.
6. Доц. др Иван Ђокић, Правни факултет, Универзитет у Београду.
7. Проф. др Емир Ђоровић, Државни универзитет у Новом Пазару.
8. Проф. др Александар Раствојић, Историјски институт.
9. Проф. др Весна Николић, Криминалистичко-полицијски универзитет.
10. Проф. др Станислав Стојановић, Институт за стратегијска истраживања, Универзитет одбране Министарства одбране.
11. Проф. др Бранко Крга, Институт за стратегијска истраживања Факултета за дипломатију и безбедност у Београду.
12. Доц. др Даг Коларевић, Криминалистичко-полицијски универзитет.
13. Др Снежана Нововић, пензионисани полицијски службеник МУП-а.
14. Доц. др Драгана Чворовић, Криминалистичко-полицијски универзитет.
15. Проф. др Ненад Путник, Факултет безбедности, Универзитет у Београду.
16. Проф. др Бојан Јанковић, Криминалистичко-полицијски универзитет.
17. Проф. др Дарко Паспаљ, Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бања Луци.
18. Проф. др Мирослав Младеновић, Факултет безбедности, Универзитет у Београду.
19. Проф. др Дане Субошић, Криминалистичко-полицијски универзитет.
20. Проф. др Ненад Милић, Криминалистичко-полицијски универзитет.
21. Проф. др Миладин Нешић, Криминалистичко-полицијски универзитет.
22. Проф. др Ђорђе Ђорђевић, Криминалистичко-полицијски универзитет.
23. Проф. др Жељко Никач, Криминалистичко-полицијски универзитет.

24. Проф. др Звонимир Ивановић, Криминалистичко-полицијски универзитет.
25. Др Филип Кукић, Police Sports Education Center, Abu Dhabi Police 253, UAE.
26. Проф. др Божидар Бановић, Факултет безбедности, Универзитет у Београду.
27. Проф. др Радован Радовановић, Криминалистичко-полицијски универзитет.
28. Проф. др Предраг Елек, Машински факултет, Универзитет у Београду.
29. Јован Ђирић, научни саветник, судија Уставног суда Србије.
30. Проф. др Наташа Мрвић-Петровић, Институт за упоредно право у Београду.
31. Проф. др Младен Милошевић, Факултет безбедности, Универзитет у Београду.
32. Проф. др Владимир Јаковљевић, Факултет безбедности, Универзитет у Београду.
33. Проф. др Миле Шикман, Правни факултет Универзитета у Бања Луци, начелник Управе за полицијску обуку, МУП-а Републике Српске.
34. Проф. др Саша Атанасов, Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици.
35. Проф. др Здравко Грујић, Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици.
36. Др Владимир Јаковљевић, Факултет безбедности Универзитета у Београду.
37. Др Вељко Турањанин, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу.
38. Проф. др Владан Д. Станковић, Факултет за пословне студије и право, Универзитет „Унион Никола Тесла”.

Уредништво часописа „Безбедност“ захваљује се ауторима, коауторима, рецензентима и стручној редакцији, који су својим радом допринели његовом квалитету, уз жељу, да сарадњу наставимо и у наредним годинама.

Упутство сарадницима за припрему рукописа

Часопис Министарства унутрашњих послова Републике Србије „Безбедност” објављује научне и стручне радове из подручја наука о безбедности, на српском и енглеском језику, који претходно нису објављивани. Часопис излази три пута годишње.

Рукописи се достављају преко система за online уређивање часописа, посредством платформе *Assistant* - Српски цитатни индекс (SCIndex), путем опције „Пријави рукопис”, за који је потребно регистровати налог, уколико сте нови корисник (<https://aseestant.ceon.rs/index.php/bezbednost/login>).

Текст рукописа би требало да буде урађен на рачунару (фонт Times New Roman, ћирилично писмо, величина слова 14 pt за наслов – bold, 12 pt за основни текст, 65 словних знакова у једном реду, од 26 до 30 редова на једној страници, стандардне маргине). Научни и стручни радови могу да буду обима до 16 страна (30.000 знакова укључујући размаке).

На самом почетку писања текста обавезно укључити аутоматску хифенацију текста (Page Layout, Hyphenation, Automatic), а како не би долазило до непотребног размака између речи у реченици.

Рад треба да садржи: апстракт, кључне речи, текст чланка, закључак, литературу и резиме на енглеском језику. Код оригиналних научних радова апстракт садржи циљ истраживања, методе, резултате и закључак (од 100 до 250 речи које читаоцу омогућавају да брзо и тачно оцени релевантност чланка кроз кратак информативни приказ). Апстракт на српском језику би требало да стоји између заглавља (име аутора и наслов рада) и кључних речи. После апстракта налазе се кључне речи (до пет) на српском и енглеском језику.

Након апстракта следи текст чланка чију структуру за оригиналне научне радове чини: увод, материјал и методи, резултати, дискусија и закључак.

Код прегледних и стручних радова структуру текста чини увод, поднаслови, закључак и литература. Називи подналова у раду пишу се фонтом величине 12 pt, bold, центрирано на средини и без коришћења редних бројева.

Резиме на енглеском језику иде на крају текста, после одељка Литература, са називом рада (величина фонта 14 pt – bold, текст 12 pt

– *italic*). Резиме на енглеском језику даје се у проширеном облику (300-400 речи) са детаљнијим презентовањем резултата истраживања.

Назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру којег је чланак настао, као и назив институције која је финансирала пројекат или програм наводи се у посебној назнаци при дну прве стране чланка.

Табеларни и графички прикази треба да буду дати на једнообразан начин, с тим што се називи табела пишу изнад, а називи графичких приказа испод. Прикази се могу дати и у виду посебног прилога на крају чланка, с тим што је потребно у тексту нагласити позивање на њихов садржај (Прилог 1, Прилог 2, ...). Пожељно је да наслови свих приказа буду дати двојезично, на српском и на енглеском језику (величина фонта 11 pt, *italic*), у формату JPEG или EPS, и да њихова резолуција износи минимум 300 dpi. За графичке прилоге урађене у Excel-у и другим апликативним софтверима треба користити различите растерске тонове црне боје.

Фусноте (напомене) користити само за суштинска запажања, нужне пропратне коментаре, упућивање на корисну литературу (Више о томе ...) и назнаке о коришћеним помоћним изворима (на пример, о научној грађи, законској регулативи, приручницима, документима, извештајима итд.), али не могу бити замена за цитирану литературу.

Цитате (навођење) у тексту не обележавати фуснотама, већ на крају цитата или при позивању на нечије дело (Мијалковић, 2006). Обавеза је аутора да се приликом позивања на изворе у оквиру чланка, тј. цитирања других аутора, њихова имена пишу у оригиналу, са годином објављеног рада и бројем странице у загради, која је одвојена једним табулатором након знака интерпункције – две тачке (Мијалковић, 2009: 147), а уколико се цитира више од два аутора, тада се у тексту помиње само први уз скраћеницу: *et al.* (Урошевић *et al.*, 2009: 92). Зарезом се одваја аутор од године издања, а тачка-зарезом (;) различити аутори различитих дела (Симоновић, 2012; Ђорђевић, 2013), при чему се низ референци даје абecedним редом у оквиру једног пара заграда. Број стране се од године издања одваја двотачком (:). Ако се наводи исти аутор са више радова у једној години, тада се уз наредне радове додају абecedна слова поред године, као на пример: (Милојковић, 2013а), (Милојковић, 2013б) итд. Страна имена у тексту би требало транскрибовати на српски

језик, с тим што се у загради наведе име у оригиналу. Референце у заградама би требало писати у оригиналу.

Ако је аутор институција или се ради о колективном носиоцу ауторских права, наводи се минимум података неопходан за идентификацију (Републички завод за статистику, 2009).

Приликом цитирања извора са Интернета наводи се Интернет адреса, на пример: (<http://www...> , **доступан 10. 1. 2010. године**). Због сталне измене [www](http://www...) окружења, наводи се датум када је текст скинут са мреже. За референце у електронском облику потребно је нагласити да се ради о електронском извору – Електронска верзија и/или Интернет адреса.

Од суштинске је важности да се цитати у тексту и листа библиографских јединица на крају текста у потпуности слажу. Сваки цитат из текста мора да се нађе на листи библиографских јединица и обрнуто. Такође, само цитати из текста је потребно да буду на листи библиографских јединица.

У списку литературе радови се наводе у оригиналу (референце се не преводе на језик рада), са нумерацијом, абecedним редом по презименима аутора и то на следећи начин:

Врста рада	Референце
Часопис	Симоновић, Б. (2009). Стандардизација и акредитација као један од начина професионализације полиције и криминалистичке службе. <i>Безбедност</i> , 51(1-2): 236-253.
Монографија	Мијалковић, С. (2009). <i>Национална безбедност</i> . Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
Зборник радова	Бановић, Б., Маринковић, Д., (2005). Специјалне истражне радње и нове тенденције у савременој науци кривичног права, У Зборник радова „Нове тенденције у савременој науци кривичног права и наше кривично законодавство”, XLII Саветовање Удружења за кривично право и криминологију СЦГ, Златибор-Београд, стр. 509-543.
Законски прописи	Закон о полицији, Службени гласник Републике Србије, бр. 101/2005, 63/2009 - Одлука УС 92/2011 и 64/2015.

Е-извор	Witkowski, J., (2002). Can Juries Really Believe What They See? New Foundational Requirements for the Authentication of Digital Images, Journal of Law & Policy, 10: 267, http://law.wustl.edu/Journal/10/p267_Witkowski_book_pages.pdf . доступан 10. 1. 2010.
----------------	---

Наслови цитираних домаћих часописа, монографија, уџбеника и зборника радова дају се у оригиналном, пуном облику, али никако у преведеном облику.

Рукописи подлежу анонимној рецензији два рецензента. Уредништво задржава уређивачко право да на основу рецензије, актуелности рада, увида у рад и вођене евиденције одлучи да ли ће, када и у ком обиму рад бити објављен. Могуће примедбе и сугестије рецензента и/или уредника достављају се ауторима ради исправке.

Објављени радови се хонораришу, а необјављени се не враћају ауторима. Аутори би требало Уредништву да доставе: пуно име и презиме, адресу, e-mail, број телефона, фотокопију личне карте и банковне картице, на адресу: Уредништво часописа „Безбедност”, Булевар Зорана Ђинђића 104, 11070 Нови Београд, телефон: 011/3148-734, телефакс: 011/3148-749, e-mail: upobr@mup.gov.rs.

Позивамо све досадашње и нове ауторе да својим стручним, научним прилозима обогате садржај нашег, у научној и стручној јавности већ афирмисаног часописа са дугогодишњом традицијом, а у заједничком циљу да се унапреди полицијска пракса, подигне ниво безбедносне културе, и обезбеди праћење савремених научних и стручних достигнућа у безбедносној проблематици. Такође, напомињемо да је могућ заједнички – коауторски наступ страних и домаћих аутора.

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК
ЧАСОПИСА „БЕЗБЕДНОСТ”
доц. др Божидар Оташевић